

บทที่ ๓

การวิเคราะห์อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ ศิวรักษ์

ดังที่ได้อธิบายในบทที่ ๒ แล้วว่า ความคิดของสุลักษณ์ฯ ใ้รับอิทธิพลจากความคิดต่าง ๆ มากมายหลายกระแส ทั้งความคิดแบบตะวันตกและความคิดแบบตะวันออก โดยสุลักษณ์ฯ เลือกเอาเฉพาะส่วนที่สอดคล้องต่อการสนับสนุนความคิดความเชื่อของตนมาผสมผสานกัน ซึ่งกล่าวได้ว่าความคิดของสุลักษณ์ฯ มีลักษณะเป็นความคิดในกลุ่ม radical conservative ที่มีอุดมคติสูงสุดทางการเมือง เข้าลักษณะที่เป็น anarchism แต่ขณะเดียวกัน ในสภาพความเป็นจริงที่ยังไม่อาจปฏิเสธอำนาจได้อย่างสิ้นเชิง สุลักษณ์ฯ ก็ยอมรับรูปแบบการปกครองประชาธิปไตย แม้ว่ารูปแบบประชาธิปไตยที่สุลักษณ์ฯ พยายามเสนอจะมีลักษณะแตกต่างจากรูปแบบประชาธิปไตยของทางตะวันตกอยู่บ้างก็ตาม รวมทั้งใ้ปฏิบัติเสขรูปแบบการปกครอง แต่จัดการทุกรูปแบบโดยสิ้นเชิง

สุลักษณ์ฯ ได้เลือกวิถีชีวิตเป็นฝ่ายค้านในสังคมและทำงานด้านการศึกษาที่นำความคิดโดยอยู่นอกกระบวนราชการ และได้เสนอแนะวิธีการต่อสู้เพื่อใ้ให้มีการเปลี่ยนแปลงและสร้างสรรค์สังคมใหม่ที่ตนเห็นว่าน่าพึงพอใจกว่าระบบสังคมที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นการต่อสู้อย่างสันติวิธีที่ไม่มีรูปแบบ เป็นสูตรสำเร็จตายตัว เพียงแต่มีหลักจริยธรรมเพื่อคนส่วนใหญ่ในสังคมที่ถูกเอารัดเอาเปรียบเป็นแนวทาง การที่ใ้ปัจเจกชนต้องพัฒนาตนเองแบบ "การปฏิบัติตนเอง" ไ้พ้นจากอิทธิพลที่ครอบงำจิตใจเป็นการพัฒนาเหตุผลควบคู่กับอารมณ์ หรือความคิดควบคู่กับจิตใจ และต้องสนใจปัญหาทางสังคมและการเมืองแล้วแกไขปัญหาต่าง ๆ ตามสถานการณ์ด้วยสติปัญญา จากบุคคลที่พัฒนาตนเองพร้อมแล้วนี้เอง จะนำไปสู่การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสังคมในโอกาสต่อไปเมื่อเหตุใ้จจัยพร้อมและเพียงพอ

นอกจากนี้ ส่วนหนึ่งสุลักษณ์ฯ ได้แสดงออกถึงการนำพุทธธรรมตลอดจนศาสนธรรมในศาสนาต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้เพื่อสนับสนุนความคิดของตนดังกล่าวข้างต้น

ดังนั้นในบทนี้ผู้เขียนจะได้วิเคราะห์ถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์ฯ ดังกล่าว โดยจะกล่าวถึงความเข้าใจเกี่ยวกับพุทธศาสนา ประสบการณ์เกี่ยวกับพุทธศาสนา และการประยุกต์พุทธศาสนามาใช้ทางการเมืองของสุลักษณ์ฯ ทั้งนี้ผู้เขียนจะใช้อेกสารที่สุลักษณ์ฯ ใดเลือกเป็นตัวแทนความคิดของตน * ตลอดจนการสัมภาษณ์สุลักษณ์ฯ เป็นเครื่องมือหลักในการศึกษาบทนี้

ความเข้าใจเกี่ยวกับพุทธศาสนาของสุลักษณ์ฯ

สุลักษณ์ฯ ใคนิยามความหมายของคำว่า "ศาสนา" โดยประยุกต์นิยามที่กำหนดไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๓ (๒๕๑๖: ๔๕๕) มาใช้ในลักษณะที่เน้นความสำคัญในส่วนที่เป็นแก่นของศาสนา คือ ศาสนธรรม ** ใ่ว่า ศาสนาหมายถึงความเชื่อถือของมนุษย์อันเป็นไปในเรื่องปรมาตม หรืออีกนัยหนึ่งคือ ความจริงอันเป็นที่สุด ซึ่งจะ เป็นพื้นฐานรองรับความเชื่อในฝ่ายศีลธรรม ตลอดจนลัทธิพิธีกรรมที่กระทำตามความเห็นหรือคำสั่งสอนในความเชื่อถือนั้น ๆ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๕-๖ และ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ก, สัมภาษณ์) และในทัศนะของสุลักษณ์ฯ ศาสนานอกจากจะครอบคลุมถึงลัทธิฝ่ายศาสนาดังที่รู้จักกันทั่วไปทั้งศาสนาที่เป็นฝ่ายเทวนิยม เช่น ฮินดู คริสต์ และอิสลาม เป็นต้น และที่อยู่ฝ่ายอเทวนิยม เช่น พุทธ และ เต๋า เป็นต้นแล้ว สุลักษณ์ฯ ยังเห็นว่าลัทธิความเชื่อในฝ่ายวัตถุนิยมบางลัทธิก็มีลักษณะเป็นศาสนาเหมือนกัน

* เอกสารของสุลักษณ์ฯ ดังกล่าวที่สำคัญ เช่น ศาสนากับสังคมไทย (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕); ศาสนากับการพัฒนา (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๔ ก) และ พุทธศาสนิกกับสถานการณ์บ้านเมืองในปัจจุบัน (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒ ข) เป็นต้น

** องค์ประกอบของศาสนานั้นประกอบด้วย ๑. ศาสนธรรม คือ หลักการ คำสั่งสอนทั้งปวง ๒. ศาสนนุคคล คือ นักบวชและศาสนิกชน ๓. ศาสนพิธี คือ พิธีกรรมต่าง ๆ อันเนื่องมาจากความเชื่อในหลักการคำสั่งสอนนั้น ๔. ศาสนวัตถุ คือ สถานที่และสิ่งของอื่น ๆ อันเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อนั้น ๆ

คัง เซน ลัทธิมาร์กซิสต์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๔ ก: ๘๓, ๘๗) เป็นต้น

สำหรับจุดยืนทางศาสนาของสุลักษณ์ นั้น แม้ว่าสุลักษณ์ จะมีทัศนะเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้พุทธศาสนาในสังคมที่แตกต่างไปจากความเชื่อความเข้าใจและการยอมรับของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไปบางประการก็ตาม เช่น บทบาททางการเมืองของศาสนา เป็นต้น แต่สุลักษณ์ ก็ได้ประกาศตนเป็นพุทธศาสนิกชนอย่างเด่นชัดเสมอมา ดังที่สุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๔ ก: ๓) กล่าววา "ข้าพเจ้า. . . ถือตัวว่าเป็นพุทธศาสนิกชน แต่. . . การที่ได้เจริญเติบโตมากับคนต่างศาสนานั้น แม้อาจมีขัดแย้งกันอย่างรุนแรง แต่การสอนให้รู้จักเคารพทัศนะของกันและกัน เป็นคุณค่ามาในระยะยาว" โดยสุลักษณ์ ยอมรับนับถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะที่พึ่งทางใจสูงสุดเรื่อยมา * ดังเช่นคำกล่าวของสุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ : ๒๔๘) ที่ว่า "พุทธศาสนาไม่ปฏิเสธความเชื่ออื่น. . . แต่โดยที่พระรัตนตรัยคือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ต้องมีคุณค่าเหนือสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น" และคำกล่าว (สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ข, สัมภาษณ์) ที่ว่า "ผมเองในทางความคิดหรือจิตใจไม่ได้นับถืออะไรหรือสิ่งใดมากยิ่งขึ้นไปกว่าพระรัตนตรัย . . . ผมพยายามสมาทานคุณพระรัตนตรัยเข้ามาไว้ในตัวให้มากที่สุด แต่ก็ยังมีข้อบกพร่อง" ซึ่งผู้เขียนพบว่าสอดคล้องกับความเชื่อของสุลักษณ์ ที่สะท้อนในบทความชิ้นแรกเมื่อปี ๒๕๕๒ คือ บทความชื่อ "ภายในดินแดนพุทธจักร" โดยสุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๑: ๓๔๒, ๓๔๕) กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* การประกาศตนยอมรับนับถือพระรัตนตรัยว่าเป็นสรณะอันสูงสุด (ไตรสรณาคมน์) ไม่มีที่พึ่งทางใจอื่นใดเสมอ นั่น ถือได้ว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญและจำเป็นมาตรฐานในการตัดสินใจเป็นพุทธศาสนิกชนที่ยอมรับกันทั่วไป และจากการสัมภาษณ์สุลักษณ์ ผู้เขียนก็ได้รับการยืนยันถึงศรัทธาที่สุลักษณ์ มีต่อพระรัตนตรัยอย่างมั่นคงทุกครั้ง ซึ่งสุลักษณ์ (ค, สัมภาษณ์) ก็เชื่อว่า "การถือพุทธหมายถึง การถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งไม่มีที่พึ่งอื่นใดยิ่งกว่า"

ผู้ที่จะเป็นพลเมืองของพุทธจักร จะคงประกาศตนเองว่าตนสมัครจะเป็นพลเมืองประเภทใด เช่น พระภิกษุขออุทิศอุทกกรรมจากสงฆ ออบาสกอบาสิกขาขอไตรสรณาคมน์และศีลจากพระภิกษุ เป็นต้น และจะลาออกจากดินแดนนี้ไปเมื่อไรก็ได้ . . . สรุปความว่า พุทธจักรนั้น . . . เต็มไปด้วยความสุข พลเมืองจะได้รับความสุขเท่ากับที่ตนปฏิบัติ คือความสุขเกิดจากการกระทำของตนเอง ไม่ใคร่เกิดจากพระผู้เป็นเจ้าองค์ใดเลย พุทธจักรแพร่หลายมากเท่าใด . . . โลกก็จะเต็มไปด้วยความรื่นรมย์ยิ่งกว่าปัจจุบันนี้เป็นอันมาก

ดังนั้นผู้เขียนจะได้ศึกษาถึงความเข้าใจที่สุลักษณ์ มีต่อพุทธศาสนาในแง่ศาสนธรรม ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๒ ส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนที่เป็นปรมัตถธรรม ซึ่งเป็นแก่นแท้ของศาสนธรรม และส่วนที่เป็นศีลธรรมหรือจริยธรรม ซึ่งเป็นหลักการแห่งการประพฤติปฏิบัติตนในสังคมของศาสนิกชน ตลอดจนศึกษาถึงบทบาทของพุทธศาสนาต่อสังคมปัจจุบันตามความเข้าใจของสุลักษณ์ ซึ่งมีสาระสำคัญสรุปได้ดังต่อไปนี้

ก. ปรมัตถธรรม

ในส่วนที่เป็นปรมัตถธรรมซึ่งเป็นความจริงอันเป็นที่สุดหรือเป็นกฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติอันพ้นสมมุติบัญญัตินั้น สุลักษณ์ เชื่อว่าไม่สามารถอธิบายได้ด้วยภาษาที่ใช่โดยทั่วไป เพราะสื่อให้เข้าใจกันด้วยภาษาปกติโดยยาก แม้สามารถหาคำมาสื่อกันได้ก็เข้าใจความหมายใดไม่ชัดเจนและอาจเข้าใจผิดไถ่กาย ๆ เว้นแต่จะมีประสบการณ์ทางศาสนา (religious experience) ด้วยตนเอง ซึ่งเรื่องนี้สุลักษณ์ เห็นด้วยกับทฤษฎีภาษาคนภาษาธรรมของพุทธทาสภิกขุที่ได้เสนอทัศนะเรื่องภาษาที่ใช่กับศัพท์ในทางศาสนาว่ามีความหมาย ๒ นัย คือ ความหมายที่แท้จริงที่พึงรู้เฉพาะตัวผู้ที่มีประสบการณ์เช่นเดียวกัน กับความหมายที่เป็นเสมือนเงาของสิ่งนั้นจากการพยายามอธิบายทางภาษาที่ใช่สื่อกัน (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์ ๒๕๒๕ ก: ๑๕๐ - ๑๖๑ และ ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๖ - ๗)

สุลักษณ์ เชื่อว่า บรมธรรมอันเป็นความจริงสูงสุดนั้นมีเพียงหนึ่งเดียว แต่มนุษย์อาจมีความเข้าใจถึงสิ่งนั้นในลักษณะที่แตกต่างกันไป ซึ่งอาจจะหมายถึงสิ่งเดียวกันหรือต่างกันได้ ดังนั้นเมื่อต่างก็ยังไม่รู้ความจริง ทางออกที่ดีคือ ต่างเคารพทัศนะของตนและกัน เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาสังคมร่วมกันระหว่างศาสนิกที่มีความเชื่อ

แตกต่างกัน เนื่องจากสัญลักษณ์ ต้องทำงานร่วมกับคนที่มีความเชื่อทางศาสนาแตกต่างกัน
เสมอ จึงจำเป็นต้องเปิดใจให้กว้างเพื่อแสวงประโยชน์จากจุดที่ร่วมกันได้ แม้ว่าวิธีใน
การเรียนรู้ธรรมธรรมจะแตกต่างจากที่ตนเองเห็นว่าถูกต้อง แต่คนก็ต้องยอมรับทัศนะของ
ผู้อื่นโดยต่างฝ่ายต่างแยกกันปฏิบัติตามวิธีที่แต่ละฝ่ายเชื่อถือ (สัญลักษณ์ ศิวรักษ์ ก,
สัมภาษณ์)

สัญลักษณ์ มีความเชื่อว่าบรมธรรมสูงสุดคือ นิพพาน ซึ่งปราศจาก
อืตวาทุปาทาน คือความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวตน คน สัตว์ สิ่งของ หรือความยึดมั่นว่า
เป็นตัวเราของเราอย่างสิ้นเชิง และสามารถอธิบายวิธีที่จะเข้าถึงบรมธรรมนี้ด้วยภาษา-
คนได้หลายแง่หลายมุม เช่นในแง่ของอริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์ อิทัปปัจจยตา และปัจจุจ-
สมุปบาท เป็นต้น ซึ่งมีอธิบายหรือเทคนิคในการฝึกฝนตนเองแตกต่างกันไปตามจริตหรือ
อุปนิสัยของแต่ละบุคคล และตนเองก็มีความปรารถนามุ่งต่อนิพพานดังเช่นพุทธศาสนิกชน
ทั่วไป ตลอดจนพยายามฝึกฝนอบรมกาย วาจา และใจของตนเพื่อเข้าถึงนิพพานอยู่
ตลอดเวลา แต่การอบรมไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ของตนเองมีเทคนิคแตกต่าง
จากที่นิยมกันทั่วไป เพราะได้ประยุกต์ใช้วิธีการต่าง ๆ หลายวิธี มิได้ยึดอยู่ที่รูปแบบใด
รูปแบบหนึ่งโดยเฉพาะ (สัญลักษณ์ ศิวรักษ์ ก และ ค, สัมภาษณ์ และ ส. ศิวรักษ์
๒๕๒๕: ๖ - ๑๕)

นอกจากนี้ สัญลักษณ์ ยังเชื่อในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด และ เรื่อง
กฎแห่งกรรม ทั้งในแง่การกระทำและผลที่ได้รับในปัจจุบัน ตลอดจนในแง่ของวิบากกรรม
ที่เป็นผลมาจากการกระทำในอดีตชาติ รวมทั้งเชื่อในเรื่องทศบารมีและการสะสมบารมี
เพื่อมุ่งหวังพระนิพพาน (สัญลักษณ์ ศิวรักษ์ ก, สัมภาษณ์) แม้ว่าสัญลักษณ์ จะได้รับการ
ศึกษาในทางเทววิทยาขณะเรียนอยู่ที่อังกฤษก็ยังคงตาม แต่สัญลักษณ์ เห็นว่าเทววิทยา
ไม่ใช่คำตอบสุดท้ายของคนและยังคงเห็นว่าพุทธศาสนาเป็นคำตอบสุดท้ายสำหรับตนเองอยู่
ซึ่งเรื่องนี้สัญลักษณ์ เห็นว่าขึ้นอยู่กับศรัทธาของแต่ละบุคคล โดยสัญลักษณ์ (ค, สัมภาษณ์)
กล่าวว่า

ปัญหาเทววิทยาสำหรับผม มันคือปัญหาพื้นฐานทางอภิปรายของเทววิทยา เพราะ
 เทววิทยามันพิสูจน์ไม่โคตรงพื้นฐาน ข้อที่หนึ่งเลย พระผู้เป็นเจามีหรือไม่มี . . .
 เขาก็บอกวาทองไขความเชื่ ที่นี้ความเชื่ออันนี้ของผมไม่มี . . . ผมรับไม่ไค
 ึ่งในทางสมองและจิตใจ แต่อันนี้ผมไม่ไคปฏิเสธวาคคนที่เขารับนั้นเขาเป็นคนเลว
 ราย แต่เราต้องเคารพเขาที่เขารับอันนั้น . . . ผมถึความันเป็นเรื่องของไสยศาสตร์
 มันเป็นอารมณ์อย่างเดี่ยว อธิบายควยเหตุผลไม่ไค แต่ไสยศาสตร์ในตัวของมันเอง
 ไม่ไคควเลวรายอะไร เหมือนเทคโนโลยีในตัวมันเอง มันไม่ไคเลวราย แต่มัน
 ไม่ไคค่าคอบสุดท้าย อันนี้ผมเคลมวาทุทธศาสนาเป็นค่าคอบสุดท้ายไคควย ึ่ง
 เพื่อนผมที่เขานับถึคริสตเขาอาจไม่เห็นควยก็ไม่เป็นไร

ข. จริยธรรม

สัญลักษณ์ เห็นว่าในส่วนของโลกก็ธรรมอันประยุคคมาไคเป็นจริยธรรม
 ในแต่ละสังคมจำเป็นตองสัมพันธ์กันอยางใกล้ชิดกับปรมัตถธรรม ึ่งสัญลักษณ์ (ส.
 ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๒๕) เห็นว่า "จริยธรรม . . . ล้วนมีส่วนโยงกลับไปสู่คตที่มาของ
 พระพุทธศาสนา คือควปรมัตถธรรมควกันทั้งสิน" และไม่เห่นควยกับทัศนะที่แบ่งแยก
 ปรมัตถธรรมกับจริยธรรมออกจากกัน* โดยสัญลักษณ์ (ก, สัมภาษณ์) กลาวว
 มันตองกลับไปหาศาสนธรรมที่แท้ มันถึงจะเป็นจริยธรรมที่ถูกตอง ไม่ใช่เป็นเครื่อง
 อางเอามาใบบางยุคบางสมัย ที่นี้จริยธรรมที่แห่อยู่ตรงไหน เช่น คีล ๕ คีล ๕
 มุ่งการแสดคองออกของจริยธรรม จริยธรรมที่แห่นายคววว การไมเอาเปรียบ
 ผู้อื่น . . . มันขึ้นอยูกับวเรามีอควพาพานมากน้อยเพียงไร

* ทัศนะของสัญลักษณ์ ในเรื่องควจำเป็นที่จริยธรรมจะตองสัมพันธ์อยางใกล้ชิด
 ะกับปรมัตถธรรมดังกลาว สอดคล้องกับทัศนะของพุทธศาสนิกชนฝ่ายที่ตองการปฏิรูป
 ศาสนา เช่น พุทธศาสนิก (๒๕๒๖: ๑๐ - ๔๔) และพระราชวรมุนี (๒๕๒๕: ๑๐๓-
 ๑๒๑) เป็นคน ึ่งทัศนะดังกลาวตรงขามกับทัศนะของพุทธศาสนิกชนฝ่ายอนุรักษนิยม เช่น
 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นคน ึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ (๒๕๒๓: ๔๔) มีทัศนะว
 พระพุทธเจ้าสอนธรรมวาสอยางหนึ่ง เรวยเอาไปปนกันที่ทานทรงสั่งสอนสาวก
 พระอรหันต ึ่งเป็นผู้ที่สำรวจสละโลกแล้วโดยสินเชิง ไมไคเรื่องของธรรมวาส จะ
 ไปถึอไมไค . . . ึ่งไมควไปมุ่งมรรคผลและคิอะไรไคเกิดคว จะกลายเป็นการ
 ถ่วงควจรวิญในการศึกษา พระพุทธศาสนา . . . ไมไควเราจะปฏิบัติอยางนั้น
 เมื่อเรายังไมไคบวช

สัญลักษณ์ เห็นว่า ประเด็นสำคัญในการพิจารณาเรื่องจริยธรรมอยู่ที่การทำ ความเข้าใจองค์ประกอบของจริยธรรมได้ชัดเจนเพียงไร ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๒ ส่วน (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๑๕ - ๒๑ และสัญลักษณ์ ศิวรักษ์ ค, สัมภาษณ์) ได้แก่

๑. อาทิพรหมจรรย์ ได้แก่ จริยธรรมในส่วนที่เป็นหลักการอันเป็นแก่น หรือสาระในการดำรงชีวิต เป็นส่วนที่สัมพันธ์กับปรมาตมธรรมอย่างใกล้ชิด หรือเป็นส่วน ของกฎทางสังคมที่ประยุกต์กฎธรรมชาตินิติมาไซ ซึ่งเป็นสากลและไม่จำกัดด้วยเวลา ทั้งนี้ สัญลักษณ์ เชื่อว่า อาทิพรหมจรรย์ของพุทธศาสนา คือ การปฏิเสธการเบียดเบียนกันอย่าง สิ้นเชิง โดยสัญลักษณ์ เห็นว่าไม่มีหลักธรรมข้อใดที่สนับสนุนการเบียดเบียนกันไม่ว่าใน กรณีใด ๆ ทั้งสิ้น ทำให้ในประวัติศาสตร์ของชาวพุทธไม่เคยเกิดสงครามศาสนา เพราะ หลักธรรมไม่เปิดโอกาสให้มีการเบียดเบียนกัน แต่สอนให้ตั้งอยู่ในเมตตาธรรมเป็นสำคัญ และหลักการพื้นฐานของพุทธศาสนาดังกล่าวนี้น่าเป็นที่สนใจ และได้รับการยอมรับจากวงการ ศาสนาอื่น ๆ และประชาชนในซีกโลกตะวันตกมากขึ้นในปัจจุบัน

๒. อภิสมาจาร ได้แก่ จริยธรรมในส่วนที่เป็นหลักการอันประพฤติกฎปฏิบัติ ตามความนิยมของสังคมหนึ่งในสมัยหนึ่ง ๆ ซึ่งไม่จำเป็นต้องสัมพันธ์กับปรมาตมธรรมเสมอ ไป ซึ่งสัญลักษณ์ เห็นว่าอภิสมาจารควรแก้ไขเพิกถอนเปลี่ยนแปลงได้ เพราะในการ ประยุกต์ศาสนธรรมเพื่อเป็นแนวทางแกคนิยมในสังคมเท่าที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์ จำต้องมีการไกล่เกลี่ยกับกระแสความเชื่ออื่น วัฒนธรรมกระแสอื่น ตลอดจนผู้กุมอำนาจ ในสังคมนั้น ๆ เสมอ ไม่มีลัทธิศาสนาใดที่จะไม่ยอมไกล่เกลี่ยในแง่ของอภิสมาจารลงไป หากคนค้ำอื่น ๆ ของสังคม เพียงแต่จะเป็นการไกล่เกลี่ยที่จะชักนำกระแสอื่น ๆ ให้เข้ามา หาปรมาตมธรรมในศาสนาของตนใดแค่นั้น หรือไกล่เกลี่ยแล้วคุณค่าของหลักศาสนธรรมได้ แปรสภาพไปจากคำสอนแท้จริงดั้งเดิมของศาสนาเพียงใดเท่านั้น

ดังนั้นสัญลักษณ์ จึงมีทัศนะว่า การที่พุทธศาสนาจะตั้งมั่นและมีอิทธิพลเป็นที่ ยอมรับกันในสังคมใดนั้น จะอาศัยแต่แก่นซึ่งเป็นเรื่องปรมาตมธรรมล้วน ๆ ไม่ได้ จะต้อง อาศัยเปลือกและกระพี้ คือพิธีกรรมและจริยธรรมในส่วนอภิสมาจารประกอบด้วย ซึ่งสัญลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๒๔) กล่าวว่า "แม้จะ . . . ยอมรับลัทธิพิธีกรรมนอกพุทธศาสนา มาบ้าง แต่ถ้ามองว่าเป็นเปลือกเป็นกระพี้ อันจะมีทางนำมาปรับให้เป็นแก่นเป็นเนื้อหา

สวระโค" และคำกล่าว (สุลลิกษณ์ ศิวรักษ์ ก, สัมภาษณ์) ที่ว่า

พุทธศาสนาเหมือนพระเจดีย์ ยอดอยู่บนยอดไม้ ต้องมีฐานควย. . . ต้องยอมรับว่าไอ้ตัวไม้แทบตายก็จำเป็นจะต้องเอาไป เพราะเรากำจัดไปแล้วมันจะมีไอ้ตัวไม้แท้อื่นมาปลอมมาแทนที่ ซึ่งจะเลวร้ายกว่า ประเด็นมันอยู่ที่ตรงที่เราจะเอาของแท้อะไรมาทำอะไร เอาของเทียมมาทำอะไรเพียงไร

ทั้งนี้สุลลิกษณ์ เห็นว่า พุทธศาสนาจะมีบทบาทเป็นตัวกำหนดจริยธรรมในสังคมไทยจะต้องประยุกต์ประมัตถธรรมให้เข้ากับสังคมไทยได้ โดยสุลลิกษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๒๑) กล่าวว่า "ศาสนาจะมีอิทธิพลทางจริยธรรมในสังคมไทย ก็ต่อเมื่อใดก็ได้เปลี่ยนแปลงพื้นฐานหลักประมัตถธรรมเขาหาสังคมควยเสมอไป. . . ยิ่งกลายมาเป็นศาสนาประจำชาติ ประจำจักรวรรดิควยแล้ว ยอมนำเอาจริยธรรมเดิมมาผสมผสานเขา จนบางครั้งอาจจะมากเกินไป" ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องระมัดระวังไม่ให้กลายเป็นการละทิ้งแก่นแท้ของศาสนาธรรม โดยสุลลิกษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๒๑) กล่าวว่า "ถ้าสืบสน. . . จนเห็นว่าเปลือกอะไรที่สำคัญกว่าแก่น ศาสนธรรมจะหมดความสำคัญลงในฐานะเป็นตัวนำคุณค่าทางจริยธรรมในสังคม" และคำกล่าว (สุลลิกษณ์ ศิวรักษ์ ก, สัมภาษณ์) ที่ว่า พุทธศาสนาถูกดึงออกจากศาสนาอื่นตรงที่ไม่ได้บอกว่าจะต้องเฉพาะอันนี้เท่านั้นนะใช้ใครอื่นอันไหนไม่ได้อีก แล้วที่เราพึ่งมาจากอินเดียก็เพราะเหตุนี้ เพราะเรามาอยู่กับพรหมณ์มากไป อันนี้เป็นจุดเด่นและจุดค้อยของพุทธศาสนา คือ เราไม่ปฏิเสธคนอื่น อันนี้ที่เราจะต้องศึกษาจากอดีตว่าเขาทำอะไรแล้วจึง เคนและใช้อย่างไรแล้วจึงคอย

การประยุกต์ประมัตถธรรมให้เข้ากับสังคมเพื่อให้ศาสนามีอิทธิพลทางจริยธรรมในสังคมนั้น สุลลิกษณ์ โดยยกตัวอย่างในเรื่องธรรมราชา ซึ่งกล่าวถึงหลักพิธีราชาธรรม หลักจักรวรรดิวัตร อันเป็นจริยธรรมของผู้ปกครองและผู้เป็นหัวหน้างานต่างๆว่า "เป็นหลักธรรมสำหรับชนชั้นปกครองมาก่อนพระพุทธศาสนา หากคัดแปลงแก้ไขให้เป็นพุทธธรรม โดยโยงไปหาการล่อตัวพญาทัน อันเป็นหลักการสำคัญที่สุดในทางพุทธศาสนานั้นเอง" (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๒๓) การที่พุทธศาสนามีหลักการในเรื่องอนัตตา คือ ความไม่มีตัวตนที่แท้จริง กำหนดเป็นตัวตนแท้จริงไม่ได้ หรือนัยหนึ่งคือ ไม่ใช่ตัวตน อันเป็นสาเหตุให้พุทธศาสนาไม่เน้นเรื่องการจัดหรือล่อตัวพญาทัน คือความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวตน คน สัตว์ สิ่งของ หรือตัวเรา ของเราเช่นนั้น ทำให้พื้นฐานในทางจริยธรรม

แบบพุทธมีลักษณะตั้งอยู่บนความเมตตากรุณา และการไม่ใช้ความรุนแรง เบียดเบียนซึ่งกันและกัน (อหิงสธรรม)* ซึ่งนอกจากมนุษย์แล้ว ยังรวมตลอดถึงสัตว์และสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ซึ่งสัญลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๘๖ - ๘๗) กล่าวว่

ความเมตตากรุณา . . . เริ่มจากไม่ข่มมนุษย์ หลังจากไม่ข่มมนุษย์ก็ไม่ข่มสัตว์ . . . สำหรับภิกษุสงฆ์นั้น ห้ามกระชก . . . คนไม่คนไร ห้ามทำลาย ทำไม่ถึงห้าม เช่นนั้นก็ขอให้อภัยมาหาปรัชญาขั้นพื้นฐานตามอุดมคติของฝ่ายพุทธ สมาชิกในสังคมต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเกี่ยวกับธรรมชาติ . . . อยู่กับธรรมชาติ . . . เป็นชีวิตที่เรียบง่าย เป็นชีวิตที่คลายออก . . . ไม่ใช่การยกเขามา

ผู้เขียนพบว่า การที่สัญลักษณ์ เห็นคุณค่าของความเมตตากรุณาแบบพุทธที่การไม่เบียดเบียนกันขยายขอบเขตออกกว้างขวาง ไม่จำกัดอยู่เฉพาะในหมู่มนุษย์เช่นนี้ เป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้สัญลักษณ์ เห็นคุณประโยชน์ของศาสนธรรมในทางพุทธศาสนา (พุทธธรรม) ซึ่งไม่มีลัทธิใดเสมอเหมือนในเรื่องนี้ ดังที่สัญลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๑๘๕ - ๑๘๖) กล่าวว่ "ในประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนา ไม่มีครั้งใดเลยที่กล่าวถึงสงครามศาสนา แนนอนกษัตริย์ที่เป็นพุทธศาสนิกชนเข้าสู่สงครามรบพุ่งกัน . . . แต่พระองค์จะไม่สามารถหาคำสนับสนุนจากพระธรรมของพระศาสดาใดเลย ไม่ว่าสงครามนั้นจะมีความยุติธรรมเพียงใดก็ตาม" หรือกล่าวว่ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๑๘๐ - ๑๘๑) ที่ว่า "ไม่มีขอยกเวนแก่กระชกการฆ่าสัตว์ เพื่อเช่นสังเวทคอประผู้เป็นเจ้าหรือเทพเจ้า

* ข้อสังเกตในเรื่องนี้โปรดดูลักษณะจริยธรรมในทางพุทธศาสนาจากจักรวรรดิสุทรและจริยาภิฎก (สุชีพ ปุณฺณานุภาพ ๒๕๒๔: ๓๔๘ - ๓๕๒ และ ๖๓๗ - ๖๔๖) เปรียบเทียบกับลักษณะจริยธรรมของศาสนาพราหมณ์ จากมหากาพย์มหาภารตะ (กรุณา - เรื่องอุไร กุศลาสัย ๒๕๒๕) ซึ่งสัญลักษณ์ มีทัศนะว่ แม่ภายหลังพุทธศาสนาจะได้เสื่อมลงจนถูกศาสนาฮินดูกลืนและสูญไปจากอินเดียในที่สุด แต่ลักษณะพื้นฐานทางจริยธรรมแบบพุทธดังกล่าวไ้ถายทอดและแฝงอยู่ในศาสนาฮินดู เรื่อยมาจนสืบทอดมาถึงคานธี (สัญลักษณ์ ศิวรักษ์ ค, สัมภาษณ์)

คั้งที่มีบัญญัติไว้ในศาสนาบางศาสนา ชาวพุทธ . . . ไม่เพียงแต่จะละเว้นจากการทำร้ายตนเองและผู้อื่น หากยังต้องเจริญความรัก (เมตตา) ทอสรรพัสต์อีกด้วย"

ความเมตตากรุณาแบบพุทธดังกล่าวมีที่มาจากหลักธรรมเรื่อง พรหมวิหาร ๔ อันเป็นหลักจริยธรรมขั้นพื้นฐานที่สำคัญประการหนึ่งของพุทธศาสนา * ซึ่งสัญลักษณ์ได้เรียนรู้มาจากการศึกษาพระไตรปิฎก (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๑๕๓ - ๑๕๔) แล้วได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาตนเองและการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองแบบอหิงสธรรม คือ การไม่ใช้ความรุนแรงควยการประท้วงประท้วงซึ่งกันและกัน เป็นวิธีในการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งในสังคม โดยใช้สติ คือความตื่นตัวและการเผชิญหน้ากับความจริง

* หลักธรรมเรื่องพรหมวิหาร ๔ เป็นหลักการใหม่ที่สร้างขึ้นควยการอธิบายความเชื่อคั้งเดิมของศาสนาพราหมณ์ในเรื่องพระพรหม (พระเจ้า) เสียใหม่ให้เข้ากับหลักความเมตตากรุณา... แบบพุทธ โดยปฏิเสธหลักการของพราหมณ์ที่ว่าคนในวรรณะต่าง ๆ เกิดมาจากส่วนต่าง ๆ ของพรหม ซึ่งสูงต่ำกว่ากัน และวรรณะพราหมณ์ถือว่าเป็นบุตรของพรหมอันเกิดจากปากพรหม บริสุทธิ์เพราะกำเนิดจึงประเสริฐกว่าคนในวรรณะอื่น ๆ แต่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายใหม่ว่าทุกวรรณะมาจากคนพวกเดียวกันและจะได้รับผลทั้งทุกขสุขจากความประพฤติของตนที่เป็นทุจริตหรือสุจริตตามลำดับ ทั้งทางกาย วาจา ใจ เสมอเหมือนเท่าเทียมกันหมด การดูหมิ่นกันและกันเป็นความเข้าใจผิดที่เกิดขึ้นภายหลัง นอกจากนี้หนทางที่จะไปสู่พรหมก็ไม่ได้อยู่ที่ความปรารถนา การอ้อนวอนหรือการออกนามพระเจ้า แต่อยู่ที่บุคคลมีความประพฤติอย่างพรหม คือ มีความประพฤติอยู่ในศีลในธรรม มีจิตที่ไม่เศร้าหมองควยกิเลสและมีพรหมวิหาร ซึ่งเมื่อประยุกต์ใช้เป็นหลักในทางจริยธรรมของสังคมแล้ว พรหมวิหารก็คือคุณธรรมพื้นฐานสำหรับผู้ที่เป็นผู้ใหญ่ในสังคมนั้นเอง และเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการประยุกต์ปรมาตธรรมให้เข้ากับสังคม เพื่อให้ศาสนธรรมมีบทบาทเป็นพื้นฐานทางจริยธรรมของสังคม รายละเอียดอยู่ในพุทธธรรม (พระราชวรณู ๒๕๒๕: ๕๕๐, ๗๕๓ - ๗๕๔) และอัครคัมภีร์สูตร, เทววิษณุสูตร และมหาสุทิสสนสูตร (สุธีพ ปุณฺณานุกาพ ๒๕๒๕: ๓๕๔ - ๓๕๕, ๓๑๓ - ๓๑๕ และ ๓๓๐ ตามลำดับ)

ควยอาการที่สงบ ซึ่งสัญลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๑๕๔ - ๑๕๕) กล่าวว่า
 "ผู้ที่ไม่ใช่ชาวพุทธก็สามารถนำเอาวิธีการนี้ไปประยุกต์ใช้ได้ และ . . . อหิงสกรรม
 ในทัศนะของชาวพุทธจะเป็นไปไม่ได้ถ้าเราขาดสติและความสงบ แต่ . . . ไม่ใช่การ
 ออกไปจากโลกแห่งความเป็นจริง"

ค. บทบาทของพุทธศาสนาต่อสังคมในปัจจุบัน

๑. สภาพสังคมไทยในอดีต สัญลักษณ์ เห็นว่าสภาพสังคมไทยในอดีตก่อน
 ที่ลัทธิวัชรุนิยมไม่ว่าจะเป็นแบบทุนนิยมหรือสังคมนิยมจะเข้ามามีอิทธิพลนั้น ศาสนธรรมใน
 ทางพุทธศาสนามีบทบาทเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการกำหนดคุณค่าทางจริยธรรมของสังคม
 เรื่อยมา โดยมีอิทธิพลต่อการอบรมกลมกลืน (socialization) บุคคลในสังคมตั้งแต่
 ในระดับพื้นฐาน คือครอบครัวขึ้นมา ซึ่งสัญลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๖ ก: ๘๒ - ๘๓)
 กล่าวว่า "คุณค่าที่กำหนดครั้งแรกในสังคมไทย . . . มีพ่อแม่เป็นตัวกำหนด พระพุทธเจ้า
 กุยกยของพ่อแม่เป็นพรหม เป็นบูรพาจารย์ของบุตรธิดา ถึงสำคัญมาก" กล่าวคือ สังคมไทย
 แต่เดิมมีลักษณะความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย การแสวงหาและการใช้สอยปัจจัย ๔ ส่วนใหญ่ก็
 มักมีลักษณะเป็นไปเพื่อประโยชน์เท่าที่จำเป็น มิได้มุ่งเพื่อฟุ่มเฟือย การบริโภคอาหารก็
 เป็นการกินเพื่ออยู่ การแต่งกายก็เพียงเพื่อป้องกันความหนาวร้อนและปกปิดความน่ารังเกียจ
 ของร่างกาย บ้านเรือนก็สร้างเพื่ออยู่อาศัย และใช้ยาเพื่อรักษาโรคร้ายไข้เจ็บเท่านั้น
 ทั้งนี้ส่วนหนึ่ง เป็นผลมาจากอิทธิพลของศาสนาธรรมในทางพุทธศาสนาที่เป็นตัวกำหนดคุณค่า
 ของชีวิตบุคคลในสังคม ดังที่สัญลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๒๒๙ - ๒๓๐) กล่าวว่า

สภาพของสังคมไทยในอดีต สมัยที่พระพุทธศาสนารุ่ง เป็นศูนย์กลางทางสติปัญญา
 มีอิทธิพลทางสังคมและการเมือง . . . จะเห็นได้ว่าความรุนแรงมีน้อย . . .
 วิถีชีวิตก็เริ่มดูแลความสัมพันธ์กับพระกับวัดโดยตลอด . . . ล้วนสอไปในทางความ
 รวมมือกัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน . . . ทำเพื่อส่วนรวมมากกว่ารับ . . . เพื่อส่วนตัว
 . . . กินอยู่อย่างง่าย ๆ

ศาสนาธรรมที่สำคัญที่สุดของพุทธศาสนา คือ "อนัตตลักษณะ" * อันเป็นส่วนหนึ่งของกฎไตรลักษณ์ ดังที่สุตตันตปิฎก (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๖ ก: ๕๐) กล่าวไว้ว่า "อนัตตลักษณะ . . . เป็นจุดแกน ที่พ้นความเห็นแก่ตัวใดตลอด . . . สามารถเข้าใจตัวตนอย่างลึกซึ้งจนไม่มีตัวตนเหลืออยู่" ทำให้ปัจเจกชนเป็นผู้รู้จักตัวเอง และจากศาสนาธรรมในส่วนปัจเจก-บุคคลแต่ละคนในลักษณะดังกล่าวได้ส่งผลไปมีอิทธิพลต่อการกำหนดค่านิยมของสังคมโดยรวม ในลักษณะที่ทำให้จริยธรรมหรือศีลธรรมที่แสดงออก

* อนัตตลักษณะคือ อาการหรือลักษณะสามัญตามธรรมชาติที่กำหนดเป็นตัวตนที่แท้จริงไม่ได้ คือไม่ใช่ตัวตนของสังขตธรรม (สิ่งที่ปรุงแต่งกันขึ้นหรืออาศัยการประกอบกันขึ้นที่เรียกกันต่าง ๆ นานาตามสมมุติบัญญัติ เช่น คน สัตว์ สิ่งของ เป็นต้น) ซึ่งเป็นลักษณะสามัญ ๑ ใน ๓ ประการของสังขตธรรมทั้งปวง ตามกฎที่เรียกว่าไตรลักษณ์ หรือไตรลักษณ์ คือ ๑. อนิจจังลักษณะ หรืออนิจจัง คืออาการหรือลักษณะที่สังขตธรรม มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ไม่ได้หยุดนิ่งหรือคงที่ แต่จะผันแปรเรื่อยไป ๒. ทุกขลักษณะ หรือทุกขัง คืออาการหรือลักษณะที่สังขตธรรมคงสภาพทนอยู่ไม่ได้ ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว มีความขัดแย้งบกพร่องไม่สมบูรณ์อยู่ในตัว และ ๓. อนัตตลักษณะ หรืออนัตตา ดังที่โคกกล่าวถึงแล้วข้างต้น

ในรูปของศีล * ได้รับการยอมรับและเป็นมาตรฐานเบื้องต้นของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม ซึ่งสุตตันตปิฎก (ส. ศิวรัท ๒๕๒๖ ก: ๘๓) กล่าวว่า "ศาสนธรรมของแต่ละปัจเจกบุคคลกับคุณค่าในสังคมก็คือ ศีลธรรม. . . ศีลธรรมก็คือ ศีล เป็นพื้นฐานในสังคม. . . ศีลที่เป็นตัวกำหนดสังคมจะต้องโยงกลับมาสู่ศาสนธรรม คือตัวกำหนดคุณค่าของตัวปัจเจกชนอยู่ตลอดเวลา" การกำหนดคุณค่าทางจริยธรรมในสังคมไทยในอดีตจึงมีลักษณะ เป็นไปเพื่อไม่ให้มีการเอาวัดเอาเปรียบกัน และเพื่อไม่ให้มีการเอื้ออาทรกัน

* ศีล คือคำสอนและหลักปฏิบัติทางพุทธศาสนา ที่ว่าด้วยระบบการควบคุมการ-แสดงออกทางกายและวาจา ซึ่งสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะระหว่างมนุษย์ด้วยกัน เพื่อเป็นพื้นฐานในการจัดสภาพความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมของสังคมหนึ่ง ๆ ให้เหมาะสมเรียบร้อย มีความสงบสุขเป็นปกติ อันจะเอื้อต่อการที่สมาชิกในสังคมสามารถกระทำกิจที่เป็นความดีงามและประโยชน์สูงสุด ควบคุมการฝึกหัดขัดเกลากายตนเอง และคำนึงถึงประโยชน์ของสังคมส่วนรวมเป็นสำคัญ ตลอดจนเกื้อกูลต่อการเผยแพร่ประโยชน์ตามอุดมการณ์ดังกล่าวให้ขยายกว้างออกไป ซึ่งศีลชั้นพื้นฐานที่สุดสำหรับชาวพุทธโดยทั่วไปก็คือ การไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยกายหรือวาจา และการไม่ทำลายสติ (ความระลึกได้ไม่เผลอตัว) สัมปชัญญะ (ความรู้ชัดในสิ่งที่สติกำหนดไว้) อันเป็นตัวคุ้มครองศีลของแต่ละบุคคลไว้ หรือที่เรียกว่า ศีล ๕ (พระราชมุนี ๒๕๒๕: ๔๓๑ - ๔๓๖, ๗๖๔ - ๗๗๒) ซึ่งพุทธทาสภิกขุ (ส. ศิวรัท ๒๕๒๕: ๕๑) ใคอธิบายไว้ว่า ไคแก่การไม่ประทุรร้ายเบียดเบียน

๑. ร่างกายและชีวิตของคนและสัตว์ด้วยเจตนาชั่ว (ปาณาติบาตหรือห้ามฆ่าสัตว์)
๒. ทรัพย์สินทุกชนิดของผู้อื่น ไม่ว่าจะด้วยวิธีใดก็ตาม (อทินนาทาน คือห้ามลักทรัพย์)
๓. ขอรักคั่งควงใจของผู้อื่นไม่ว่าจะเป็นอะไรทั้งสิ้น (กาเมสุมิจจาจาร หรือห้ามประพฤติผิดในกาม)
๔. ความเป็นธรรม หรือสิทธิอันชอบธรรมของผู้อื่นด้วยวาจา (มุสาวาทหรือห้ามพูดเท็จ) และ
๕. สติสัมปชัญญะและสติปัญญาของตนเอง (สุราเมรัยหรือห้ามคึมนำเมา)

ระหว่างมนุษย์คอมมูนีส์แล้วยังขยายขอบเขตถึงมนุษย์กับสรรพสัตว์ และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ ทำให้คุณธรรมในเรื่องความเมตตากรุณา ตลอดจนความซื่อสัตย์สุจริต เป็นคุณค่าทางจริยธรรมที่มีบทบาทสำคัญในสังคมไทยมาช้านาน ดังที่สุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๔ ก: ๑๒๔ - ๑๒๕) กล่าวว่า "สังคมไทย อันเคยเปี่ยมไปด้วยเมตตาธรรมนั้น ถ้าไม่ใช่อิทธิพลของพุทธศาสนาเป็นปัจจัยใหญ่แล้ว จะมีอะไรอีกเล่า"

๒. สภาพสังคมไทยในปัจจุบัน สุลักษณ์ เห็นว่า สภาพสังคมไทยในลักษณะที่มีศาสนธรรมในทางพุทธศาสนาเป็นมาตรฐานในการกำหนดคุณค่าทางจริยธรรมของบุคคลและสังคม อันทำให้จริยธรรมของสังคมไทยแต่เดิมเป็นจริยธรรมของความเรียบง่ายและไม่เร่งรัดในทางวัตถุถึงกล่าวแล้วข้างตนได้เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ คนในสังคมไทยปัจจุบันเริ่มละทิ้งคุณค่าทางศาสนธรรมแล้วหันไปนิยมลัทธิวัตถุนิยม อันเป็นผลมาจากอิทธิพลของแนวความคิดอารยธรรมตะวันตก ซึ่งก็ละทิ้งศาสนธรรมดั้งเดิมของตนจนเกือบจะไม่มีความสัมพันธ์กับแก่นในทางศาสนธรรมทางคริสต์ศาสนา (คริสต์ธรรม) อยู่เลย ดังที่สุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๓๗) กล่าวว่า "ชนชั้นนำของเราเมื่อแรกก็จำต้องคบฝรั่ง หนัก ๆ เขาก็นับถือและเลื่อมใสฝรั่ง โดยเฉพาะกวีนิพนธ์และประยูคต์วิทยาของเขา ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อเขาละทิ้งศาสนธรรมดั้งเดิมของเขาออกไปทุกที. . . จนตกอยู่ใต้อาณานิคมทางปัญญาของฝรั่ง. . . รวมทั้งทาง เศรษฐกิจและวัฒนธรรมยิ่งขึ้นทุกที" ทำให้อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อสังคมไทยลดลง ซึ่งแต่เดิมเคยมีบทบาทเป็นปัจจัยหลักที่ใช้เป็นมาตรฐานในการตัดสินเรื่องต่าง ๆ ทั้งในทางวัฒนธรรม สังคม การเมือง และ เศรษฐกิจ โดยปัจจุบันลัทธิวัตถุนิยมที่ปรากฏในรูปของวิชาเศรษฐศาสตร์ได้เขามา มีบทบาทแทนที่ รวมทั้งกลายมาเป็นตัวตัดสินในเรื่องทางศาสนา ซึ่งสุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๘๖ - ๘๘) กล่าวว่า

สิ่งสำคัญที่สุดในสังคมเวลานี้ก็คือ เรื่องเศรษฐศาสตร์. . . วัดของเราเวลานี้ เป็นเครื่องมือของระบบทุนนิยมโดยไม่รู้ตัว ในสมัยหนึ่ง วัดเป็นเครื่องมือของระบบศักดินา โดยที่วัดไม่รู้ตัว แต่. . . วัดยังมีอำนาจในการครอบงำมากกว่า วัดยังมีอำนาจในทางธรรมมากกว่า เพราะเหตุว่าตัวธรรมหรือตัวพุทธศาสนเป็นปัจจัยหลัก เพราะศักดินาต้องสยบยอมต่อพุทธศาสนา แต่ในเวลานี้ ทางฝ่ายพุทธ. . . สยบยอมต่อระบบทุนนิยมโดยไม่รู้ตัว

สุลักษณ์ฯ เห็นว่า ปัจจุบันความมั่งคั่งร่ำรวยในทาง เศรษฐกิจ แม้ว่าจะได้มา
 โดยการเอารัดเอาเปรียบผู้อื่น ก็ไต่กลางมาเป็นความถูกต้องและเป็นมาตรฐานที่กำหนด
 คุณค่าและพฤติกรรมของคนในสังคม ในลักษณะที่เป็นจริยธรรมแบบใหม่ของลัทธิวิวัตุนิยม
 โดยเฉพาะระบบทุนนิยม ที่กำหนดขึ้นโดยกลุ่มผู้ที่ได้เปรียบในสังคมที่ได้รับอิทธิพลมาจาก
 ระบบล่าเมืองขึ้นหรืออาณานิคมของตะวันตก กล่าวคือ มีการกำหนดให้มีการยอมรับการ
 เอาเปรียบที่ต่อยกกว่าทางความคิดและวิทยาการใด ในลักษณะมือใครยาวสาวใครสาวเอา
 ซึ่งในบางครั้งอาจจะไม่ยุติธรรมมากนัก หรือมีการทำประโยชน์ต่อผู้ที่ถูกเอารัดเอาเปรียบบ้าง
 หรือมีท่าทีทำให้เสรีภาพในการวิพากษ์วิจารณ์ แต่จะทำได้ถึงขั้นทลายตัวระบบที่อยู่ศีลธรรม
 ดังนั้นจริยธรรมแบบใหม่จึง "เป็นจริยธรรมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเอารัดเอาเปรียบ"
 (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๓๘) โดยคนส่วนน้อยที่คุมทรัพย์สินจะใช้ทรัพย์สินในการแข่งขัน
 กันขยายความต้องการของตน แมว่าการกระทำเช่นนั้นจะเป็นการทำลายธรรมชาติจน
 กระทั่งกระทบกระเทือนต่อระบบนิเวศวิทยา ซึ่งจะมีผลต่อคนส่วนใหญ่มากเพียงไร ทั้งนี้
 สุลักษณ์ฯ ได้แสดงทัศนะที่สะท้อนความเห็นของตนเกี่ยวกับลัทธิวิวัตุนิยมทั้งระบบทุนนิยม
 และสังคมนิยมไว้ว่า "ระบบทุนนิยม . . . แม้จะทำให้คนรักเพียงใด ระบบนี้ก็คือระบบ
 ที่เอื้ออาหารให้มือใครยาวสาวใครสาวเอานั่นเอง คนรวยจะยิ่งรวยขึ้น คนที่จนอันเป็นคน
 ส่วนใหญ่จะยิ่งจนลง ถึงขนาดเป็นโรคขาดอาหารแล้วยังถูกเอารัดเอาเปรียบคอยประการ
 ต่าง ๆ โดยที่คนรวยจำนวนน้อยนั้นก็ไม่มีความสุข หากเป็นโรคของคนรวย" (ส. ศิวรักษ์
 ๒๕๒๕: ๓๘) และคำกล่าวของสุลักษณ์ฯ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๔ ก: ๑๑๗) ที่ว่า

ในแง่วิวัตุนิยม ทุนนิยมจะเลวร้ายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้จะพยายามปะทะ
 ทาแย่งใหญ่หาพิสมัย อย่างไรก็ตามที่ สังคมนิยมมีท่าทีว่าจะหันมาทางศาสนาธรรม
 อยู่บ้าง เพราะผลมันปลุกปั่นให้เห็นความเป็นมนุษย์ แต่ก็ยังคงอยู่ทรงค้ำฝายวิวัตุนิยม
 อยู่ นั่นเอง ยิ่งมองในแง่ของมรรคาวจรจะท่ากระไรก็ได้ เพื่อให้ใครสักคนได้บุญใน
 มันปลุกปั่นแล้ว คายฝายสังคมนิยมจึงมีกจมลง จนกลายเป็นฝายทุนนิยมยิ่งจนทุกที

สุลักษณ์ฯ เห็นว่าสิ่งที่มีอิทธิพลในการกำหนดคุณค่าของสังคมไทยในปัจจุบันก็คือ
 บริษัทข้ามชาติ (multinational corporations) โดยอาศัยระบบการโฆษณาทาง
 สื่อสารมวลชนเป็นเครื่องมือในการกำหนดคุณค่าของปัจเจกชนในลักษณะที่ต่อต้านศาสนาธรรม
 ในเรื่องอันตลัทธิและ เพิ่มพูนความเห็นแก่ตัวของบุคคลด้วยความโลภ (โลภะ)

ความโกรธ (โทสะ) และความหลง (โมหะ) การให้การเรียนรู้แก่คนในสังคมในลักษณะดังกล่าวเช่นนี้ ทำให้การพูดถึงค่านิยมเรื่อง อหิงสา หรือการไม่ใช้ความรุนแรง เบียดเบียนประหัตประหารกัน และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเมตตากรุณา เป็นสิ่งที่กระทำได้ ยากยิ่งขึ้นกว่าในอดีต ซึ่งสัญลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๖ ก: ๕๑ - ๕๒) กล่าวไว้

ตัวกำหนดคุณค่าสังคมเมืองไทยในเวลานี้ . . . คือโทหัตสัน . . . แต่ทั้งหมดนี้เป็น ศาสนาใหม่ในเชิงที่เรียกว่า บรรษัทเงินทุนข้ามชาติทั้งสิ้น ศาสนาใหม่นี้กำหนด คุณค่าของปัจเจกบุคคล . . . โทหุนเห็นวา . . . การอาฆวนตมาคราย เป็นของดี เลือดทองกลางควยเลือด . . . โหแต่ละปัจเจกบุคคลมีความต้องการรุนแรง และ การโฆษณาขายสินค้า . . . จะโฆษณานวกรวจจริต . . . เพื่อจะเนนในทาง โลกจริต และ . . . โทสะจริต และทั้งหมดนี้เป็นไปเพราะวาโมหจริต . . . ถาเผื่อเราไมรุจตุราเอง . . . เราจักจะถูกกระแสะชักนำ . . . เขาจะให แดงตัว . . . โหอยูบาน . . . โหกินอยูเหมือนอยางที่เขากำหนด

จากสภาพสังคมไทยในปัจจุบัน สัญลักษณ์ เห็นว่า ศาสนธรรมในทางพุทธศาสนา ซึ่ง เคยมีความสำคัญในฐานะที่มีบทบาทเป็นพื้นฐานในการกำหนดมาตรฐานของคุณค่าใน ทางจริยธรรมของสังคมไทยมาแต่เดิมโคหมคอิทธิพลไปจากสังคมสวนใหญ่เกือบสิ้นเชิง แกนของศาสนธรรมในทางพุทธศาสนายังคงมีอิทธิพลในทางจริยธรรมอยู่ก็เฉพาะกับคน จำนวนน้อย ลัทธิวัชคณินิยมแบบทุนนิยมโคเขามามีอิทธิพลแทนที่และเป็นตัวกำหนดคุณค่า ในทางจริยธรรมของสังคมในลักษณะที่เบิดโอกาสให้มีการเอารัดเอาเปรียบ เพื่อแสวงแถ ผลประโยชน์ส่วนตัวของปัจเจกบุคคล แบบมือโครยยาวสาวโคสาวเอาเป็นพื้นฐาน โดยที่ คนสวนใหญ่ยังคองโครับอิทธิพลของพุทธศาสนาเฉพาะในเชิงพิธีกรรมหรืออิทธิพลในทาง ศีลธรรมเฉพาะส่วนที่เป็นเปลือกเป็นกระพืดไม่ได้สัมพันธ์กับปรมัตถธรรม ทำให้ผู้ที่ควบคุม สถานะทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ยังต้องอ้างอิงพิธีกรรมทางศาสนาเป็นเครื่อง- มือในการสนับสนุนฐานะของจริยธรรมแบบใหม่ที่มีงสนับสนุนอควาทุปาทาน หรืออุปาทาน ว่าเป็นตัวเราของเรา ของคนในสังคม ซึ่งตรงกันข้ามกับอนัตตคคลักษณะในทางพุทธศาสนา (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๓๒ - ๕๓)

๓. บทบาทของพุทธศาสนาต่อสังคม ในบรรดาพุทธศาสนิกชนที่ยังคงโครับ อิทธิพลในทางจริยธรรมจากพุทธศาสนานั้น สัญลักษณ์ เห็นว่ามีจำนวนน้อยมากที่จะเข้าใจ ทั้งพุทธศาสนาในแง่ที่เนนถึงแกนแท้ันเป็นสาระของพุทธธรรม และขณะเดียวกันก็รู้เท่าทัน

สภาพสังคมที่มีรูปแบบพิธีกรรมทางศาสนาตั้ง เคิมหล่อมระบบจริยธรรมแบบใหม่ของลัทธิ
 วัตถุนิยมไว้ อย่างไรก็ตาม สุลักษณ์ มีความเห็นว่า ในสถานการณ์เช่นนี้ จำเป็นอย่าง
 ยิ่งที่พุทธศาสนิกชนดังกล่าว ถึงแม้ว่าจะมีอยู่จำนวนน้อยมากก็ตาม จะต้องมีส่วนร่วมในการ
 กระตุ้นเตือนประชาชนโดยเฉพาะกลุ่มนักศึกษาปัญญาชน อันเป็นกลุ่มเป้าหมายหลักในการ
 เผยแพร่แนวความคิดต่าง ๆ ของลัทธิ ซึ่งลัทธิ (ก, สัมภาษณ์) กล่าวว่า
 "ที่ผมพยายามเตือนนี้ เวลาผมพูด พูดกับนิสิตนักศึกษา แล้วเวลานี้พวกนี้กำลังถูกมอมเมา
 ก็เตือนอย่าให้ถูกมอมเมา" ทั้งนี้ลัทธิ โคกระตุ้นเตือนให้ตระหนักถึงอันตรายของ
 จริยธรรมแบบใหม่ดังกล่าวของลัทธิวัตถุนิยม โดยเฉพาะทุนนิยมที่แฝงมากับการพัฒนา
 ประเทศที่เลียนแบบประเทศตะวันตก ซึ่งลัทธิ มีความเห็นว่าการพัฒนาประเทศแบบ
 ตะวันตกมีข้อบกพร่อง คือ ส่วนใหญ่มุ่งแต่ผลในทางวัตถุ เป็นสำคัญ มากกว่าที่จะมุ่งผลใน
 ด้านความเจริญหรือความเสื่อมของคนในแง่จิตใจ กล่าวคือ เป้าหมายของการพัฒนามักจะ
 เน้นความสำเร็จทางวัตถุมากกว่าจิตใจ และข้อบกพร่องสำคัญของการพัฒนาในลักษณะ
 ดังกล่าวอีกประการหนึ่งคือ การเน้นในเรื่องจำนวนในเชิงปริมาณมากกว่าคุณภาพ (ส.
 ศิวรักษ์ ๒๕๒๔ ก: ๘ - ๓๐) สุลักษณ์ เห็นว่าการพัฒนาที่แท้จริงควรเป็นการพัฒนาคน
 ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์* โดยกล่าวว่า "ผลของการพัฒนาอยู่ที่ตัวของมนุษย์นั่นเอง และ
 ต้องดูมนุษย์ในฐานะที่เป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์" (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๔ ก, คำนำ: ๑) หรือ
 คำกล่าว (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๑๓๕) ที่ว่า "ดูเขียน . . . ไม่เห็นด้วยกับพัฒนาการ
 ซึ่งมุ่งแต่ปริมาณ และแม้แต่พัฒนาการที่มุ่งในการปรับปรุงคุณภาพของชีวิตมนุษย์ แต่ยังไม่
 เห็นที่วัตถุ เพราะว่าโดยแท้จริงแล้ว พัฒนาการชนิดหลังก็ทำให้คุณค่าของชีวิตมนุษย์ลดลง"
 การพัฒนาในแง่ศาสนาธรรมย่อมจะต้องมีบทบาทเป็นอันมาก แต่จะต้องเป็นศาสนาธรรมที่
 สามารถปรับเปลี่ยนและกระตุ้นให้เป็นแกนและประจักษ์ให้เหมาะแก่กับสังคมตามยุคตามสมัย
 ด้วย ซึ่งลัทธิ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๓๔๓ - ๓๔๔) กล่าวว่า

* รายละเอียดในเรื่องนี้ ดูการเปรียบเทียบการพัฒนาในแง่ศาสนาธรรมกับแง่
 วัตถุธรรม ตามทัศนะของลัทธิ จากตารางที่ ๑ ในหน้าถัดไปประกอบ

ตารางที่ ๑

การเปรียบเทียบการพัฒนาในแง่ศาสนธรรมกับวัตถุธรรม

ประเด็นที่เปรียบเทียบ	ในแง่ศาสนธรรม	ในแง่วัตถุ
สัญลักษณ์ที่สำคัญของอารยธรรม	มุ่งพัฒนามนุษย์ควบคู่การพัฒนาจิตใจให้คนเป็นคนโดยสมบูรณ์เป็นสำคัญ	มุ่งพัฒนาทางวัตถุ โดยเห็นวาทังพัฒนาทางวัตถุมากเพียงไร มนุษย์ก็ได้รับความสุขมากขึ้นเพียงนั้น
ความสำคัญของมรรค (วิธีการ) กับผล	วิธีการและผลต่องไปด้วยกัน ดังนั้นจึงเน้นที่จริยธรรมของการกระทำโดยตลอด	วิธีการ เป็นเพียง เครื่องมือ ผลที่ได้ในทางวัตถุคือ สิ่งที่สำคัญ
การไขเหตุผลในการพัฒนา	เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความเป็นมนุษย์ ให้มนุษย์ได้เจริญงอกงามเต็มที่	เพื่อให้ได้การตอบแทนคุณค่าในทางการลงทุนอย่างเต็มที่
ผลผลิตของการพัฒนา	ต้องสนองความต้องการและคุณค่าของความเป็นมนุษย์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ การนำประยุกต์วิทยามาใช้เพียงเพื่อความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ และต้องไม่ให้สิ่งนั้นเป็นนายของมนุษย์	มุ่งใช้ประยุกต์วิทยาที่ทันสมัย เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองเป็นสำคัญ โดยไม่ได้คำนึงถึงความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น หรือพิษภัยอันจะ เกิดแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

ตารางที่ ๑ (ต่อ)

ประเด็นที่เปรียบเทียบ	ในแง่ศาสนธรรม	ในแง่วัตถุ
ความต้องการของมนุษย์	พัฒนาเฉพาะที่จำเป็นจริง ๆ เพื่อให้เข้าถึงความเป็นมนุษย์ที่แท้ที่อยู่เหนือความต้องการตามธรรมชาติ	ขยายความต้องการออกไปเรื่อย ๆ โดยมีใค้คำนึงว่าสิ่งนั้นจะเป็นความต้องการที่แท้จริงหรือไม่
ทรัพย์สิน	ทรัพย์สินที่แท้คือ ศักยภาพของมนุษย์ที่สามารถนำธรรมชาติและแรงงานมาประสานกันในทางสร้างสรรค์	เมื่อมีความต้องการก็ต้องตอบสนอง แม่ว่าจะเป็นการปลดปล่อยให้มีการนำทรัพย์สินธรรมชาติมาใช้บ้าง เรอคนบางพวก ในขณะที่ปลดปล่อยให้คนอื่นพวกหนึ่งว่างงาน
จุดยุติของการพัฒนา	เมื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานที่แท้จริงได้ ก็ยุติเพียงนั้น ไม่จำเป็นตองค้นหาทรัพย์สินธรรมชาติมาใช้ยิ่งขึ้น	ทราบใค้ที่มีความต้องการตองหาทางตอบสนองอย่างไร ไม่มีจุดยุติ ไม่ว่าทรัพย์สินจะตอบสนองใค้หรือไม่
แรงกระตุ้นในการพัฒนา	เพื่อจะใค้รู้จักตนเองอย่างที่สุด เพื่อความสัมพันธ์กับผู้อื่น สัจวและสิ่งอื่นในธรรมชาติ อย่างสอดคล้องกัน	เพื่อจะใค้มีเงินตรา วัตถุมากขึ้น เพื่อแก่งแย่งแข่งขันซึ่งใค้ชิง เคนกันยิ่งขึ้น โดยไม่สามารถเข้าถึงธรรมอันเป็นปกติที่แท้จริงของความเป็นมนุษย์

ที่มา : ปรับปรุงจากการเปรียบเทียบของสุลักษณ์ ในศาสนากับการพัฒนา (ส.

อภิธรรมอาจจะมีเหมาะสมในบางสมัย . . . สังคมสมัยนั้นตกลงกันเอง . . . เพื่อเกื้อกูลกัน ถ้าเรตกลงกันในหลักใหญ่ไค ศาสนาพุทธยอมจะกลับมาเมื่ออิทธิพล มี แรงกระทบ . . . เป็นกำลังสำคัญในเมืองไทยและสำหรับโลกด้วย . . . ศาสนาพุทธในประเทศไทย . . . เหมาะสำหรับสังคมเกษตร . . . ที่คนมีเวลา มีชาว เหลือกินไปทำบุญกัน อภิธรรมอาจ . . . จึงมุ่งกลับไปหาตัว อาทิตพรหมจรรย์ . . . ปัจจุบันใดเปลี่ยน . . . เป็นสังคมอุตสาหกรรม เป็นสังคมเมือง มีความซับซ้อน . . . อภิธรรมอาจกลับไปหาตัวอาทิตพรหมจรรย์ให้ไค

พุทธศาสนิกชนจำเป็นต้องศึกษาทำความเข้าใจถึงแก่นแท้ของพุทธธรรมและ วัฒนธรรมไทย ทั้งในแง่ของความคิดของสิ่งซึ่งเป็นนามธรรม ความเป็นมาทั้งไกลและ ไกลของสังคมและตัวเราเอง ตลอดจนความกว้างไกลแห่งโลกทัศน์ เพื่อที่จะได้เข้าใจ สถานภาพในปัจจุบัน นอกจากนี้จะต้องพยายามดำเนินรอยตามพุทธจริยาที่ทรงกระทำเพื่อ ประโยชน์ของมหาชนเป็นสำคัญ ดังที่สุลลภณ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒ ช: ๑๓๘ - ๑๓๙) กล่าวไว้ว่า "ก่อนที่จะแก้ปัญหาสังคมใด ของเขาใจ . . . พุทธศาสนา อันเป็นที่มาของ คุณค่า . . . ของวัฒนธรรมไทยเสียก่อน . . . ทั้งในแง่แก่น ตลอดจนเปลือกกระทู้ . . . เพื่อเข้าใจสถานภาพปัจจุบัน" การประพฤติปฏิบัติตนตามศีล อันเป็นการแสดงออกถึง มาตรฐานของความดีงามทางจริยธรรมแบบพุทธนั้นก็ควรเป็นไปอย่างแยบคาย กล่าวคือ ต้องรู้เท่าทันตัวเอง คือรู้เท่าทันพญามารหรือกิเลส (โลภะ โทสะ โมหะ คือความโลภ ความโกรธ ความหลง) อันเป็นอกุศลมูลที่อยู่ในจิตใจตนเองของมนุษย์แต่ละคน จนเกิด ความเป็นปกติไปในทางที่ไม่เบียดเบียนกัน พุทธศาสนิกชนต้องมีความกล้าหาญทางจริยธรรม กล้าประณามผู้ที่ฉ้อฉลในทางจริยธรรม และสนับสนุนฝ่ายที่ถูกตอญยุติธรรม ในขณะเดียวกัน ก็ต้องพยายามแผ่เมตตาจิตให้ทุกฝ่าย ดังที่สุลลภณ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๑๑๑) กล่าวไว้ว่า "พื้นฐานศาสนาพุทธนั้นถือว่ามีศีลธรรมสำคัญที่สุด ถ้าพุทธศาสนิกชนไม่มีความกล้าทางจริยธรรม อยาถือพุทธ เราต้องกล้า กล้าประณามคนที่ผิด กล้าหาทนายระบบที่มันเลว" หรือที่สุลลภณ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒ ช: ๑๔๐ - ๑๔๑) กล่าวไว้

เราต้องต่อต้าน . . . การทุจริตกับระบบ . . . ผู้รีดนาทาเร้น เอารัดเอาเปรียบ และปิดกั้นอิสระภาพ เสรีภาพ . . . เราต้องช่วยเกื้อหนุนคุณงามความดี . . . ด้วย สัจจะ . . . แก่ทุกฝ่าย . . . ใครก็ตามที่ยุติธรรม ซื่อสัตย์ เอื้ออาทรและต้องการ สังคมที่ดี เราขอสนับสนุน . . . พุทธศาสนิกชนมีฝ่ายอยู่แล้ว คือฝ่ายอามุติ ฝ่าย ของคุณดี เราประณามความชั่ว และอุนชั่ว แม่จะพยายามแผ่ความรักให้คนชั่ว แต่กั เห็นว่าเขาเป็นคนดีไม่ไค แม่จะเป็นผู้ทรงเกียรติในสังคม

นอกจากต้องรู้เท่าทันตัวเองแล้ว ที่สำคัญคือ พุทธศาสนิกชนจะต้องรู้เท่าทันสภาพและปัญหาสังคมที่ตกอยู่ที่อิทธิพลของลัทธิวัตถุนิยม ตลอดจนต้องศึกษาเพื่อรู้ถึงข้อดีข้อเสียของทั้งฝ่ายทุนนิยมและสังคมนิยมแล้วนำมาประยุกต์เข้ากับพุทธธรรม ซึ่งสุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๕๐) กล่าวว่า "เราจะต้องเอาหลักพุทธธรรมเป็นจุดยึด ไม่ใช่เอามารกซ์หรือเคนส์ที่เป็นนักเศรษฐศาสตร์ฝรั่งเป็นจุดยึด . . . นำมาประยุกต์กับพุทธธรรม แต่ศีลธรรมจรรยา นั้นจะต้องทันสมัยกับศตวรรษที่ ๒๐" หรือที่กล่าวว่า (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒ ข: ๑๔๒ - ๑๔๓)

ไม่ว่าสหรัฐ รัสเซีย จีน ญี่ปุ่น . . . เราควรศึกษา . . . เท่ากับที่ควรศึกษาเรื่องทุนนิยม . . . และกลไกของพวกวงการค้า . . . แบบนานาชาติ ซึ่ง . . . มาเอาพอลคาเล็ก ๆ น้อย ๆ ของเรามา เป็นเครื่องมือให้เขาทำลายระบบคุณค่าและวัฒนธรรมดั้งเดิมของเรา . . . ใหญ่ . . . ว่าเรากำลังตกอยู่ที่อิทธิพลทางปัญญา . . . ความสะอึกสะบายจาก . . . ภายนอกเพียงใด

การที่จะทำเช่นนั้นได้จำเป็นต้องมีกัลยาณมิตร ซึ่งในทัศนะของสุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒ ข: ๑๔๔) นั้นมุ่งหมายถึง "คนที่มีคุณค่าในความเป็นมนุษย์" คอยสนับสนุน ทั้งนี้สุลักษณ์ ได้เสนอแนะให้พุทธศาสนิกชนได้ให้ความสนใจศึกษาถึงความสำคัญของสังคมสงฆ์ในอุดมคติให้เข้าใจอย่างถ่องแท้แล้วประยุกต์ส่วนที่เป็นเนื้อหาสาระให้เข้ากับวิทยาการแผนใหม่อย่างเหมาะสม ซึ่งสุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒ ข: ๑๔๕ - ๑๔๖) กล่าวว่า

สังคมพุทธในอุดมคติคือ สังคมนิยมสงฆ์ . . . ควรดูเนื้อหาของสังคมนั้นไว้ให้ชัด . . . โดยที่สังคมไทยโบราณได้อิทธิพลจากสังคมนั้นมาแล้วมีใจน้อย . . . ควรพยายามต่อไปในแง่ของแกนแท้ ในแง่ของสุวัตรธรรมยิ่งกว่ารูปแบบ . . . โดยมองไปที่ . . . ธรรมมาชิโคย . . . วัฒนธรรมพื้นบ้าน ความเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายเป็นบรรทัดฐาน การประยุกต์ใช้วิทยาการแผนใหม่ก็ให้เป็นไปโดย . . . เหมาะสมยิ่งกว่าการพึ่งกลไก . . . อันจะเป็นนายมนุษย์ . . . ในทุกระดับของสังคม

การแก้ไขปัญหาสังคมในลักษณะดังกล่าวข้างต้น สุลักษณ์ เห็นว่าพุทธศาสนิกชนควรมีบทบาทแต่เพียงมีหน้าที่ปรับตัวให้เข้ากับจังหวะความเป็นไปของสภาพสังคมที่มีธรรมชาติเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ อันเป็นขบวนการลูกโซ่ที่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยในแต่ละสถานการณ์ (กฎอภิปัจจัยตา หรือปัจจัยการ) เท่านั้น และไม่ควรกระทำการใด ๆ

ที่เป็นการบิดเบือนข้อเท็จจริง ไม่ว่าจะกระทำเพื่อเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยไม่คำนึงถึงเหตุปัจจัยที่ยังไม่พร้อม หรือเพื่อเป็นอนุรักษ์สิ่งที่ไม่ดีที่ยังได้เปลี่ยนแปลงพ้นกาลสมัยไปแล้ว ซึ่งการกระทำในลักษณะดังกล่าวนี้มักเป็นไปตามความต้องการที่ผู้นั้นปรารถนาเอาเองเป็นสำคัญ หรือโดยถือเอาตัวเองเป็นใหญ่ พุทธศาสนิกชนควรมุ่งทำการ เพื่อสังคม แต่ที่ตองตั้งมั่นในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อทำลายความเห็นแก่ตัวของตนเองเป็นพื้นฐาน ดังที่สุลัษณ์ฯ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒ ช: ๑๓๘ - ๑๓๙) กล่าววา

พวกที่มุ่งทำการ เพื่อสังคมตองตั้งมั่นในไตรสิกขา เพื่อ . . . ทำลายความเห็นแก่ตัว โดยอย่าทำตนเป็นเทวดาโปรคส์คู้ . . . อยาไปขึ้นกระแสบัจจยาการ แต่อย่าบิดเบือนข้อเท็จจริง เพื่อเป็นตัวเร่งกระแสธรรม . . . เรามีหน้าที่ตองเข้าใจ เพื่อจะไคปรับตั้ให้เขากับจิงหวะแห่งอิทัปปัจจยตาเท่านั้น . . . การแก้ไขปัญหาคือ รุ้จกมองสภาวะตาง ๆ . . . ให้เห็นเหตุเห็นปัจจัยโดยอาศัยข้อเท็จจริงอย่างเพียงพอ โดยไม่เอาอคติวาทุพาทานไปจับ เพื่อแก้ไขพนการตามใจปรารถนา . . . แต่มีหน้าที่อนุรักษ์คุณธรรม . . . ศิลปกรรม . . . ธรรมชาติ . . . โดยกระแสแห่งธรรม

การเปลี่ยนแปลงหรือการอนุรักษ์สิ่งใดควรปล่อยให้สังคมพัฒนาอย่างค่อยเป็นค่อยไปตามธรรมชาติ แต่ก็ไม่ใช่ปล่อยให้ละเลยสังคมให้เป็นไปตามบุญตามกรรม กล่าวคือ จะต้องมีศาสนธรรมเป็นมาตรฐานกำหนดคุณค่าของสังคม ซึ่งสุลัษณ์ฯ (ก, สัมภาษณ์) กล่าววา

ในแง่หนึ่ง ก็ตองปล่อยให้พัฒนาไปตามธรรมชาติ แต่ในอีกแง่หนึ่งก็ตองมีหลักธรรมที่เขาใจธรรมชาติมุเป็นตัวกำหนด ถ้าเราไม่เขาใจธรรมชาติ . . . มนุษย์อาจจะสูญพันธ์ไคงวูย อย่างระเบคินิวเคลียร์ในเวลุลานี้ . . . หน้าที่การเขาใจธรรมชาติ . . . ผมถือวาธรรมะของพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งที่เขาใจธรรมชาติไคชัดเจนที่สุด

การมองปัญหาตาง ๆ ควรแยกแยะประเด็นให้ชัดเจนเพื่อจะไครู้เท่าทันสังคมแล้วเริ่มเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคนด้วยการปฏิวัติตนเอง ซึ่งเคยชินกับความสะควกสบายและการใช้ชีวิตที่ฟุ่มเฟือย หันกลับมาสนใจศาสนธรรม เพื่อจะไคไม่ตกเป็นเครื่องมือของระบบและความเลวร้าย โดยใช้สติปัญญาและความเมตตากรุณาเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาค่เกิดขึ้นอย่างรู้เท่าทันตามสถานการณ์ มีใช้ตคติการแก้ไขปัญหาค่วย

รูปแบบโครูปแบบหนึ่งตายตัวในลักษณะเป็นสูตรสำเร็จ เพราะความเป็นมาของแต่ละสังคมไม่เหมือนกันและสังคมเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ หากควรมีรูปแบบที่ยืดหยุ่นอ่อนตัวโดยใช้ศาสนธรรมเป็นแกนกลางในการประยุกต์รูปแบบต่าง ๆ เพื่อแสวงหารูปแบบที่เหมาะสมกับสังคมไทยโดยเฉพาะ ดังที่สุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ค: ๓๔๖) กล่าวว่า "วิธีการในทางศาสนาพุทธนั้น จะทำให้ละน้อยก็ได้ ที่ละมากก็ได้ จะเป็น evolution หรือ revolution ก็ได้ มันอยู่ที่ว่าเราจะประยุกต์อย่างไร เราเห็นปัญหาขนาดไหน พระพุทธเจ้านั้นท่านเป็นนักปฏิวัติเลย. . . ที่กล่าวปฏิเสษฐกเมียวทริพยัสสมบติ" หรือที่สุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ค: ๓๖๐ - ๓๖๑) กล่าวว่า

เวลานี้คำตอบหลายอย่างจากในป่า. . . บั๊กกิ่ง. . . รัสเซีย ก็มีประโยชน์ ผมเห็นว่าเราควรเปิดกว้าง. . . แล้วคิดแก้ไขปัญหาเอง. . . ต้องจับประเด็นธรรมะให้ชัด. . . แล้วเอาธรรมะนั้นมาคัดสังคายนาของเราจะทำไฉนขนาดไหน อย่างไร เอาตัวธรรมะมาตีกรอบปัญหาสังคม เมื่อมองเห็นศักยภาพในตัวเราว่ามีขนาดไหน รูว่าสังคมซับซ้อนขนาดไหน เราก็จะเจาะเท่าที่เราสามารถทำได้ . . . อย่านึกว่าจำนวนตอกรักว่าคุณภาพหรือเน้นถึงคุณภาพ. . . เกินไป. . . ตรวจสอบการทำงานตลอดเวลาวา. . . ฉลาดขึ้นใหม่ เห็นแก่ตัวน้อยลงใหม่. . . อันนี้แหละคือการทำงานอย่างคนถือพุทธ

สุลักษณ์ เห็นว่า หากพุทธศาสนิกชนมีจริยธรรมที่มุ่งถึงปรมาัตถธรรมและรู้เท่าทันสังคมมากเพียงใด ก็ย่อมมีบทบาทเป็นพลังสำรองในการวางมาตรฐานกำหนดคุณค่าความประพฤติปฏิบัติในทางสังคม และการเมืองให้เป็นไปโดยธรรมเพียงนั้น อันจะเป็นสาเหตุให้สังคมมีความสงบเป็นปกติสุขได้ ซึ่งสุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒ ข: ๑๔๒) กล่าวว่า "แม้จะแก้ไม่ได้ในปัจจุบันทันด่วน ก็จะเป็นพลังอันจะคอย ๆ สัมผัสให้มากขึ้นทุกทีถ้า. . . พวกเรามีบารมี. . . อุดหนุนจนเจือกันขึ้นไปเรื่อย ๆ" และที่สำคัญก็คือ จะเป็นการสืบทอดอุดมการณ์แบบพุทธในลักษณะดังกล่าวให้ต่อเนื่องไปในอนาคต ดังที่สุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๑๑๓) กล่าวว่า "คนที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพุทธ จะต้องเอาอิทธิพลอันเป็นตัวธรรมะนี้ เหยียบลงไปบนพื้นปรุพิในเวลานี้ ให้คุณค่าสืบทอดเจตนารมณ์ฝ่ายพุทธจนถึงคนรุ่นต่อไป. . . เป็นอันเดี๋ยว. . . ที่พุทธศาสนิกชนจะทำได้ในเวลานี้"

ง. สรุป

ผู้เขียนพบว่าผู้ศึกษา มีความเข้าใจพุทธศาสนาในคานปริยัติ* เป็นอย่างดี (ผู้ศึกษา คิวรักษ์ ก, สัมภาษณ์ และ ส. คิวรักษ์ ๒๕๒๑ ช: ๒๗๖ - ๒๘๒) แต่การตีความอาจจะผิดไปจากความคุ้นเคยของคนทั่วไป เพราะผู้ศึกษา มุ่งการประยุกต์มาใช้ประโยชน์ในทางสังคม มิได้มุ่งเผยแพร่ศาสนาเป็นสำคัญ ส่วนในคานการปฏิบัตินั้นอยู่ในระดับพื้นฐาน และถือได้ว่าผู้ศึกษา เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี เป็นกัลยาณบุรุษคนคนหนึ่ง**

* การศึกษาเพื่อทำความเข้าใจพุทธศาสนาที่ครบครันจะต้องกระทำทั้ง ๓ ลำดับ คือ ๑. ปริยัติ ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนทางทฤษฎีจากตำรา เพื่อสร้างความเข้าใจในระดับความคิด ๒. ปฏิบัติ ได้แก่ การลงมือปฏิบัติ ซึ่งมุ่งหมายถึงการภาวนาเพื่อสร้างปัญญาในระดับจิตโอสถานิก และ ๓. ปฏิเวธ ได้แก่ ผลจากการปฏิบัติ ซึ่งในส่วนนี้พุทธศาสนิกชนมักจะไม่พูดเปิดเผยนกันทั่วไป เว้นแต่ประโยชน์เพื่อการปฏิบัติเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อป้องกันการอวดคุณวิเศษของตน คือ การอวดอวดคุณธรรมที่ได้จากการปฏิบัติธรรมอันตนไม่มีจริง

** กัลยาณบุรุษ คือ บุรุษที่ดี รูจักชีวิต มีศีลธรรม อย่างน้อยก็ดำรงอยู่ในสาระของศีล ๕ ซึ่งตรงข้ามกับอหิงสาบุรุษ คือ บุรุษที่พร้อมจะเบียดเบียนผู้อื่นเพื่อตนเองเสมอ โดยที่คำว่า "บุรุษ" หมายถึงผู้ที่ยังอยู่ใต้อิทธิพลครอบงำของโลกธรรม คือ ความผันผวนแปรปรวนในชีวิต โด่แก่ โด่ลาก - เสื่อมลาภ โด่ยศ - เสื่อมยศ สรรเสริญ - นินทา สุข - ทุกข์ เป็นผู้ที่ยังไม่เข้มแข็งในทางจิตใจตลอดเวลา เมื่อถูกมารุสุมชีวิตอย่างแรงก็ทรงตัวอยู่ไม่ได้ ต้องเลือกระหว่างการทนทุกข์ทรมาน หรือหันไปมัวเมาในกามสุขที่แรงขึ้น มีสิ่งมีนเมาเสพติด เป็นต้น หรือยอมพึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ขออำนาจคลบ้นศาลจากภายนอกบางหวังผลจากโชคชะตาบาง พอชดเชยปลุกปลอบกันไป ค่ายไมรู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายด้วยปัญญาเท่าทันตามสภาวะและเหตุปัจจัย ส่วนผู้ที่พ้นจากกระแสโลกธรรมคั่งกล่าว เขาใจหลักการแก้ไขปัญหาคับทุกข์ตามอริยสัจ ๔ เป็นผู้มึจิตใจเข้มแข็งตลอดเวลา มีศรัทธาแน่วแน่ในพระรัตนตรัยโดยสมบูรณ์ เรียกว่า "อริยบุคคล" รายละเอียดอยู่ในพุทธธรรม (พระราชวรานูณี ๒๕๒๕: ๘๑๒)

เพราะจากการแสดงออกไต่สวนถึงความพยายามที่จะศึกษาและฝึกฝนพัฒนาตนเอง
 อย่างไรก็ดี เป็นเรื่องธรรมดาที่ปุณฺณ แมวจะมีความคิดเห็นในทางปริยัติที่เพียงใดก็ตาม
 หากยังปฏิบัติอบรมจิตใจของตนเองให้หมดจดในทางปรมัตถธรรมไม่ได้ อารมณ์ตลอดจน
 อิศวาทุปาทานจะยังคงมีอยู่เช่นเดิม เพียงแต่การควบคุมการแสดงทางกายวาจาอาจจะ
 สงบเย็นดีขึ้นกว่าเดิม (แต่จิตยังคงวนวายไปตามอารมณ์ภายในอยู่) ซึ่งในเรื่องนี้
 สุตฺถกัณฺหา เองก็ยอมรับว่า แมวจะมีความคิดความเชื่อทางจริยธรรมในเรื่องอหิงสธรรม
 ก็ตาม แต่การแสดงออกในบางครั้งบางเรื่องนั้นก็ยังมีอารมณ์รุนแรง โดยเฉพาะในเรื่อง
 ความผิดถูกในทางจริยธรรม ซึ่งสุตฺถกัณฺหา (ค, สัมภาษณ์) กล่าวว่า "ในอารมณ์ยังไม่
 หมดไป แต่ในทางสติปัญญา ความคิดความอ่าน พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อผม" หรือที่สุตฺถกัณฺหา
 (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ก: ๓๕๗) กล่าวว่า "หลายเรื่องที่ผมไม่โต จนแก่ปานนี้ยังออกไม่ได้
 เรื่องผิดเรื่องถูกผมชัดเลย. . . เราคงอยู่ฝ่ายถูก. . . ถ้าผิดผมไม่เล่นควาย ผมพัก
 ทั้งนั้น พอผมเองแม่มผมเองผมยังพัก มันอาจไม่ใช่จุดที่ก็ได้ แต่เป็นจุดสำคัญของผม" สิ่ง
 ที่สะท้อนถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาต่อความคิดและพฤติกรรมของสุตฺถกัณฺหา ใคอย่างชัดเจน
 ได้แก่ คำกล่าวของสุตฺถกัณฺหา (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๖ ก: ๑๔ - ๒๐) ที่ว่า

พุทธศาสนาสอนให้ชาวเขาอาวชน แม่ชาวเขาเองก็เป็นคนใจร้อนอยู่ในชนวน
 พุทธศาสนาสอนให้ชาวเขาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ศัตรู แม่โดยธรรมชาติชาวเขาจะมีธาตุ
 แห่งการประหัตประหารศัตรูอยู่ในใจอยู่ยกยวม พุทธศาสนาสอนให้ชาวเขาอ่อนน้อม
 ถ่อมตน ให้ชาวเขารับใช้สังคม แม่ชาวเขาจะมีกิเลสใหญ่ไผ่สูง มีอติมานะเป็นเจ้าเรือน
 เพียงใดก็ตาม ชาวเขายึดค่านิยมทางพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินงาน แม่จะ
 บกพรองมากน้อยเพียงใดก็ตาม

การที่สุตฺถกัณฺหา มีแนวความคิดที่ให้ความสำคัญอย่างมากต่อเรื่องจริยธรรม ใน
 ลักษณะที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับหลักศาสนธรรม โดยเฉพาะพุทธธรรมนั้น ผู้เขียน
 พบว่ามีสาเหตุที่สำคัญประการหนึ่ง เนื่องมาจากสุตฺถกัณฺหา มีความเชื่อในเรื่องความถูกต้อง
 คึงาม อันเป็นปัจจัยที่สำคัญ และมีพลังสามารถไซ้คัดค้านต่อรองกับสิ่งต่าง ๆ ในสังคมที่ไม่
 ถูกต้องทั้งมวลได้ โดยเฉพาะบุคคลที่อยู่ภายนอกแคววงแห่งอำนาจ ซึ่งไม่มีปัจจัยในการ
 ต่อรองทางการเมืองอื่น ๆ อยู่ในครอบครอง ดังเช่นสุตฺถกัณฺหา ซึ่งสุตฺถกัณฺหา (ก,
 สัมภาษณ์) กล่าวว่า "ผมต้องการความยุติธรรม ความถูกต้องมาตั้งแต่เด็ก ผมว่าอันนี้
 เป็นหลักดั้งเดิมของพุทธศาสนา ก็ยากจะทำอะไรเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขของคน

ส่วนใหญ่ . . . ถือว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาของความถูกต้องเที่ยง" และ "การต่อสู้กับรัฐที่ฉ้อฉล ต่อสู้กับบรรษัทต่าง ๆ อภิมาอำนาจต่าง ๆ ยิ่งเขายิ่งฉ้อฉล เรายิ่งต้องต่อสู้ คว้าความสุจริต ยุติธรรม คว้าความเมตตา อันนั้นเป็นทางเดียวที่จะต่อสู้กับพวกเขาได้" (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ค: ๔๓๓) นอกจากนี้สัญลักษณ์ ยังเชื่อในเรื่องความถูกต้องเที่ยง จะสามารถเอาชนะความไม่เป็นธรรมและความชั่วร้ายได้ในที่สุด ดังที่สัญลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๓๕๔) กล่าวว่า "ทองเอาสันทิวีชีผู้ เพราะอำนาจเมืองสุดท้าย ไม่วารัฐไหน จะฉ้อฉลแค่ไหน จะทอง เขาไปหาธรรมะตลอดเวลา ทุกครั้งที่ปฏิวัติเขาก็ อางธรรมะ . . . ถ้าอีกฝ่ายเขาเพียงอ้างแต่เราทำจริง ผลสำเร็จย่อมเกิดขึ้นได้ . . . ปัจจุบันมักคิดว่ารัฐ เป็นตัวถูกต้อง เพราะรัฐมีสถาบันสำคัญหนุนหลัง" แนวความคิดของ สัญลักษณ์ ดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นการที่สัญลักษณ์ ให้ความสำคัญต่อความประพฤติปฏิบัติ ของมนุษย์ที่ต้องสัมพันธ์กับหลักการทางพุทธศาสนาที่สอนให้คนมีความ เมตตากรุณาไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน อันเป็นพื้นฐานที่กำหนดความสัมพันธ์ของคนในสังคมที่ทำให้สังคมมีความ สงบสุขและถือเป็นมาตรฐานที่ใช้วัดความถูกต้องเที่ยงของสังคมไทยมาแต่ดั้งเดิม ซึ่ง สัญลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๓๕๖) กล่าวว่า "คนไทยนั้นพื้นฐานเป็นคนกักขฬะ กรณี ๖ ตุลาแสดงออกชัด . . . ศาสนาพุทธสอนให้เรียบร้อยขึ้นได้แยะ"

นอกจากนี้ การที่พุทธศาสนามีได้มีบทบาทเชิงปฏิบัติทางศาสนาหรือข้อห้ามที่เข้มงวดตายตัว ในรายละเอียดสำหรับบุคคลทั่วไป หรือมีการจัดตั้งองค์กรกลางทางศาสนาที่ผูกขาดการ

ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คัดลึนใจหรือตีความขอบัญญัติในทางศาสนาตั้ง เช่นบางศาสนา* พุทธศาสนิกชนสามารถ
ใช้สติปัญญาของตนเองอย่างเสรี โดยพุทธศาสนามุ่งเพียงการชี้แนะแนวทางเพื่อเป็นหลัก
ของความประพฤติปฏิบัติอย่างกว้าง ๆ ให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมตามยุคตามสมัย
เท่านั้น เนื่องจากไม่มีขอบัญญัติปลีกย่อยใดที่สามารถทำให้สังคมทุกยุคทุกสมัยทุกสภาพ
แวดล้อมดำรงสภาพอยู่ควยดี และเกื้อกูลได้อย่างเดียวกันทั้งหมด ขอบัญญัติปลีกย่อยยอม
ต้องเปลี่ยนแปลงเพียงแต่จะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ ซึ่งเป็น
สาระอันไม่จำกัดควยกาลเวลาหรือไม่เพียงไร พุทธศาสนาจึงมิไค่มุ่งควบคุมหรือบังคับ
พฤติกรรมของคนทุกกลุ่มในสังคมใดของประพฤติปฏิบัติในลักษณะเดียวกันทั้งหมดในส่วนที่

* จริยธรรมแบบพุทธที่แสดงออกในรูปของศีลนั้น มีลักษณะ เป็นสิกขาบทหรือข้อ
ฝึกหัด (rule of training) มิไค่มีลักษณะ เป็นขอรห้ามหรือคำสั่งจากเทวโองการ
เบื่องบน (divine commandment) ที่กำหนดขึ้นควยพื้นฐานของความศรัทธาแบบภักดี
(faith) ที่มอบความไววางใจให้อย่างสิ้นเชิงโดยไม่ตองตามหาเหตุผล แต่พุทธศาสนิก-
ชนที่ตีจะตองเอาใจใส่ศึกษาให้เขาใจถึงเหตุผลว่าพฤติกรรมและผลของการกระทำจะตอง
เป็นไปตมแนวทางแห่งเหตุปัจจัยหรือที่เรียกวากฎแห่งกรรมเป็นพื้นฐาน แล้วจึงนำไปสู่
การอบรมความประพฤติของตนเอง เริ่มตั้งแต่มีเจตนาที่จะละความชั่วหรืออกุศล
(unskillful หรือ unwholesome) คือ สภาพที่ไม่เอื้อแก่สุขภาพจิต ทำให้เกิดความ
เสื่อมโทรมแก่ชีวิตและจิตใจ ซึ่งมีสาเหตุ (อกุศลมูล) คือ โลภะ โทสะ โมหะ จน-
กระทั่งถึงการประพฤติควยดีหรือกุศล (skillful หรือ wholesome) คือ สภาพที่ทำให้
เกิดความเจริญองงามแก่ชีวิตจิตใจ เอื้อต่อคุณภาพของจิตที่ผ่องใส ปลอดโปร่ง เป็นไป
เพื่อความหลุดหนหรืออิสรภาพ ทั้งทางปัญญาและจิตใจ ซึ่งมีสาเหตุ (กุศลมูล) คือ อโลภะ
อโทสะ อโมหะ ซึ่งหลักคัดลึนที่ถือเป็นเกณฑ์ในการวินิจฉัยในเรื่องกรรมก็คือ "เจตนา"
(ความตั้งใจ) โดยศีลซึ่งเป็นข้อฝึกหัดในการอบรมความประพฤติปฏิบัติของคนในสังคม
กำหนดขึ้นควยขอเท็จจริงตามธรรมชาติ ที่ถือไค่ว่าเป็นหลักกลาง ๆ หรือเป็นหลักสากล
ซึ่งมีสาระคือ การไม่คิดล่วงละเมิดหรือไม่เจตนาลวงเกินเบียดเบียนผู้อื่น (พระราชวรมนู

เป็นข้อปล้ำย่อย แต่การประพฤติปฏิบัติของคนแต่ละกลุ่มในสังคมจะขึ้นอยู่กับความสามารถในการพัฒนาคุณธรรมใหม่ขึ้นภายในตัวเองของแต่ละบุคคล จนมีความเข้าใจเห็นจริงตามควยเหตุผลเป็นพื้นฐาน แล้วสมัครใจเลือกประพฤติปฏิบัติใ้ได้อย่างถูกต้องกับระดับการพัฒนาคุณภาพทางจิตใจของตนเองกลายเป็นวินัยโดยไม่ตองอาศัยการบังคับ (พระราชวรมนู ๒๕๒๕: ๔๓๒) ซึ่งลักษณะของพุทธศาสนากังกลาวนี้ ผู้เขียนพบว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่เปิดโอกาสให้สุลัษณ์ฯ สามารถตีความศาสนธรรมในทางพุทธศาสนา (พุทธธรรม) ในลักษณะที่ประยุกต์ให้เป็นประโยชน์ต่อการสนับสนุนความเชื่อของตนเองที่ต้องการคัดค้านสิ่งต่าง ๆ ที่สุลัษณ์ฯ เห็นว่าเป็นความไม่ถูกต้องของขบธรรมในสังคมใ้อย่างกว้างขวางและในแง่มุมที่แตกต่างไปจากความเชื่อของบุคคลทั่ว ๆ ไป รวมทั้งเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้สุลัษณ์ฯ ไม่มีแนวความคิดที่จะใช้วิธีแก้ไขปัญหาโดยอาศัยรูปแบบ (mode1) ไ้รูปแบบหนึ่ง เพียงอย่างเดียวในลักษณะเป็นสูตรสำเร็จตายตัว เพียงแต่ใช้พุทธศาสนาเป็นกรอบหรือเป็นแนวทางในการพิจารณาปัญหาสังคมและหาแนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกับวิทยาการอื่น ๆ ตามสถานการณ์ ซึ่งสุลัษณ์ฯ (ส. คีวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๓๔๓) กล่าวว่

ผมไม่ได้บอกว่าคุณองเจ้าศวสุ่นาพรอย่างเคียวมาแก้ไขปัญหาสังคม เราอาจต้องเรียนเทคนิคจุกศาสนาอื่นไม่ว่าคริสต์ อิสลาม หรือมาร์กซิสต์. . . ขอเสียเวลานี้คือ มีพวกสุดโต่ง ๒ พวก. . . ฝ่ายหนึ่งก็มองลัทธิการเมืองในลักษณะศัตรูของหัวลาวย อีกพวกหนึ่งก็มองว่. . . พุทธไม่ได้เรื่อง. . . ค้าคอบ. . . ทองอยู่มาร์กซิสต์

ประสบการณ์และพัฒนาการเกี่ยวกับความเข้าใจพุทธศาสนาของสุลัษณ์ฯ

ความเข้าใจพุทธศาสนาของสุลัษณ์ฯ ในลักษณะดังกล่าวข้างต้น มีพัฒนาการอย่างค่อยเป็นค่อยไปเรื่อยมาตั้งแต่เด็ก ซึ่งแบ่งพัฒนาการออกไ้เป็น ๓ ช่วง คือ ก. ในช่วงวัยเด็ก ข. ในช่วงที่อยู่ประเทศอังกฤษ และ ค. ช่วงตั้งแต่กลับจากอังกฤษถึงปัจจุบัน มีสาระสำคัญสรุปไ้ดังต่อไปนี้

ก. ช่วงวัยเด็ก ไ้แก่ช่วงตั้งแต่เกิดจนเรียนชั้นมัธยมศึกษาออกไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ โดยสุลัษณ์ฯ เริ่มมีประสบการณ์และไ้เรียนรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาในลักษณะพื้นบ้าน และรับอิทธิพลคังกล่าวจากญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง เช่น ยายและป้า ๆ ตั้งแต่การทำบุญตักบาตร การตามผู้ใหญ่ไปวัด เป็นต้น ทำให้สุลัษณ์ฯ มีจิตใจน้อมไปในทาง

พุทธศาสนามาตั้งแต่เด็ก และมีอิทธิพลต่อความคิดเห็นทางการเมืองของสุลักษณ์ มาตั้งแต่ตอน คั้งที่สุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๗: ๑๘๕ - ๑๘๖) กล่าวว่า

ข้าพเจ้ามีความตื่นตัวทางการเมืองครั้งแรก ก็เมื่อมีการตีคปายโฆษณาชวนเชื่อ ซึ่งสมัครรับเลือกตั้งกันใน พ.ศ. ๒๔๘๘ ที่จำได้ก็เพราะเคยถามว่าถ้าเลือกผู้แทนใครจะเลือกใคร ข้าพเจ้าตอบว่า จะเลือก ร.ท. ณ เณร ศาละลักษณ ที่นี้เพราะใจข้าพเจ้านอนไปทางพระศิวสนามากกว่าอะไรอื่น ครั้นต่อมาทราบว่าท่านผู้นี้ถูกจับกุมจนถึงประหารชีวิต จึงรู้สึกสมเพชเวทนาและเกลียดคนที่สั่งฆ่าเขาคนนี้

นอกจากนี้ผู้เขียนพบว่า สิ่งที่น่าสนใจสุลักษณ์ ในการติดตามผู้ใหญ่ไปวัด ไคแก่การไคฟังเทศน์มหาชาติ สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการที่สุลักษณ์ มีความสนใจในเชิงโคลงกลอนอยู่แล้ว คั้งเช่นที่สุลักษณ์ เคยสนใจละครชาตรี จนถึงกับลงมือหัดเล่นเอง อันเป็นการฝึกหัดในเชิงมุขปาฐะ (oral tradition) ความสนใจในเรื่องไทยคดี และพุทธศาสนาของสุลักษณ์ จึงสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๗: ๓๗๔) และแม้ว่าในช่วงนี้สุลักษณ์ จะยังไม่ไคสนใจทางการเมืองอย่างจริงจัง แต่พุทธศาสนา ก็เริ่มมีอิทธิพลต่อทัศนคติทางการเมืองของสุลักษณ์ มาตั้งแต่เขายัง เป็นเด็ก

ต่อมาเมื่อไคบรรพชาเป็นสามเณรในปี ๒๔๘๗ ก็ได้รับความรู้พื้นฐานทางพุทธศาสนาโดยเฉพาะสิ่งที่สุลักษณ์ สนใจมากที่สุดคือ นิทานชาคกต่าง ๆ ซึ่งในขณะนั้นเพียงแต่ชื่นชอบในลักษณะที่ไคชอบนิทานทั่ว ๆ ไป แต่ต่อมาภายหลังเมื่อสามารถแยกแยะและเข้าใจถึงแก่นศาสนธรรมที่แฝงคิตไว้ในชาคกแต่ละเรื่องแล้ว ทำให้สุลักษณ์ เห็นความสำคัญของชาคกต่าง ๆ เหล่านี้ ซึ่งล้วนแต่สะท้อนถึงการไม่เบียดเบียนกันและการแก้ไขปัญหาคโดยสันติวิธี ซึ่งสุลักษณ์ (ก, สัมภาษณ์) กล่าวว่า

ผมไม่ชอบไครังแกไม่ชอบการกดขี่ข่มเหงและไคไครับการเลี้ยงดูมาอย่างนั้น... แต่ความศรัทธาเลื่อมใสศาสนาพุทธก็มีมาแต่เด็ก และเมื่ออยู่วัด... สิ่งไคจากวัดคือ วัฒนธรรมทางพุทธ... วิธีเทศน์ วิธีสวดมนต์ เรื่องชาคกอะไรพวกนั้นซึ่งมันมีคุณค่าภายหลัง... เมื่อศึกษามากขึ้น ๆ ก็เห็นว่าศาสนาพุทธเอาอาหารในเรื่องที่จะแก้ไขปัญหาคเหล่านี้... แล้วเห็นว่าวิธีแก้ของศาสนาพุทธเป็นอย่างไรซึ่งผมเห็นว่าเหมาะวาคควร ถูกคอง เป็นเหตุไคผมไม่ไปทางคคิมารกชิต

หลังจากบวชอยู่ประมาณปีกว่า สุลักษณ์ฯ ได้ลาสิกขาตามความประสงค์ของบิดา โดยที่ตนเองยังไม่อยากสึก โดยบิดาคองการให้กลับเขาเรียนต่อในโรงเรียนสามัญเพราะสภาวะสงครามยุติแล้ว สุลักษณ์ฯ ก็ยังคงสนใจพุทธศาสนาโดยเฉพาะในช่วงที่บิดาเสียชีวิตแล้วและต้องไปอยู่กับญาติฝ่ายมารดา ซึ่งต้องพึ่งพาตนเองและทำให้สุลักษณ์ฯ ห่างจากการคลุกคลีกับบรรดาพระภิกษุวัดของนพคุณระยะหนึ่ง แต่สุลักษณ์ฯ ก็ได้ใช้การอ่านหนังสือหาความรู้ เป็นเพื่อนแก้เหงาและคิดเป็นนิสัยต่อมา ซึ่งในบรรดาหนังสือเหล่านั้นก็มีหนังสือทางพุทธศาสนารวมอยู่ด้วย เช่น พุทธจักร ชรรวมจักร หนังสือของสุชีโวภิกขุ* และหนังสือ "ลัทธิของเพื่อน" ของเสฐียรโกเศศ ทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับพุทธศาสนาของสุลักษณ์ฯ กว้างขวางขึ้น และขณะเดียวกันก็เข้าใจลัทธิความเชื่อที่แตกต่างกันด้วย (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๗: ๓๗๘ - ๓๘๐) นอกจากนี้สุลักษณ์ฯ เริ่มตั้งข้อสงสัยและไม่เชื่อถือเรื่องไสยศาสตร์ซึ่งตนเคยได้รับอิทธิพลมาตั้งแต่เด็กและเคยเชื่อถืออยู่บ้าง เพราะมารดาของสุลักษณ์ฯ ก็เป็นคนเชื่อถือเรื่องทรงเจ้าเข้าผีอย่างจริงจัง (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, สัมภาษณ์ และ ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๗: ๓๐๑, ๓๒๗)

ข. ช่วงอยู่ประเทศอังกฤษ ได้แก่วงระหว่างปี ๒๔๙๖ - ๒๕๐๔ ตลอดระยะเวลาเกือบ ๑๐ ปีในประเทศอังกฤษ นอกจากสุลักษณ์ฯ จะได้รับการศึกษาความรู้ทางวิชาการทั่ว ๆ ไป โดยเฉพาะวิชาประวัติศาสตร์และปรัชญาตะวันตกรวมทั้งเทววิทยาแล้ว สุลักษณ์ฯ ยังได้ศึกษาเกี่ยวกับพุทธศาสนาด้วยตนเองอีกด้วย กล่าวคือ สุลักษณ์ฯ ได้ศึกษาพระไตรปิฎกเป็นครั้งแรกจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาอังกฤษ และได้พบปะกับชาวตะวันตกที่เป็นชาวพุทธ เช่น พระกนิสวัตโฆภิกขุ ซึ่งเป็นพระภิกษุชาวอังกฤษที่อุปสมบทจากวัดปากน้ำภาษีเจริญ กทม. และไปจำพรรษาอยู่ที่วัดพุทธวิหาร ซึ่งเป็นวัดของชาวลังกาในอังกฤษ และพระปัญญาวัดโฆภิกขุ ซึ่งชอบพอกับสุลักษณ์ฯ และได้เดินทางกลับประเทศไทยในปีเดียวกับสุลักษณ์ฯ คือปลายปี ๒๕๐๔ เป็นต้น

* ลาสิกขาแล้ว ปัจจุบันคือ สุชีพ ปุณฺณานภาพ

นอกจากจะได้ศึกษาความรู้ความเข้าใจพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทแล้ว สุลักษณ์ฯ ยังได้สนใจศึกษาพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ทั้งนิกายเซน นิกายทิเบต และนิกายฝ่ายจีน ซึ่งทำให้สุลักษณ์ฯ มีความรู้กว้างขวางและมีความเชื่อมั่นพุทธศาสนาในเชิงวิทยาศาสตร์ ยิ่งขึ้น ตลอดจนทำให้ความเข้าใจพุทธศาสนาของสุลักษณ์ฯ มีลักษณะผสมผสานระหว่างความเชื่อทั้งฝ่ายลัทธิเถรวาทและมหายาน * ทั้งนี้ในช่วงที่เดินทางไปศึกษาพระพุทธรูปศาสนาที่มหาวิทยาลัยนาแลนทา ประเทศอินเดีย เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๒ และเป็นพระเถระที่แตกฉานพระพุทธรูปนิกายต่าง ๆ ทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน รวมทั้งลัทธิศาสนาอื่นนอกพุทธศาสนาอีกด้วย ซึ่งได้สะท้อนให้เห็นถึงความสนใจของสุลักษณ์ฯ ที่มีต่อพุทธศาสนาในวงกว้างนอกเหนือไปจากพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทที่แพร่หลายอยู่ในประเทศไทยและเป็นพื้นฐานความเชื่อทางศาสนาของสุลักษณ์ฯ

ค. ช่วงตั้งแต่กลับจากอังกฤษจนถึงปัจจุบัน ได้แก่วงตั้งแต่ปี ๒๕๐๕ เป็นต้นมา ซึ่งในปัจจุบันสุลักษณ์ฯ มีความเชื่อว่าพุทธศาสนาเป็นวิชาวิทยาศาสตร์ฝ่ายจิตใจและในบางครั้งก็ไปพบนเกินกว่าวิทยาศาสตร์ ในลักษณะรหัสยนิยม (mystics) คือ เป็นความรู้ที่ไม่สามารถถ่ายทอดได้ทางภาษาพุทธธรรมคำ แต่ด้วยการปฏิบัติภาวนาที่รู้เฉพาะตัวผู้ปฏิบัติ

ศูนย์วิทยพัชรพักร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* พุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายานส่วนใหญ่สอนคล้ายคลึงกัน คือสอนเรื่องอริยสัจ ๔ มีข้อปฏิบัติคือ ศีล สมาธิ ปัญญา (ไตรสิกขา) และมีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ ส่วนขอแตกต่างกัน ทุกรายละเอียดจากตารางที่ ๒ ในหน้าถัดไปประกอบ

ตารางที่ ๒

เปรียบเทียบทัศนคติที่แตกต่างกันระหว่าง เถรวาทกับมหายาน

ข้อแตกต่าง	เถรวาท	มหายาน
นโยบายการเผยแผ่	ถือคุณภาพของศาสนิกเป็นสำคัญ	ถือปริมาณโดยถือว่าเมื่อมี มากแล้ว คุณภาพก็ค่อย ๆ ตามมาด้วยการอบรมได้
วิธีการเผยแผ่	ไม่ได้บัญญัติพิธีกรรมและจารีต แบบแผน เพื่อเป็นกุศโลบาย ชักจูงประชาชนใหม่มาเลื่อมใส	มีพิธีกรรมและจารีตแบบแผน เพื่อใช้เป็นอุบายเผยแผ่มาก
คำสอนที่เน้น	ประกาศเรื่องหลักอริยสัจ ๔ เป็นสำคัญ แต่กรับรองเรื่อง โพธิสัตว์ คือผู้บำเพ็ญบารมี เพื่อปรารถนาความเป็นพระ- พุทธเจ้า	ประกาศเรื่องทศบารมีเป็น สำคัญ แต่ก็มีคำสอนเรื่อง อริยสัจ ๔ เหมือนกัน เนน การบำเพ็ญประโยชน์เพื่อ ปรารถนาจะเป็นโพธิสัตว์
ทัศนคติในการถือ พระวินัย	ถือเคร่งครัด ไม่ยอมเพิกถอน สิกขาบททั้งหมด ถือว่าพระอานนท ไม่ได้ถามพระพุทธรูปประสงควา สิกขาบทเล็กน้อยที่อนุญาตให้ เพิกถอนได้คืออะไร จึงรักษา จารีตแบบแผนดั้งเดิม	ผ่อนปรนพระวินัยบางข้อ โดย ถือพุทธานุญาตเมื่อใกล้นิพพาน ที่ตรัสแก่พระอานนท ตาม ทัศนคติของอาจารย์ เพื่อให้ เขาก็กับกาลเทศะตามท้องถิ่น ต่าง ๆ

ตารางที่ ๒ (ต่อ)

ขอแตกต่าง	เถรวาท	มหายาน
ทัศนะต่อพระพุทธเจ้า	ถือว่าเป็นมนุษย์ผู้ซึ่งหลุดพ้นจากทุกข์และกิเลสทั้งปวง เมื่อสรีระแตกดับแล้ว ภาวะหลังปรินิพพานไม่กล่าวถึง เพราะถือว่าพ้นบัญญัติแล้ว เหมือนกองไฟที่สิ้นเชื้อแล้วดับไป ไม่อาจพยากรณ์ว่าไฟที่ดับแล้วไปอยู่ที่ใด	ถือว่าเป็นแท้จริงพุทธองค์เป็นอนันตะ อกาละ แต่โดยพระมหากรุณาจึงทรงสำแดงพระองค์ในภาวะต่าง ๆ ให้เห็นในโลกเพื่อโปรดสัตว์โลกและนิพพานความจริงไม่ใช่สิ่งเดียวกันหรือแตกต่างกัน ต่างเป็นอนัตตา คือเกี่ยวข้องกับกฎปฏิจสมุปบาท ไม่มีสภาวะที่ดำรงอยู่ ไคควยตัวของมันเอง โดยไม่ตองอาศัยเหตุปัจจัย แต่เหตุปัจจัยก็เป็นภาพมายา

ที่มา : จักทำขึ้นจากการเปรียบเทียบของเสถียร โพธิ์นันทะ

(๒๕๑๖: ๗ - ๘)

และระหว่างผู้ที่ปฏิบัติด้วยกันเท่านั้น ทั้งนี้สุลัทธิฯ โดยกหลัทธิธรรมในกาลามสูตร *
ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไม่ให้เชื่อเพียงเหตุผลทางตรรกเท่านั้นมาสนับสนุนความเห็น
ของตน (สุลัทธิฯ คีวรัทซ์, สัมภาษณ์ และพระประชา ปสันนัมโม ๒๕๒๖: ๑๙๓ -
๑๙๕)

สำหรับระยะเวลา ๒๐ กว่าปีในช่วงนี้ นอกจากสุลัทธิฯ จะใคร่รู้จักกับพระภิกษุ
ในสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ** และสายพุทธทาสภิกขุ (ส. คีวรัทซ์ ๒๕๒๑: ๒๓ -
๔๒, ๒๐๓ - ๒๔๘) ตลอดจนพระภิกษุในฝ่ายปริยัติอื่น ๆ อาทิ พระราชวรมุนี แล
สุลัทธิฯ ยังมีโอกาสรับเสด็จทะเลลามาแหงชิเบตซึ่งเสด็จเยือนประเทศไทยในปี ๒๕๑๐
และได้มีโอกาสที่สะท้อนให้เห็นความไม่พอใจที่ชิเบตถูกรุกรานโดยจีน อาทิ ทะเลลามา
แหงชิเบต (แปล) และของดีจากชิเบต โดยเฉพาะในหนังสือของดีจากชิเบตนั้นได้

* พระสูตรนี้พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนแก่ชาวนิคมนกเขตรพทสะ แคว้นกาลามะ ที่
ทูลถามพระองค์ถึงเกณฑ์ตัดสินธรรมะที่นักบวชต่าง ๆ มักยกย่องวาตะของตนและชมวาตะ
ผู้อื่น โดยทรงตรัสสอนไม่ให้หลงใจเชื่อเพียงควยเหตุดังต่อไปนี้ ๑. เชื่อโดยฟัง (เรียน)
ตามกันมาเรียกว่า อนุสสวะ ๒. เชื่อโดยถือสืบ ๆ กันมา เรียกว่า ปรัมปรา
๓. เชื่อโดยการเล้าล่อที่เรียกว่า อิติกริยา ๔. เชื่อโดยการอ้างตำราที่เรียกว่า
ปิฎกสัมปทาน ๕. เชื่อโดยตรรก คือสมเหตุสมผล ที่เรียกว่า ตักกะ ๖. เชื่อโดยการ
อนุমান คือ คาดคะเนเอาที่เรียกว่า นยะ ๗. เชื่อโดยตรรกตรองเอาตามอาการที่
เรียกว่า อาการปริวิตักกะ ๘. เชื่อเพราะเขากันได้กับทฤษฎีของคน ที่เรียกว่า
ทฤษฎีนิชฌานักขันติ ๙. เชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะว่าพอเชื่อถือได้ ที่เรียกว่า
ภัพพรูปตา และ ๑๐. เชื่อเพราะนับถือว่าท่านผู้นี้เป็นครูของเรา ที่เรียกว่า สมโน
โน ครูติ (พระราชวรมุนี ๒๕๒๕: ๖๕๐ - ๖๕๑)

** ในปี ๒๕๐๕ สุลัทธิฯ ได้เป็นไวยาวัจกรพาพระภิกษุชาวอังกฤษ คือ
พระบัญญัติวัชโฆภิกขุ เดินทางไปจำพรรษาเพื่อศึกษาและปฏิบัติธรรมที่วัดป่าบ้านตาด อ.-
เมือง จ.อุดรธานี กับพระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน ซึ่งพระภิกษุชาวอังกฤษรูปนี้ยัง
คงจำพรรษาอยู่ที่แห่งนี้จนทุกวันนี้

สะท้อนให้เห็นถึงทัศนะเกี่ยวกับการตีความพระไตรปิฎกของสุลักษณ์ฯ ตลอดจนอิทธิพลของ
พุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่มีต่อเขา ดังจะเห็นได้จากข้อความที่สุลักษณ์ฯ (ส. ศิวรักษ์
๒๕๑๑: ๓๖๑, ๓๖๗) .. กล่าววา

บางคนมักมีทัศนคติ... .. ว่า การปฏิบัติที่มีใญ่ถูกต้องดังที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎก
ยอมเป็นวิธีที่ผิด แต่... .. พระบรมศาสดาเองก็อธิบายเกี่ยวกับพระสัทธรรมวา
... .. อะไรก็ตามที่ทำให้เกิดความสุขแก่ตนและผู้อื่น ย่อมถือใญ่เวลานั้นคือธรรม,
นั่นคือวินัย... .. เรายอมสรุปลงใญ่ว่าพระบรมครูยอมประทานพุทธานุญาตใญ่ให้
วิธีการใหม่ ๆ หรือการปฏิบัติแบบต่าง ๆ อันมีรากฐานตนตอมาจากพุทธธรรม... ..
หลักสำคัญของพุทธศาสนาแบบชิเบตตันนี้... .. สรุปลงใญ่ด้วยคำเพียง ๒ คำ คือ
ปัญญาและกรุณา... .. ปัญญาเป็นสิ่งที่... .. เราต้องแสวงหา มา ส่วนกรุณานั้น
เป็นสิ่งที่เราแสดงออกไป... .. เป็นอุบาย... .. ให้เราใญ่มาซึ่งปัญญา... ..
เมื่อรวมกันถึงขั้นที่สมบูรณ์... .. แลว ย่อมก่อให้เกิดการตรัสรู้

อย่างไรก็ดี แมวว่าความเข้าใจพุทธศาสนาของสุลักษณ์ฯ จะมีพัฒนาการที่ใญ่รับ
อิทธิพลจากแนวความพุทธศาสนาฝ่ายมหายานอยู่ไม่ใญ่น้อย แต่สุลักษณ์ฯ ก็ยังคงเห็นว
าระบบสงฆ์แบบเถรวาทเป็นสิ่งที่ดีและควรชำระรักษาไว้ และไม่เห็นควยกับการปรับปรุง
ระบบความ เป็นอยู่และการแต่งกายของสงฆ์จนไม่แตกตางไปจากขรวาสถิง เช่นบาทหลวง
คาทอลิกใญ่ในปัจจุบัน แต่ขณะเดียวกันสุลักษณ์ฯ ก็เห็นความจำเป็นที่พระภิกษุสงฆ์จะต้อง
ปรับปรุงตัวเองให้เท่าทันสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยจริยธรรม ในส่วนที่เป็น
อาทิพรหมจรรย์สงฆ์จะต้องยืนยันในหลักการ และในส่วนอกิสมัจจะจะต้องปรับปรุงไม่ให้
มงายและเข้ากับสภาพแวดล้อมใญ่ (สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ค, สัมภาษณ์)

การประยุกต์พุทธศาสนามาใช้ทางการเมืองของสุลักษณ์ฯ

สุลักษณ์ฯ ไญ่พยายามประยุกต์พุทธศาสนาใช้ในทางการเมืองและสังคม
เพื่อเสนอเป็นทางเลือกอีกทางหนึ่งแก่อังคมไทย โดยสุลักษณ์ฯ ไญ่เสนอทัศนะว
ศาสนาพุทธที่แท้มีรากฐานเป็นประชาธิปไตย และไญ่เรียกร้องใญ่ให้คนไทยหันกลับมามาสนใจ
ศึกษาทำความเข้าใจพุทธศาสนา ในส่วนที่เป็นพุทธธรรมและสังคมสงฆ์ในอุดมคติ อันเป็น
พื้นฐานของวัฒนธรรมไทยมาแต่ดั้งเดิม นอกเหนือไปจากการศึกษาแนวความคิดทาง
การเมืองแบบตะวันตก โดยสุลักษณ์ฯ ไญ่ให้ขอสังเกต (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข:
๑๕ - ๑๗) วา

ทัศนคติในความเห็นสามคนก็ย่อมมีฐานอย่าง . . . ทุกคนจะบอกว่าประชาธิปไตย
เป็นของดี . . . ในยุคของเรามีความไฝฝันทันมาก อยากเห็นประชาธิปไตยที่
เป็นอุดมคติ เป็นอุดมการณ์ . . . แม้ประเทศที่เราไปเรียกว่าประเทศคอมมิวนิสต์
. . . . เวลาเราพูดถึงประชาธิปไตย เราจึงกระแสดความคิดของฝรั่งไม่ได
แต่ . . . ไทกลับมากู้ในวัฒนธรรม . . . พื้นฐานของเราบาง

สัญลักษณ์ ไค เน้นความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยชั้นพื้นฐาน โดยเห็นว่าความ
ใจกว้าง เป็นพื้นฐานที่สำคัญประการหนึ่งของประชาธิปไตย ซึ่งจะมีไคต่อเมื่อบุคคลเห็นว่า
ผู้อื่นมีความสำคัญเท่าเทียมกับตน ความคิดความอ่านที่แตกต่างกันของแต่ละบุคคลเป็นสิ่ง
สำคัญ ไม่มีผู้ใดมีสิทธิ์ที่จะไปควบคุมความคิดหรือไปรังแกเสรีภาพส่วนบุคคลของผู้อื่น
ประชาธิปไตยไม่ใช่สิ่งที่จะหยิบยื่นให้กันและกันได้ สัญลักษณ์ เห็นว่า พุทธศาสนาได้
ให้ความสำคัญแก่ชีวิตปัจเจกบุคคลในฐานะที่ "ทุกชีวิตมีพุทธสภาวะอยู่ในตัวตน"
(ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๑๔) คือมีความสามารถที่จะพัฒนาตนเองเป็นผูรู ผู้ค้น ผู้เบิกบาน
ไคทุกคน แต่มักจะไม่ไคกล่าวถึงกันเพราะพุทธศาสนามักจะถูกใช้ในลักษณะประนีประนอม
กับความเชื่ออื่นจนบางครั้งตกเป็นเครื่องมือของผู้มีอำนาจในทางเศรษฐกิจ สังคม และ
การเมือง ซึ่งสัญลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๒๐ - ๒๑) กล่าวว่า

จะมีใจกว้างไค . . . ต้องมีความอ่อนน้อมถ่อมตัว และเห็นคนอื่นสำคัญเท่าเทียม
กันหมด อันนี้เป็นพื้นฐานในวัฒนธรรมไทยดั้งเดิม . . . โดยเฉพาะภาคคุณกัญญาไปหา
ศาสนาพุทธดั้งเดิม . . . ที่เป็นรากฐานประชาธิปไตยแท้ ๆ ซึ่งคนไทยไม่ไคพูดถึง
กัน . . . เพราะศาสนาพุทธในเมืองไทยนั้นถูกใช้ เป็นเครื่องมือของระบอบศักดินา
. . . . ถูกใช้ผสมผสานร่วมกับลัทธิผี ลัทธิไสยศาสตร์มานาน และเดี๋ยวนี้ . . .
ถูกใช้เป็นเครื่องมือของพวกเขา

สัญลักษณ์ เรียกร้องให้กลับมามองใจพุทธศาสนาที่แท้ ที่เน้นคำสั่งสอนของพระ-
พุทธเจ้า โดยเห็นว่า "พุทธศาสนาที่แท้ . . . โดยเนื้อหาเป็นประชาธิปไตยทั้งหมด . . .
เพราะ . . . สอนให้ใจกว้าง . . . สอนคุณว่าจะถือศาสนาใดก็ได้ ไม่จำเป็นต้องถือ
ศาสนาพุทธอย่างเดียว . . . และไม่เคยไปเซ่นไปฆ่าให้ผู้อื่นมานับถือศาสนา ไม่เคยไป
บอกคนอื่นอย่างนั้นอย่างนี้ถึงจะถูก" (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๒๑) และได้เสนอแนะ
ให้ศึกษาถึงสภาพและรูปแบบของสังคมตัวอย่างในศาสนาพุทธ คือ สังคมสงฆ์ เพราะโดย
เนื้อหาแล้วเป็นประชาธิปไตยและเป็นประชาธิปไตยโดยธรรม คือถือความถูกต้องเป็นหลัก

เป็นกรอบ เป็นเครื่องกำหนดควย ดังที่สุลัทธิฯ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒ ช: ๓๓ - ๓๔) กล่าวไว้ "สังคมสงฆ์โดยรูปแบบและเนื้อหา เป็นสังคมแห่งธรรมาธิปไตย คือธรรมเป็นใหญ่ ถือความถูกต้องเที่ยง ความสงบ . . . เป็นที่ตั้ง . . . ธรรมาธิปไตยของสังคมสงฆ์ยังถือความเสมอภาค ภราครภาพ เสรีภาพ โดยมีการุณภาพเป็นแม่บทอีกด้วย" กล่าวคือ

ก. การถือความถูกต้องเที่ยง สังคมสงฆ์เน้นความสำคัญในเรื่องความบริสุทธิ์ ในเรื่องศีลธรรม การกระทำสังฆกรรมคือการร่วมกันทำกิจอันเป็นส่วนรวมของสงฆ์ ต้องคำนึงถึงความบริสุทธิ์ของสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรมเป็นประการแรก สมาชิกจะต้อง "สามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันถือแบบแผนพระธรรมวินัย เป็นแนวทางอย่างเดียวกัน" (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒ ช: ๓๓) การประกอบกิจกรรมถ้ามีเสียงคัดค้านแม้เพียงเสียงเดียว ก็ถือว่าเรื่องนั้นเป็นโทษะ ต้องพิจารณาจนเป็นที่ตกลง เป็นเอกฉันท์ตามแนวทางพระธรรมวินัย เพื่อความสงบสุขของสังคมสงฆ์

ข. ความเสมอภาค สังคมสงฆ์ถือความเสมอภาคกัน "ทุกคนที่เข้ามาเป็นสงฆ์แล้วเสมอภาคกันหมด มีในพระพุทธศาสดา ไม่ว่าจะมาจากแม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี . . . เมื่อไหลลงมาถึงมหาสมุทรแล้วย่อมมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน . . . มีรสพระธรรม คือรสแห่งคุณงามความดีเป็นตัวกำหนด . . . เป็นพื้นฐาน" (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ช: ๒๒) ไม่มีการดูถูกดูแคลันว่าใครจะเป็นความรู้ (คุณวุฒิ) วงศ์ตระกูล (ชาติวุฒิ) อายุ (วัยวุฒิ) เมื่อบวชแล้วถือว่าเสมอภาคกัน นับถือกันด้วยควมมีศีลธรรมเสมอกัน สิ่งของอันเป็นลาภผลที่ได้มาโดยผู้ให้ใครใดเจาะจงเฉพาะผู้รับคนใดคนหนึ่ง ต้องแบ่งปันกันตามส่วนเฉลี่ยอย่างเสมอกัน "เป็นการสมานอัชฌาเสวาทกัน เป็นการถือความเท่าเทียมกัน" (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒ ช: ๓๔)

ค. ภราครภาพ ในสังคมสงฆ์ โดยทั่วไปแม้ว่าจะนับถือความบริสุทธิ์ของศีลเท่าเทียมกัน แต่กต่างเคารพนับถือกันตามพรรษาอายุ พระผู้สอนอาวุโสกว่าย่อมนับถือพระที่แก่พรรษากว่าคฤจฺญาคิมิตร เสมือนเป็นพี่ น้อง ลุง อา น้า หลานกัน และนับถืออุปัชฌาย์ (ผู้บวชให้) อาจารย์ เหมือนบิดามารดา ซึ่งสุลัทธิฯ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒

ข: ๓๔) กล่าวว่า "ภราดรภาพในสังคมสงฆ์จึงสมบูรณ์ยิ่งกว่าในสังคมภายนอก เพราะเป็นภราดรภาพอันปราศจากสาโลหิต"

ง. เสรีภาพ สังคมสงฆ์เปิดโอกาสให้เตือนกันและกันโดยธรรมได้อย่างเต็มที่ โดยกำหนดให้เปิดเผยต่อกันและกัน ให้สารภาพผิดซึ่งกันและกัน ให้ภัยซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะในวันมหาปวารณาออกพรรษา (ในวันออกพรรษาพระภิกษุจะแสดงเจตจำนงต่อกันขอให้ช่วยตักเตือนกันและกัน ทั้งผู้แก่อนพรรษาหรือเสมอกัน ก่อนที่จะแยกย้ายกันไปหลังออกพรรษาแล้ว) ซึ่งสุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒ ข: ๓๕) เห็นว่า "เป็นเสรีภาพที่ลึกซึ้ง ไม่ใช่แค่เพียงการแสดงออกกายอาการภายนอก หากเป็นการลงลงลึกไปภายใน เป็นการถอน . . . อีตตาออกมาขัดล้าง เพื่อให้เป็นเสรีภาพแห่งความวิมุตติ ที่บริสุทธิ์ สะอาดโดยแท้จริง"

จ. การุณยภาพ โศกเศร้าความเมตตาการุณา ความรักความปรารถนาดี สุลักษณ์ เห็นว่า "ในทุกภาวะที่เนืองกัน จะในเรื่องเสรีภาพ เสมอภาค หรืออื่นใด การุณยภาพใด เขามามีส่วนอยู่ในวงการคณะสงฆ์เสมอไป ทั้งภายในคณะเองและกับสังคมภายนอกด้วย" (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒ ข: ๓๕)

นอกจากนี้ สุลักษณ์ ยังมีความเห็นว่านอกจากรูปแบบการปกครองของสังคมสงฆ์จะมีลักษณะเป็นประชาธิปไตยแบบสาธารณรัฐแล้ว ยังเป็นสังคมคอมมิวนิสต์อีกด้วย ซึ่งสุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๒๒ - ๒๓) กล่าวว่า "พระพุทธเจ้าเป็นเจ้าแท้ . . . เอาจรูปแบบสาธารณรัฐมาสอน . . . ประชาธิปไตยแบบพุทธ นอกจากเป็นมหาชนรัฐแล้ว ยังเป็นคอมมิวนิสต์ด้วย ซึ่งพระพุทธเจ้าคิดมาก่อนเพลโต แล้วก็ตามมาแล้ว" ที่ว่าสังคมสงฆ์เป็นมหาชนรัฐนั้น สุลักษณ์ อาจถึงการที่ผู้ที่เขามาเป็นสงฆ์แล้ว เสมอภาคกันหมด ส่วนที่ว่าเป็นคอมมิวนิสต์นั้น หมายถึงการเป็นเจ้าของรวมในผ้าส่วนเกินกว่าที่มีพุทธาณูชาติไว้ในอัฐบริขาร (มีผานุ่ง ผาหม และผาคคลุมกาย รวม ๓ ผืน เรียกว่าผาไตรจีวร กับเครื่องใช้ที่จำเป็นอื่น ๆ อีก ๕ อย่าง เช่น บาตร มีดโกนผม เข็มเย็บผ้า และหมอกรองน้ำ เป็นต้น) ที่เรียกว่า "วิกัป" (joint ownership) คือเมื่อภิกษุใดผ้าส่วนเกิน (อติเรกจีวร) ต้องมีเจ้าของรวมจะเก็บไว้เป็นสมบัติส่วนตัว

คนเดียวไม่ได้ จะวัดกับภิกษุรูปอื่นหรือกับสงฆ์คือส่วนรวมก็ได้ รวมถึงการที่วัดมีลักษณะ เป็นคอมมูน สิ่งของนอกจากที่จำเป็นจริง ๆ แล้วถือว่าเป็นสิ่งของส่วนเกินของสงฆ์ คือ เป็นของส่วนกลางของคอมมูน ดังที่สุลลิกษณา (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๒๓) กล่าวว่า "แท้ที่จริงวัดก็คือคอมมูนนั่นเอง. . . คนไทยจึงนับถือพระว่าเป็นบุคคลที่สำคัญ. . . เพราะพระเป็นของชุมชน วัดเป็นของมหาชน เป็นของส่วนรวม"

สังคัมสงฆ์ดังกล่าวข้างคนแม่ว่าจะเป็นลักษณะของสังคัมสงฆ์ในอุดมคติ ที่สมาชิก ประกอบไปด้วยพระอริยบุคคลดัง เช่นในสมัยแรก ๆ ก็ตาม แต่ในระยะเวลาต่อมาได้เปิด โอกาสให้สมมุติสงฆ์* เขารวมในสังคัม ซึ่งพระสงฆ์ในรูปของสมมุติสงฆ์นั้นจะต้องดำรง- ชีวิตเพียรพยายาม เพื่อให้เป็นอริยสงฆ์ แมว่าสังคัมของสมมุติสงฆ์จะมีขอบครอบงำอยู่บาง แต่ก็เป็นแบบอย่างให้สังคัมภายนอก ดังที่สุลลิกษณา (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒ ข: ๓๘) กล่าวว่า "พระพุทธองค์ทรงตั้งสังคัมสงฆ์ขึ้นก็เพื่อให้เป็นแบบอย่างแห่งการสร้างสรรค์ สังคัมมนุษย์ขึ้นใหม่ให้เป็นสังคัมที่มุ่งความเป็นพระอริยเจ้า แม้จะยังเขาไม่ถึงขั้นนั้น ก็ยังเป็นสังคัมที่เป็นแบบอย่างทางคุณค่าให้แก่สังคัมภายนอกได้ ให้เห็น. . . การไม่คิดยึด การไม่เห็นแก่ตัว. . . ความเมตตากรุณา" ซึ่งสุลลิกษณา เห็นว่ารูปแบบประชาธิปไตย ของสังคัมสงฆ์ในอุดมคตินั้นนำมาประยุกต์ใช้ได้ และเคยประเพณีปฏิบัติกันในหมู่พระภิกษุ และมีผลขยายไปสู่วัฒนธรรมไทยมาแต่เดิม ดังที่สุลลิกษณา (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒ ข: ๔๐) กล่าวว่า "ที่กล่าวมานั้นมิได้เป็นการฉันทวนโดยทางทฤษฎี แต่เป็นข้อเท็จจริง. . . มาแล้วในประวัติศาสตร์ เมื่อศตวรรษที่แล้วนี้เอง" และแมว่าภายหลังรูปแบบเหล่านี้ จะเปลี่ยนแปลงไป "ยิ่งระบบทุนนิยมเข้ามาคุมยิ่งละเอียดกว่าสมัยศักดินาเสียอีก" (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๒๔) ก็ตาม แต่ศาสนาพุทธก็ยังเป็นสถาบันเดียวที่สุลลิกษณา เห็นว่า เอื้อประโยชน์ต่อคนยากคนจนที่สุด ช่วยเหลือคนเหล่านี้เมื่อบวชแล้วสามารถเคลื่อนย้าย

* คำว่า "สงฆ์" ในทางพุทธศาสนามีความหมาย ๒ นัย คือ ๑. สงฆ์ หมายถึง กลุ่ม คณะ สังคัม ๒. สงฆ์ หมายถึงผู้เป็นอริยบุคคลในพุทธศาสนา ไม่ว่าจะ เป็นพระภิกษุ หรือฆราวาส หรือเรียกว่าอริยสงฆ์ พระสงฆ์ในพระรัตนตรัยหมายถึง อริยสงฆ์นั่นเอง ส่วนพระภิกษุทั่วไปเรียกว่า สมมุติสงฆ์ คือเป็นพระสงฆ์โดยสมมุติ

สถานะทางสังคมขึ้นได้ ดังที่สุลักษณ์ ได้ยกตัวอย่างผู้ที่เข้าศึกษาในสถาบันการศึกษา ฝ่ายสงฆ์กับฝ่ายอาณาจักรไว้ว่า "คนที่เรียนจุฬาฯ มาจากไหน ๘๗ - ๘๘ % มาจาก ลูกคนรวย. . . แล้วเปรียบเทียบกับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้น ๘๘ % มาจากลูกคนจน พอจบมหาจุฬาฯ วิศวกรรมศาสตร์ วิศวะฯ วิชาไม่พอใจก็ไปต่อได้ เมืองนอกก็ไปได้อินเดีย" (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๒๕)

จากสังคมของสมมุติสังคมซึ่งรับแบบอย่างมาจากสังคมของอริยสงฆ์ อันเป็น สังคมในอุดมคติแบบพุทธนี่เอง ที่เป็นแบบอย่างของสังคมในวงกว้างที่อยู่แวดล้อมวัด คือ หมู่บ้านตำบล ซึ่งสุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒ ข: ๔๓) กล่าวว่า "ชาวบ้านได้อุดหนุนเงินอุดหนุนเจ้าคณะสงฆ์. . . และได้รับอิทธิพลในทางคุณธรรมจากฝ่ายสงฆ์ ซึ่งสังคมสงฆ์ มีความเป็นผู้นำในทางศาสนาธรรมอันเป็นตัวสาระแห่งพุทธธรรมมากเพียงใด ยอมนำ สังคมวงกว้างในทางจริยธรรมและวัฒนธรรมได้มากขึ้นตามสวนควยเสมอไป" สุลักษณ์ เสนอให้ศึกษาพุทธศาสนาให้ชัดเจน แล้วดูระบบหมู่บ้านในชนบทที่มีการปกครองตนเอง ฟังพาสวนกลางเพียงเล็กน้อย การเลือกผู้ปกครองเป็นไปในลักษณะชาวบ้านร่วมกัน สรรหาคนมีคุณธรรมมาปกป้องความสงบสุขและความยุติธรรมขั้นพื้นฐานของสังคม มิได้ ไขการต่อสู้แข่งขันกัน ประชาธิปไตยแบบไทยตามความเห็นของสุลักษณ์ จึง เป็นการกระจายอำนาจไปให้ชุมชนแต่ละส่วนย่อย ๆ ใหญ่มากที่สุด ในหมู่บ้านตำบลและชุมชน ส่วนย่อย ๆ ต่าง ๆ ในสังคมมีอำนาจเต็มที่ในลักษณะที่เรียกว่า "village republic" (สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ก, สัมภาษณ์) ส่วนกลางมีอำนาจน้อยที่สุด คือทำเฉพาะในสิ่งที่ ประชาชนไม่ทำ ดังที่สุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๒๖ - ๒๗) กล่าวว่า ระบบพื้นฐานของเราเอง. . . ก่อนมีความฉลาด. . . เอาเงินไปกวานซื้อ ตำแหน่งกำนันผู้ใหญ่บ้าน. . . ตอนนั้น. . . ต้องไปอุทธรณ์ขอให้เขารับตำแหน่ง เขารับเป็นเพราะรู้สึกว่าเป็นภาระหน้าที่. . . เป็นเพื่อจะได้มีความเอื้ออาทร ซึ่งกันและกัน เพื่อจะปกป้องให้มีความยุติธรรม. . . ให้มีความสงบ. . . แล้ว แต่ละหมู่บ้านเขาสามารถมีอธิปไตยของเขาเอง. . . เมื่อก่อนสมเด็จพระยา คำรงฯ ปฏิรูปการปกครองกระทรวงมหาดไทย. . . แต่ละตำบลเขาปกครอง ของเขาเอง. . . มีอำนาจเต็มที่ เมืองหลวง. . . มีอำนาจน้อยที่สุดเขาไว้ ทำในสิ่งที่ราษฎรเขาไม่ทำ ประชาธิปไตยมันขึ้นอยู่กับการกระจายอำนาจ. . . กลับไปหาชุมชนเล็ก ๆ น้อย ๆ

สุลักษณ์ฯ เห็นว่ารูปแบบประชาธิปไตยที่เหมาะสมกับสังคมไทย ต้องเป็นรูปแบบที่มีเนื้อหาสาระอยู่บนพื้นฐานของศาสนาธรรม และรูปแบบที่สะท้อนออกมาในวัฒนธรรมไทย ดังกล่าวข้างต้น ทั้งนี้เพราะสุลักษณ์ฯ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒ ช: ๒๗) เห็นว่า "การเป็นรัฐอยู่ด้วยกันใดต้องอยู่ด้วยความต้องการพึ่งพาซึ่งกันและกัน รัฐให้สิทธิแก่กันและกัน เห็นใจเห็นประโยชน์ซึ่งกันและกัน. . . ซึ่งรัฐในเวลานี้. . . ศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่ส่วนกลาง กษัตริย์ชนบท คนรวยเอาเปรียบคนจน คนมีอำนาจเอาเปรียบคนไร้อำนาจ"

โดยสรุปแล้ว สุลักษณ์ฯ มีทัศนะว่าความเอื้ออาทรต่อความเป็นมนุษย์เป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานของประชาธิปไตย ไม่ว่าจะประชาธิปไตยที่มาจากทัศนะแบบตะวันตกหรือตะวันออก และไม่ว่าจะเรียกสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ว่าอะไร แต่ประเด็นสำคัญอยู่ที่จะต้องเอื้อต่อมนุษย์แต่ละคนและต่อกลุ่มชุมชนย่อย ๆ ในสังคมให้สามารถแสวงหาศักยภาพของตนให้พบและแสดงออกมาได้อย่างเต็มที่ ควบคู่การขจัดปัญหาพื้นฐานทางปัจจัยสี่ให้หมดไป แล้วบุคคลหรือชุมชนนั้น ๆ ก็จะสามารถสร้างความยุติธรรมขึ้นเองได้ ดังที่สุลักษณ์ฯ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ช: ๒๘) กล่าวไว้

ไม่ว่าจะมาจากตะวันตกหรือตะวันออก จะเรียกว่า, เสมอภาค ภราดรภาพ. . . เสรีภาพ. . . ไม่สำคัญ สำคัญคือต้องเอื้ออาทรต่อมนุษย์. . . ต่อกลุ่มชุมชนเล็ก ๆ น้อย ๆ ให้เขาสามารถแสวงหาศักยภาพของเขา. . . และแสดงออกมาได้เต็มที่ เขาสามารถสร้างความยุติธรรมขึ้นมาได้ โดยปัญหาพื้นฐานทางปัจจัยสี่ต้องขจัดไปให้หมด

ผู้เขียนพบว่าสุลักษณ์ฯ เห็นควบคู่กับการพัฒนาการเมืองให้เป็นประชาธิปไตย แต่ขณะเดียวกันก็ไม่พอใจและไม่เห็นด้วยกับการเป็นประชาธิปไตยแต่รูปแบบ ไม่ว่าจะ เป็นประชาธิปไตยแบบนายทุนหรือประชาธิปไตยแบบคอมมิวนิสต์ ที่ได้รับอิทธิพลมาจากภายนอกสังคมไทยในลักษณะที่เป็นสูตรสำเร็จรูปตายตัว สุลักษณ์ฯ เห็นว่ารูปแบบทางการเมืองและสังคมต่าง ๆ ที่มาจากภายนอกยังมีความไม่เหมาะสม หากเราเชื่อเพียงรูปแบบเหล่านั้นแล้วก็จะเป็นการหลอกตัวเอง สุลักษณ์ฯ ต้องการให้กลับมาสนใจศึกษาพุทธศาสนาและวัฒนธรรมพื้นบ้านดั้งเดิมของสังคมไทย ซึ่งสุลักษณ์ฯ เห็นว่ามีหลายสิ่งหลายอย่างที่เป็นพื้นฐานของประชาธิปไตยในเนื้อหาสาระ สุลักษณ์ฯ ต้องการให้มีการนำสังคมสงฆ์ในอุดมคติมาเป็นแบบอย่างในการประยุกต์เข้ากับแนวความคิดต่าง ๆ

แล้วนำมาใช้กับสังคมทั่วไปในวงกว้าง อันจะเป็นการเสริมจุดเด่นและป้องกันจุดด้อยของ แนวความคิดพื้นฐานในสังคมเดิมกับแนวความคิดใหม่ ๆ เพื่อที่จะแสวงหารูปแบบสังคมใหม่ ที่ดีกว่าและเหมาะสมกับสภาพสังคมไทย ประชาธิปไตยในความหมายของสุลักษณ์ฯ จึง หมายถึงประชาธิปไตยในเนื้อหาที่เน้นถึงความเฝือกว้าง ซึ่งก็เป็นพื้นฐานของสังคมไทย โดยเฉพาะพุทธศาสนา ที่เน้นถึงความอ่อนน้อมถ่อมตนและเห็นความสำคัญของผู้อื่นเท่าเทียมกัน มิใช่คำนึงถึงแต่ประชาธิปไตยแบบตะวันตกเท่านั้น เนื่องจากสุลักษณ์ฯ เห็นว่า การประยุกต์สังคมสงฆ์ในอุดมคติมาเป็นแบบอย่างของสังคมไทยปัจจุบัน อาจจะเป็นทางออกทางหนึ่งที่เหมาะสมกับสังคมไทย ทั้งนี้มิได้หมายความว่า จะต้องทำสังคมทั่วไปให้เป็นสังคมสงฆ์ เพียงแต่นำรูปแบบสังคมสงฆ์ดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสภาพ ในปัจจุบันในลักษณะประยุกต์วิทยาที่คง เนื้อหาสาระของสังคมสงฆ์ในอุดมคติและรูปแบบ ระบบหมู่บ้านของไทยแต่เดิมไว้ ดังที่สุลักษณ์ฯ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ช: ๒๘ - ๒๙) กล่าวว่

ต้องกลับมามองที่พระพุทธศาสนา . . . มองโดยแก่นแท้ มองโดยรูปแบบชุมชนเดิมของเรา . . . มองอย่างความเป็นจริง มีอะไรบกพร่อง มีอะไรดี แล้วเอามาประยุกต์ขึ้นเป็นของใหม่ . . . ประชาธิปไตยไม่มีการหยิบยื่นให้แก่ใคร . . . เราต้องเรียกร้องจากเรา . . . คอยการกลับไปหุรรากเดิมของเรา แล้วเรียกหาสิ่งที่ประเสริฐสุด . . . เพื่ออนาคตของคนรุ่นใหม่

สรุปวิเคราะห์

ก. พุทธศาสนากับการเมือง

พุทธศาสนา—มีความสัมพันธ์กับการเมืองมาโดยตลอด แม้ว่าความสัมพันธ์ส่วนใหญ่โดย เฉพาะพุทธศาสนานิกายเถรวาทจะมิได้มีลักษณะ เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับภารกิจกรมทางการเมืองโดยตรงดังเช่นบางศาสนา แต่อาจกล่าวได้ว่าไม่มีศาสนาใดจะหลีกเลี่ยงไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมืองได้เลย กล่าวคือ จะต้องยุ่งเกี่ยวสัมพันธ์กันไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ซึ่งในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา พุทธศาสนามีบทบาทเป็นเสมือนกรอบหรือมาตรฐานของความถูกต้องดีงามในสังคมไทย และมีอิทธิพลทางการเมือง ดังเช่นความเชื่อในเรื่องธรรมราชา ผู้ปกครองที่ปกครองบ้านเมืองอยู่ในทศพิธราชธรรม หรืออย่างน้อยแสดงออกต่อสาธารณชนได้ในลักษณะนี้ก็สามารถทำให้ประชาชนยอมรับและรักษา

ความสงบของบ้านเมืองไว้ได้ เมื่อใดที่ผู้ปกครองชาติ ศาสนา และคุณสมบัตินี้ของ
 การ เป็นผู้ปกครองที่ดีที่ส่วนหนึ่งได้รับมาตรฐานของความถูกต้องตั้งมาจากอิทธิพลของ
 พุทธศาสนา ก็จะเป็นการ เปิดโอกาสให้กลุ่มผู้ปกครองกลุ่มอื่นได้เป็นช่องทางในการลง
 อำนาจของผู้ปกครอง เดิมแล้วสืบทอดอำนาจแทน โดยเฉพาะ เมื่อสามารถแสดงให้เห็นประชาชน
 เห็นได้ว่าผู้ปกครองกลุ่มใหม่นั้นตั้งอยู่ในทิศพิชิตราชธรรมกว่า ความเชื่อในเรื่องธรรมราชา
 จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่งในการใช้อำนาจเพื่อรักษาหรือช่วงชิงอำนาจทางการเมือง
 เสมอมา ดังเช่นกรณีกบฏผู้บุญที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ หัวหน้าผู้ก่อการกบฏได้อ้างตัว
 เป็นท้าวธรรมิกราช เป็นต้น นอกจากนี้พระภิกษุสงฆ์ยังทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมโยงระหว่าง
 ผู้ปกครองกับประชาชน เป็นองค์กรที่ป้องกันการกระทบกระทั่งที่เกิดขึ้นในสังคมได้ใน
 ระดับหนึ่ง พระสงฆ์จะมีอิทธิพลทางการเมืองในแง่ที่แนะนำสั่งสอนผู้ปกครองให้เป็น
 ผู้ปกครองที่ดี โดยที่อิทธิพลของพระสงฆ์ที่มีต่อสังคมจะมาจากความบริสุทธิ์ในการประพฤติ
 ปฏิบัติพระธรรมวินัย และฐานสนับสนุนจากมวลชนตลอดจนการยอมรับของฝ่ายปกครอง
 นอกจากนี้สถาบันสงฆ์ยังเป็นองค์กรที่เกื้อกูลต่อการเลื่อนชั้นทางสังคมแก่ประชาชนทั่วไป
 เป็นเหตุให้โครงสร้างสังคมไทยไม่เคร่งครัดตายตัว ทำให้การกระทบกระทั่งระหว่าง
 กลุ่มชนในสังคมลดน้อยลงมาโดยตลอด

ผู้เขียนพบว่า สุลักษณ์ฯ ได้เห็นถึงความสำคัญของพุทธศาสนาในทางการเมือง
 ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นเป็นอย่างดี และเขาได้ปฏิเสธทัศนะที่ว่าพุทธศาสนาเป็นเรื่อง
 ของปัจเจกชนไม่ควรเกี่ยวข้องกับการเมืองโดยสิ้นเชิง ทั้งนี้สุลักษณ์ฯ (ส. ศิวรักษ์
 ๒๕๒๕: ๖๒) กล่าวว่า "เพราะศาสนาเป็นเรื่องของชีวิต อันเกี่ยวกับการเมือง
 เศรษฐกิจ โดยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงแยกศาสนาออกจากเศรษฐกิจ สังคม การเมือง
 ไม่ได้" หรือคำกล่าวของสุลักษณ์ฯ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๘๒ - ๘๓) ที่ว่า "พระพุทธ-
 เจ้า . . . ประสงค์จะเปลี่ยนพื้นฐานทางสังคม . . . ถ้าไม่ต้องการ . . . จะไม่ทรง
 ตั้งคณะสงฆ์ขึ้น . . . เป็นสังคมในอุดมคติ . . . เพื่อเป็นแบบอย่างให้สังคมส่วนใหญ่
 เปลี่ยนแปลงทัศนคติขั้นพื้นฐาน คือ (๑) . . . ให้แต่ละปัจเจกบุคคลไม่ยึดมั่นในตัวตน
 (๒) ให้เปลี่ยนแปลงสังคมโดยถือสังคมในอุดมคติ . . . เป็นแบบอย่าง" สุลักษณ์ฯ ได้
 พยายามสืบทอดเจตนารมณ์ของอุดมการณ์ทางการเมืองแบบพุทธดังกล่าว เนื่องจากเขา

เห็นความสำคัญของพุทธศาสนาในทางการเมืองที่มีประโยชน์ต่อการเชื่อมโยงผูกครอง
กับผูกปกครอง ในลักษณะประสานประโยชน์เกื้อกูลซึ่งกันและกัน โดยอาศัยหลักธรรม
ในทางพุทธศาสนาเป็นกรอบหรือมาตรฐานที่กำหนดวิถีชีวิตและลักษณะความสัมพันธ์ทาง
การเมืองและสังคมของทั้งสองฝ่ายในลักษณะถ้อยถ้อยอาศัยกัน ซึ่งสุลักษณ์ฯ (ส.
ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๒๕) กล่าวว่า "สำหรับมาร์กซิสต์ . . . พุทธศาสนาไม่เคยเป็น
ลัทธิศาสนาของชนชั้นกรรมาชีพหรือชนชั้นกรรมาชีพ หากแต่เป็นตัวเชื่อมระหว่างชนชั้นกรรมาชีพกับชนชั้นปกครอง
โดยที่เขาโคกกับทั้ง ๒ ฝ่ายอยู่เกือบตลอดเวลา แม้จะโอนอ่อนผ่อนตาม . . . โกล่เกลี่ย
หลักการมากไปในบางสมัย ก็ไม่ถ่วงกับโคกกลายเป็นชนชั้นกรรมาชีพ" สุลักษณ์ฯ โคกชี้ให้เห็นถึง
บทบาทของพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นผู้นำทางจริยธรรมของสังคมในอดีต ที่เป็นทั้งผู้นำทางสติ-
ปัญญา ที่เสียสละและบริสุทธิ์ เป็นพลังกระตุ้นความประพฤติปฏิบัติในสังคม และเป็นผู้นำ
ผูกครองที่ยึดหลักจริยธรรมฝ่ายพุทธเป็นคุณค่าหลักให้อื้ออาทรต่อประชาชน ดังที่สุลักษณ์ฯ
(ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๒๕ - ๒๖) กล่าวว่า "ทราบเท่าที่สถาบันสงฆ์ทรงไว้ซึ่งใคร่ศึกษา
ถึง . . . จะเขาไปถวายเทศน์ในพระราชวังเป็นประจำ แท้ก็ . . . รับนิพนธ์มาจาก
ชาวบ้าน . . . ซ้ำยังปฏิเสธสิ่งซึ่งทั้งในวังและชาวบ้านถือว่าสำคัญที่สุด . . . คือ
เมถุนธรรมและเงินกับอำนาจ . . . ทานยอมมีอิทธิพลเหนือทั้งชาววังและชาวบ้าน"

สุลักษณ์ฯ เห็นว่าในสภาพสังคมที่มีความยุติธรรมพอควร ศาสนามีบทบาทและ
หน้าที่ที่จะดำรงรักษาสถานะเดิมของสังคมไว้ แต่ดาเป็นไปในทางตรงกันข้าม สภาพ
สังคมมีการกดขี่ข่มเหง เบียดเบียนกัน มีความอยุติธรรมไม่เป็นปกติสุข ศาสนาก็จะมีหน้าที่
เรียกร้องสังคมที่ดีกว่ามาแทนสังคมเดิม ดังเช่นกรณีกบฏผีบุญ เป็นคน ซึ่งเป็นการ
เรียกร้องให้พ้นจากการกดขี่ไปสู่สังคมที่เป็นสุขกว่า โดยการกลับไปหาแนวความคิดความ
เชื่อทางพุทธศาสนาในเรื่องธรรมราชา มีการกล่าวถึงศาสนาพุทธในยุคพระศรีอริย ซึ่ง
เป็นสังคมที่สงบสุขร่มเย็นผู้คนอยู่ในศีลในธรรม (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๔๓ - ๔๔)
และในสภาพสังคมปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่เห็นทางคุณธรรมในทางศาสนา
สุลักษณ์ฯ โคกแสดงปฏิกริยาสะท้อนให้เห็นปัญหาทางสังคมและการเมือง อันมีสาเหตุส่วนหนึ่ง
มาจากการปรับตัวของชาวพุทธที่ไม่ทันต่อสถานการณ์ของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป และได้
พยายามที่จะกระตุ้นให้ชาวพุทธเร่งปรับปรุงตนเอง เพื่อจะได้มีพลังที่สามารถดำรงอยู่

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงได้อย่างเท่าทันแล้ว เรียกร่องสังคมที่ศึกษา ซึ่งสุลักษณ์
(ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๖ ค: ๑๓๗) กล่าวว่า "การต่อสู้กับความอยุติธรรมทางสังคม . . .
จะต้องเป็นภารกิจของชาวพุทธสมัยใหม่ . . . เราต้องเข้าใจความเป็นจริงของสังคม
. . . พยายามอย่างดีที่สุดที่จะก่อให้เกิดการปฏิวัติทางสังคมและการปฏิรูปทางการเมือง
อย่างสันติและยุติธรรมในวิถีทางของชาวพุทธ"

โดยสรุป พุทธศาสนานอกจากจะสัมพันธ์กับการเมืองในลักษณะ
ที่เป็นเสมือนกรอบที่กำหนดมาตรฐานของความถูกต้องดีงามในสังคมที่ผู้ปกครองจะต้อง
คำนึงถึงในการรักษาอำนาจของตนแล้ว ขณะเดียวกันความถูกต้องดีงามที่ได้รับอิทธิพล
จากพุทธศาสนาก็สามารถไขเป็นช่องทางที่ได้รับการยอมรับจากประชาชนในระดับหนึ่ง
สำหรับผู้ที่ต้องการช่วงชิงอำนาจทางการเมือง ซึ่งในกรณีนี้พุทธศาสนาจะเป็นเสมือน
มาตรฐานที่จะชี้ถึงสถานะที่ดีหรือสภาพที่น่าพึงพอใจของสังคมใหม่ รวมทั้ง เป็นหลักการ
หรืออุดมการณ์ที่ชี้ชัด เห็นชัดและให้ความหวังแก่ประชาชนในขณะที่ยังมีสภาพเอารัด-
เอาเปรียบและมีการปิดกั้นทางการเมืองใดเป็นอย่างใด เพราะพุทธศาสนาเป็นคุณค่าที่
ประชาชนส่วนหนึ่งยังยอมรับอยู่ ดังเช่นกรณีที่มีการเรียกร้องให้มีการรื้อฟื้นความสำคัญ
ของพุทธศาสนาและความจำเป็นของศีลธรรมที่มีต่อสังคมอยู่เสมอ ๆ สุลักษณ์ ก็เป็น
ผู้ที่เรียกร้องในลักษณะดังกล่าว เพียงแต่การเรียกร้องของสุลักษณ์ มีลักษณะแตกต่าง
จากแง่มุมที่ประชาชนทั่วไปเคยชิน กล่าวคือ เป็นการเรียกร้องจากผู้ที่มีจุดยืนเป็นฝ่ายค้าน
ในทางการเมืองและสังคมซึ่งอยู่นอกกระบวนราชการที่นำพุทธศาสนาเป็นหลักในการ
ประยุกต์เข้ากับความคิดและวิทยาการอื่น ๆ ตลอดจนเป็นแนวความคิดที่ตีความหมาย
พุทธศาสนาในลักษณะที่ต้องการปฏิรูปให้กลับไปหาเนื้อหาสาระที่แท้ของศาสนธรรม ทำให้
ความคิดของสุลักษณ์ แมว่าจะมีสิ่งใหม่ เช่นความคิดในเรื่องธรรมราชา เป็นต้น
แต่ได้แสดงออกในรูปแบบที่ประยุกต์ขึ้นใหม่ให้เข้ากับคามสนใจของผู้คนร่วมสมัย ซึ่งใน
อดีตก็เคยมีผู้ที่เป็นฝ่ายค้านในสังคมที่พยายามประยุกต์พุทธศาสนาให้เข้ากับวิทยาการ
ใหม่ ๆ และนำมาใช้ทางการเมือง ดังเช่นกรณีของเทียนวรรณ เป็นต้น

ข. พุทธศาสนากับแนวความคิด radical

สุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๓๓๓) มีทัศนะว่า "ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่รุนแรง เป็นศาสนาที่ถอนรากถอนโคน เป็นตัวที่สอนให้มนุษย์กำจัดสัญชาตญาณของความ เป็นสัตว์ สัญชาตญาณที่จะเอาเปรียบซึ่งกันและกัน" ทัศนะดังกล่าวจะคงทำความเข้าใจให้ได้ว่า คำว่า "ความรุนแรงที่ถอนรากถอนโคน" ตามความหมายของสุลักษณ์ นั้น หมายถึงคำว่า "radical" หมายถึง "การกระทำอันเป็นการถอนรากถอนโคน กลับไปหาสาระพื้นฐานคนต่อหรือแทนที่ที่ถูกกดขี่ข่มเหง" (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๒๑๒) ซึ่งมักจะเป็นความรุนแรงในแง่ความคิดที่ปฏิเสธคุณค่าที่สังคมทั่วไปเห็นว่าเป็นสิ่งดีเท่านั้น มิได้มีเจตนาที่เป็นอกุศล (คือมีความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นพื้นฐาน) และมักจะรังเกียจการประท้วงประท้วง ฆ่าฟัน การละเมิดกฎหมาย ที่เรียกในภาษาไทยว่า ความรุนแรงเช่นกัน แต่เป็นความรุนแรงในแง่ความคิดและการกระทำที่แสดงออกในทางอกุศล ซึ่งตรงกับคำว่า "violence" ดังที่สุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๒๑๓) กล่าวว่า "เมื่อใช้ความสกปรกโต้ตอบความสกปรกเสียแล้ว จักออกพ้นจากความสกปรกใดละหรือ วิธีทางที่ใสโครกจะก่อให้เกิดผลที่สะอาดบริสุทธิ์ได้อย่างไร"

ผู้เขียนพบว่า การที่สุลักษณ์ มีแนวความคิดที่สอดคล้องกับลักษณะ radical นั้น ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลมาจากการศึกษาพุทธศาสนา ซึ่งตามความเข้าใจของสุลักษณ์ นั้น สุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๘๖) เห็นว่า "พระพุทธเจ้าเป็นคนรุนแรงที่สุด ถ้าไม่รุนแรง ท่านนอน... อยู่ในปราสาท ๓ หลัง ท่านไม่บำเพ็ญทุกขกิริยาถึง ๔๐ วันแน่ จากความรุนแรงจึงเจอมัชฌิมาปฏิปทา" ดังนั้นความรุนแรงในลักษณะ radical ตามความหมายของสุลักษณ์ จึงมีลักษณะเป็นความเอาจริงเอาจังในการฝึกฝนตนเองควยไม่พอใจสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่ ซึ่งแนวทางการปฏิบัติตัวนี้มีลักษณะตรงกันข้ามกับค่านิยมที่ประชาชนทั่วไปนิยมซึ่ง เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล จึงจะพบว่าสุลักษณ์ มิได้ใช้คำว่า "การปฏิวัติ" ในความหมายที่เขาใจกันทั่วไปที่มุ่งการแก้ไขระบบเป็นสำคัญ แต่สุลักษณ์ มุ่ง "ปฏิวัติตนเอง" เป็นสำคัญ แม้ว่าจะมีไต่ละเลยในเรื่องระบบที่ต้องแก้ไขก็ตาม และในฐานะที่สังคมประกอบขึ้นด้วยมนุษย์มารวมกัน ดังนั้นหากมนุษย์ที่มารวมกันมีคุณภาพเป็นผู้ที่ปฏิวัติตนเองมากเท่าไร ก็ย่อมส่งผลถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน

สังคมโดยตรงอีกด้วย การปฏิวัติตนเองของสุลต่าน จึงมิได้มุ่งกระทำเพียงในส่วนตน ของปัจเจกชนเท่านั้น แต่ต้องเผยแพร่ผลักดันแนวความคิดนี้ให้กว้างขวางออกไป โดย มุ่งหวังไปถึงการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงสังคมอีกด้วย โดยทั่วไปแล้วสุลต่าน มีความเห็น ในเรื่องระบบในลักษณะอนุรักษนิยม (conservative) ดังที่สุลต่าน (พระประชา ปลันนัมโม ๒๕๒๖: ๓๔ - ๓๕) กล่าวว่า

ผม . . . ต้องการอนุรักษ์สถาบันพระมหากษัตริย์ สถาบันศาสนา สถาบันชาติ แต่ การอนุรักษ์ของผมไม่ได้หมายความว่า . . . ไปทำให้สิ่งเหล่านี้เป็นตัวเหยียบย่ำ รั้งแก่คนอื่น ถ้าเมื่อ . . . ไม่สามารถอนุรักษ์ไว้ได้ ผมเห็นว่าจะต้องปล่อย . . . แต่อนุรักษ์เอาไว้มีประโยชน์กว่า . . . ถ้าสามารถจะให้สถาบันพระมหากษัตริย์ . . . เป็นกลางอยู่เหนือการเมือง เหนือความขัดแย้ง เป็นจุดแห่งความยุติธรรม . . . แห่งความเมตตากรุณา . . . ที่สืบทอดมาประวัติกาลศตวรรษ ๗- ๘๐๐ ปี . . . สถาบันศาสนาที่เข่นเดียวกัน . . . แต่ศาสนานี้เหล่านี้ไปเขาข้างผูกค้ำ . . . ก็ไม่มีประโยชน์ แต่หมายความว่าเราไม่อนุรักษ์สถาบันศาสนา เราอนุรักษ์ ศาสนธรรม เพื่อให้ธรรมะอยู่ . . . ถ้าเราเอาแก่นไว้โดยวกคายุเปลือกทิ้งกระพี้ ควบ คือ ถ้า . . . เปลือกและกระพี้มันเน่า ต้องตัดทิ้ง รักษาแก่นไว้

โดยสรุปแล้ว ผู้เขียนพบว่าความคิดของสุลต่าน ดังกล่าวแม้จะมีลักษณะเป็น ความคิดแบบอนุรักษนิยม แต่ก็ก็เป็นความคิดอนุรักษแบบยึดอุดมการณ์ดั้งเดิม หรือ radical conservative ที่มองกลับไปสู่พื้นฐานดั้งเดิมทางศาสนธรรมเป็นสำคัญ และสุลต่าน มองศาสนธรรมในลักษณะที่ประยุกต์เพื่อใช้ในทางสังคมและการเมือง โดยผ่านการ ประเมินค่าของสุลต่าน แล้ว ซึ่งผู้เขียนก็ยอมรับว่าการประเมินค่าในทัศนะของสุลต่าน ก็เป็นแง่มุมหนึ่งที่สามารถตีความได้ เนื่องจากพุทธธรรมเป็นเรื่องที่ทวนกระแส คือ เป็นสิ่งที่ปุถุชนนึกไม่ถึง คิดไม่เข้าใจ แต่ก็เป็นที่รู้ได้เขาถึงได้ เพียงแต่อยากเท่านั้น ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ทรงพยายามชี้แนะสั่งสอนอย่างมากมาย (พระราชมุนี ๒๕๒๕: ๒๓๒) เป็นการสอนถึงขั้นจิตใต้สำนึก แล้วแสดงออกทางความประพฤติอยู่ร่วมกันในสังคมผ่าน สังคมสงฆ์ในอุดมคติ ดังนั้นการมองในแง่ของสุลต่าน เกี่ยวกับการปฏิวัติตนเองที่ให้ ศึกษาจากสังคมสงฆ์เพื่อพยายามลดละกิเลสของตนเองไปพร้อม ๆ กับการทำงานเพื่อ สังคม ก็อาจกล่าวได้ว่าไม่ผิดไปจากแนวทางของพุทธธรรม ดังที่สุลต่าน (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๔๕ - ๔๖) กล่าวว่า "ขอให้พิจารณาตัวพระปาฏิโมกข์ พระวินัยทั้ง ๒๒๗ ข้อ พระวินัยวางรูปแบบไว้ เพื่อให้ . . . โอกาสที่สมมุติสงฆ์จะเปลี่ยนสภาพจากบุคคล-

ธรรมคาสามัญญ์ ไปเป็นอริยสงฆ์ได้ . . . สงฆ์นั้นต่างจากฆราวาส . . . ที่สำคัญที่สุด . . . เงินทองจะต้องไม่มีความสำคัญใด ๆ ทั้งสิ้น" ซึ่งสะท้อนถึงแนวความคิดที่ปฏิเสธคุณค่าที่บุคคลทั่วไปยอมรับ หากนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมวงกว้างอย่างเหมาะสมแล้ว ก็ น่าจะเป็นประโยชน์ตั่ง เช่นความคิดในเรื่องสันโดษ ซึ่งเมื่อประยุกต์ใช้กับฆราวาสแล้ว หมายถึงความยินดีในทรัพย์สิ่ง ของที่ตนกระทำมาด้วยความเพียรที่สุดแล้ว และใช้โดยคำนึงถึงประโยชน์ไม่พุ่มเฟิอ เป็นต้น

ค. พุทธศาสนากับอนาธิปไตย

ในประเด็นนี้ สุลักษณ์ฯ (พระประชา ปัตินนธัมโม ๒๕๒๖: ๓๕) กล่าว ว่า "สังคมนิยมของฉมเป็นสังคมนิยมซึ่ง เข้ากับหลักอนาธิปไตย . . . หมายความว่า คน- ส่วนใหญ่รักษาตนเอง ปกครองตนเอง เอื้ออาทรกันเป็นหน่วย เป็นสงฆ์ . . . ไม่ได้ แปลว่า รัฐสังคมนิยม ไอนั้นฉมถือว่าเป็นทุนนิยมโดยรัฐ อันนั้นอันตราย ฉมรัง เกียจ" ลักษณะอนาธิปไตยตามความหมายของสุลักษณ์ฯ นั้น ผู้เขียนพบว่าหมายถึงการไม่ยอมรับ อำนาจผู้ปกครองที่ไม่ดีและการไม่ใช้อำนาจกับผู้อื่น สุลักษณ์ฯ มิได้ปฏิเสธอำนาจโดย สิ้นเชิงในทุกกรณี ดังที่สุลักษณ์ฯ (พระประชา ปัตินนธัมโม ๒๕๒๖: ๓๒ - ๓๓) กล่าววว่า

อนาธิปไตย . . . คือว่า เราไม่รับอำนาจอะไรก็ตามที่เราถือว่าไม่ชอบธรรม สอง เราก็ไม่พยายามใช้อำนาจอะไรกับคนอื่น . . . แต่ถาอำนาจชอบธรรม เราต้อง ยอมรับเขาณะ . . . แม้ว่าการปกครองบางอย่าง . . . ทำอะไรชอบธรรมนัฉม รับเราไม่รับอะไรเลยนัฉมไม่ได้ เราพูดดีปากวเราไม่รับ

ความคิดดังกล่าวของสุลักษณ์ฯ ผู้เขียนพบว่าส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากการ ศึกษาพุทธศาสนาของสุลักษณ์ฯ ซึ่งเขากล่าววว่า "พระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่าง เวลาสงฆ์ แดกกันถึงขนาด ท่านเข้าไปอยู่ป่าเลย เมื่อท่านอธิบายด้วยธรรมะแล้วไม่เข้าใจ ท่านก็ ไม่ใช้อำนาจอะไร . . . แลวก็ต้องออกไปหาท่านเอง อันนี้ฉมพยายามจะดำเนินรอย ตามพุทธจริยา ฉมถือวว่าท่านเป็นอนาธิปไตย" (พระประชา ปัตินนธัมโม ๒๕๒๖: ๓๒) สุลักษณ์ฯ มีทัศนะวว่า สังคมสงฆ์ในระยะแรก ๆ เป็นสังคมสงฆ์ในอุดมคติ เป็นสังคม ที่สมบูรณ์แบบและมีการปกครองน้อยที่สุด เพราะสมาชิกส่วนใหญ่เป็นพระอริยมุคคัล ปัญหา ต่าง ๆ จึงมีน้อย มีลักษณะสอดคล้องกับสังคมนานาธิปไตยตามความหมายของสุลักษณ์ฯ

ภายหลังโคชยายรับปูลุชนเข้ามาอยู่รวมมากขึ้น ลักษณะที่เป็นสังคมในอุดมคติก็ลดน้อยลง ไม่เต็มที่เหมือนระยะเริ่มแรก ต้องมีพุทธบัญญัติเป็นพระวินัยมากขึ้น แม้บางครั้งถึงกับเกิดการทะเลาะกันขึ้นในหมู่สมมุติสงฆ์ (กรณีพระภิกษุสงฆ์เมืองเวสาลี) จนพระพุทธเจ้าเสด็จออกจากสังคมสงฆ์ไปเพื่อให้สามัคคีกันจึงจะเสด็จกลับมาตั้งกลาแฉวงขวางตน แต่สังคมสมมุติสงฆ์ก็มีอิทธิพลต่อสังคมทั่วไปแม้ในช่วงแรก ๆ จะไม่มากนักก็ตาม จนกระทั่งได้รับการสนับสนุนจากพระเจ้าอโศกมหาราช (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๔๔ - ๔๕) ซึ่งสุลัทธิศาสนา ไคกลาแฉวงถึงสังคมสงฆ์ในสมัยแรก ๆ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๒ ข: ๔๖) iva "สังคมสงฆ์สมัยแรกล้วนเป็นสังคมในอุดมคติ เพราะสมาชิกล้วนปราศจากอติวาทุปาทาน การบริหารสังคมย่อมเป็นไปอย่างหลวม ๆ"

โดยสรุป ผู้เขียนพบว่าทัศนะเกี่ยวกับอนาธิปไตยของสุลัทธิศาสนา นั้นได้รับอิทธิพลส่วนหนึ่งมาจากพุทธศาสนา เนื่องจากพุทธศาสนาเห็นคุณค่าของมนุษย์ว่าทุกคนมีพุทธสภาวะเหมือนกัน แต่ถูกกิเลสและอวิชชาความไม่รู้เท่าทันในอริยสัจ ๔ บังคับไว้ หากผู้ใดปฏิบัติภาวนาก็มีโอกาสที่จะเข้าถึงพุทธสภาวะ คือความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานใดเหมือนกัน ไม่ว่าจะ เป็นคนรวยหรือคนจน และในสังคมที่ประกอบควมบุคคลที่มีคุณภาพเช่นนี้แล้ว การใช้อำนาจปกครองก็ไม่จำเป็น ทุกคนจะกระทำหน้าที่ของตนเองตามความสามารถ โดยไม่ก่อการเบียดเบียนผู้ใดโดยเจตนา แต่ในขณะเดียวกัน สภาพสังคมทั่วไปที่มีได้ประกอบควมบุคคลที่มีคุณสมบัติเช่นนี้ทั้งหมด อำนาจยังคงมีความจำเป็นแต่เพียงใช้อำนาจนั้นอย่าง เป็นธรรม ดังนั้นอนาธิปไตยในความหมายของสุลัทธิศาสนา จึงแตกต่างไปจากความหมายที่เข้าใจกันทั่ว ๆ ไปว่าอนาธิปไตยหมายถึง "การไม่มีรัฐบาล" (ปริญญา ปานทอง ๒๕๑๘: ๖๑) ซึ่งเป็นเรื่องของการใช้ เป็นขออ้างในทางการเมืองเพื่อจะไม่ยอมรับกฎเกณฑ์ของสังคมแต่อย่างใดทั้งสิ้น และเพื่อเป็นเครื่องกำบังในการกระทำที่รุนแรงในสังคม เช่นการก่ออาชญากรรม หรือการก่อจลาจล จนเกิดความไม่สงบเรียบร้อย หรือเกิดความโกลาหลไม่มีระเบียบขึ้นในสังคม อันเป็นการเน่นถึงผลที่เกิดจากมีผู้นำลัทธิตั้งกลาแฉวงไปใช้ในแง่ของความรุนแรง (violence) ในยุโรป ระหว่างปลายศตวรรษที่ ๑๙ กับต้นศตวรรษที่ ๒๐ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๐: ๑๓๔) แต่ถาพิจารณาถึงอนาธิปไตยในความหมายที่ว่า "การล้มล้างรัฐบาลมิไคหมายถึงการปล่อยให้ประชาชนกระทำกรใด ๆ ตามอำเภอใจ แต่อาจใช้หลักจริยธรรมซึ่งอาจมีพื้นฐานจากธรรมชาติหรือศาสนา เป็นเครื่องมือ

ในการให้การเรียนรู้แก่ประชาชนว่าตนจะอาศัยอยู่ในสังคมใหม่นั้นได้อย่างไร"

(Runkle 1972 : 243) ซึ่งเป็นการกล่าวถึงอนาธิปไตยในแง่สันติวิธีแล้ว ผู้เขียนพบว่า ความคิดของสุลักษณ์ ในเรื่องอนาธิปไตยใกล้เคียงกับความหมายของอนาธิปไตยในประการหลังนี้

ง. พุทธศาสนากับการใช้อำนาจที่เป็นธรรม

ในเรื่องนี้สุลักษณ์ มีทัศนะ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๖๑ - ๖๒) ว่า "ความคิดเรื่องธรรมราชาคือสังคมต่อยุติธรรม. . . คือผู้ปกครองเป็นคนที่ มีธรรมะ มีหัวใจที่สะอาด มีศีล ๖ อย่างนี้อยู่ได้. . . เมืองไทยเวลานี้มีปัญหา. . . ไม่ได้ประยุกต์ที่สาระ. . . เกี่ยวกับความคิดในเรื่องธรรมราชาไม่มีแล้ว. . . รัฐบาลล้วนแต่กะล่อน โกง ฉ้อฉล" ซึ่งคำกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นการที่สุลักษณ์ ให้ความสำคัญกับความประพฤติของผู้ปกครอง อันเป็นความคิดพื้นฐานทางการเมืองของอารยธรรมอินเดีย และพุทธศาสนาก็รับนำมาประยุกต์ให้เข้ากับพุทธธรรม รวมทั้งมีอิทธิพลในสังคมไทยมาแต่เดิม กล่าวคือผู้ปกครองจะต้องเป็นตัวอย่างแก่ประชาชนในเรื่องการรักษาศีลธรรม จะต้องปฏิบัติตามกฎหมาย พระราชาที่ไม่รักษาธรรม ไม่เที่ยงธรรม ประชาชนก็จะไม่ยอมรับการปกครองนั้น วิธีแรกคือการอพยพไปยังเมืองที่ผู้ปกครองเที่ยงธรรมกว่าเพื่อให้ผู้ปกครองสำนึกตัว หากไม่เป็นผลก็จะเป็นช่องทางให้เกิดการรัฐประหาร เพื่อเปลี่ยนแปลงผู้ปกครองที่เห็นว่าเหมาะสมกว่า ซึ่งต้องได้รับการสนับสนุนจากประชาชนแม้ว่าประชาชนจะไม่มีอำนาจกำหนดหรือเลือกตั้งผู้ปกครองโดยสิทธิขาดก็ตาม การใช้อำนาจจึงมิใช่กระทำเพื่อผลประโยชน์ของประชาชนหรือผู้ปกครองฝ่ายเดียว แต่ต้องกระทำเพื่อความถูกต้อง เป็นสำคัญกฎหมายจึงใช้ทั้งกับประชาชนและผู้ปกครอง หากประชาชนกระทำผิดผู้ปกครองก็จะลงโทษ แต่ถ้าผู้ปกครองกดขี่ประชาชน ประชาชนก็ไม่ยอมรับและต่อต้านผู้ปกครอง (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์ ๒๕๒๕: ๖๑ - ๖๔, ๖๔ - ๖๕)

ดังที่กล่าวไว้ในข้อ ค. แล้วว่าความคิดของสุลักษณ์ ที่มีลักษณะเป็นอนาธิปไตย แต่มีไว้ว่าจะปฏิเสธอำนาจโดยสิ้นเชิงทุกกรณี เพียงแต่การยอมรับอำนาจมีขอบเขตจำกัด เฉพาะการใช้อำนาจที่เป็นธรรมเท่านั้น ซึ่งผู้เขียนพบว่ามาตรฐานที่สุลักษณ์ ใช้ตัดสิน

ความชอบธรรมของการใช้อำนาจก็คือ พระธรรมวินัย (คำสั่งสอน) ในทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏผ่านทางสังคมสงฆ์เพื่อให้เป็นแบบอย่างของสังคมในอุดมคติที่สังคมทั่วไปพึงนำสาระไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสังคมของตน ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของสุลักษณ์า (พระประชา ปลันนัมโม ๒๕๒๖: ๓๓) ที่ว่า "ถ้าอำนาจนั้นเราเห็นว่าชอบธรรม เราต้องรับ. . . อย่างผมนี้รับพุทธจริยา. . . รับพุทธอาณาน. . . รับพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่าง ผมรับเพราะผมถือว่าชอบธรรม"

โดยสรุป ผู้เขียนพบว่า ศาสนาพุทธเน้นให้ความสำคัญของความประพฤติของบุคคลเป็นหลัก โดยมีพระธรรมวินัยหรือคำสั่งสอน (พุทธธรรม) เป็นตัวกำหนดมาตรฐานแห่งความประพฤติของบุคคลซึ่งโดยเนื้อหาสาระคือ ความสุจริต และเป็นธรรมคือไม่เอารัดเอาเปรียบกัน ผู้ปกครองก็เช่นกันถ้าใช้อำนาจที่เป็นธรรม คือ ไม่กดขี่ข่มเหงราษฎร ปกป้องความยุติธรรมไม่ให้มีการเอารัดเอาเปรียบกันในหมู่ราษฎร ก็จะทำให้ประชาชนยอมรับการใช้อำนาจนั้น ๆ ของผู้ปกครอง พุทธศาสนาจึงสรรเสริญหรือติเตียนผู้คนที่กรรมคือการกระทำ (พระราชาวรมุณี ๒๕๒๕: ๓๕๔ - ๓๕๗)

จ. พุทธศาสนากับสันติวิธี

อิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อความคิดทางการเมืองของสุลักษณ์า ที่สำคัญที่สุดได้แก่ การเป็นกรอบความคิดที่ทำให้สุลักษณ์า ปฏิเสธวิธีการแก้ไขปัญหาสังคมและการเมืองที่ใช้ความรุนแรงแบบใช้กำลัง เข้าประหัตประหารทำลายล้างกัน ซึ่งในเรื่องนี้สุลักษณ์า (ก, สัมภาษณ์) กล่าวว่า

ผมต้องการความยุติธรรม ไม่ชอบให้ใครรังแกมาตั้งแต่เด็ก ผมว่าอันนี้เป็นหลัก ทั้งเดิมของพุทธศาสนา อยากจะทำอะไรเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขของคนส่วนใหญ่ ซึ่งในระยะตอนหลังกลับจากเมืองนอกเริ่มเห็นความไม่เป็นธรรมมากขึ้น. . . ระยะแรกก็เห็นแต่การกดขี่ข่างบน ผู้จัดการเลงานปิดปากปิดหูปิดตาปัญญาชน ที่หลังมาทำสังคมน่าสอครุปรึทัศน์ทำให้อ่าง. . . เห็นปัญหาอีกชั้นเรื่อย ๆ ยิงมาคกับทฤษฎีสิทธิพร ทานธิชวณให้เห็นปัญหาชาวโรชวอนา แลวมาคกับนักศึกษาดูอกชนบททำคาย. . . เห็นความอคอยากของคน. . . ที่นัธรรมะมีประโยชน์แก่คนอย่างผมเป็นพิเศษก็คือ ไม่ทำให้ผมเป็นคอมมิวนิสต์ เพราะถ้าเห็นการกดขี่ ทางคอมมิวนิสต์เขาก็เสนอให้. . . ทำลายอีกฝ่ายหนึ่ง ที่นัสำหรับคนที่มีบถิพุทธศาสนา ผมถือว่าผิด คองใจความเมตคากรุณา ใจความรักความเข้าใจ ไม่ควรจะไปเห็น

อีกฝ่ายเป็นศัตรู ที่ถ้าเผื่อเห็นใคร เป็นศัตรูก็คือง เห็นว่าตัวขบวนการอยู่ศิธรรมนั้น
 เองเป็นศัตรู คือ เห็นว่าพญามารแฝง เรนอยู่ทุกฝ่าย แม้ถูกกกดขี่ . . . ต้อง
 กำจัดพญามารคือตัวอกุศลมูล การกำจัดอกุศลมูลของผมนอกจากคนตรงที่ . . .
 เห็นว่าจะต้องทำเป็นรูปธรรมด้วย ผมอาจแตกต่างจากมารักชู้สัดตรงที่มารักชู้สัด
 ต้องการใหญ่เป็นเผด็จการ . . . จะใคร่รุนแรงพังกันไปข้างใดข้างหนึ่ง ซึ่งผมไม่
 เห็นด้วย แม้ว่าไม่เห็นด้วยกับประชาธิปไตยประหลาดตาแปง แต่มีประชาธิปไตย
 อย่างนี้ก็ยิ่งดีกว่ามีเผด็จการ คนจะเคือครอนนอยกว่า

ความคิดดังกล่าวข้างต้นส่วนหนึ่งสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของหลักพรหมวิหาร
 ซึ่งสุลักษณ์ฯ ใช้อ้างถึงเสมอ ๆ เมื่อกล่าวถึงในเรื่องการต่อสู้แบบพุทธ (ส. ศิวรักษ์
 ๒๕๒๕: ๑๔๐ - ๑๔๓) ที่ใช้หลักพรหมวิหาร ๔ เป็นแนวทางดำเนินการสำหรับการ
 เคลื่อนไหวเพื่อพัฒนาปัจเจกชนแต่ละบุคคลเป็นการประยุกต์เอาพุทธธรรมมาเสริมสร้าง
 ใจให้ขึ้นในใจของแต่ละบุคคลในสังคมก่อนเป็นอันดับแรก โดยแต่ละคนจะต้องอบรมจิตใจ
 ของคนให้เกิดความรู้สึกเป็นมิตรปราศจากการมุ่งร้ายและการแข่งขันกัน เพื่อที่แต่ละคน
 จะได้มีความสุขแล้วแผ่กระจายไปยังผู้อื่น (เมตตา) และเมื่อเห็นความทุกข์ยากของ
 ผู้อื่นโดยเฉพาะผู้เป็นคู่แข่งประสบความสำเร็จและความสุข ต้องร่วมยินดีปราศจากความ
 อิจฉา (มุทิตา) และเมื่อได้พยายามช่วยเหลือความทุกข์ยากของผู้อื่นอย่างดีที่สุดแล้ว
 หากไม่สามารถช่วยเหลือได้ก็ควรฝึกวางใจให้สมกุศลไม่รำคาญใจ (อุเบกขา)

หลังจากที่บุคคลต้นตัวและพัฒนาตนเองไปสู่ความสุขและความสงบตามแนวทาง
 ดังกล่าวข้างต้นแล้ว ก็จะต้องรู้เท่าทันสังคมและเป็นแรงผลักดันให้ชุมชนของตนเริ่มตั้งแต่
 ครอบครัวและหมู่บ้านต้นตัวและพัฒนาตามแนวทางดังกล่าว เมื่อหลาย ๆ หมู่บ้านต้นตัว
 ประเทศชาติโดยส่วนรวมก็อาจรอดพ้นจากการตกเป็นเหยื่อของลัทธิวัตถุนิยมและพัฒนา
 การแบบตะวันตกไม่ว่าจะเป็นทุนนิยมหรือคอมมิวนิสต์ ที่ต่างก็มุ่งพัฒนาในแง่ของวัตถุโดย
 ถือความสำเร็จทางโภชนาการเป็นสำคัญ ซึ่งสุลักษณ์ฯ เห็นว่าเป็นการพอกพูนกิเลสตัณหา
 ของมนุษย์ชาติให้มากขึ้นทุกขณะและไม่มีทางที่มนุษย์จะบรรลุสันติที่แท้จริงได้ โดยเฉพาะ
 เมื่อมนุษย์หวังผลสำเร็จทางวัตถุโดยไม่คำนึงถึงวิธีการ กล่าวคือ แม้ว่าจะใช้วิธีที่เลว
 ร้ายทารุณเพียงไร ถ้าได้ผลตามที่คาดหวังเป็นอันถูกต้อง โดยมิได้คำนึงว่าจะ เป็นผลเสีย
 ในระยะยาวหรือไม่

นอกจากนี้ในช่วงที่กระแสความคิดที่นิยมความรุนแรง* มีอิทธิพลต่อสังคมไทย โดยเฉพาะเมื่อค.ศ. ๒๕๑๘ นั้น สุลักษณ์ฯ ได้ร่วมกับกลุ่มสันติธรรมพยายามเสนอแนะวิธีการแก้ไขปัญหาค่ายสันติวิธี โดยพยายามหาทางให้มีการพบปะปรับความเข้าใจกันระหว่างฝ่ายอนุรักษ์กับฝ่ายก้าวหน้า ซึ่งในขณะนั้นต่างก็มุ่งใช้ความรุนแรงเป็นวิธีแก้ไขปัญหาค่ายกันทั้งสองฝ่ายและพยายามเตือนถึงผลเสียที่จะติดตามมาแต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ (สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ค, สัมภาษณ์ และ ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๑ ช: ๒๐๓ - ๒๓๐)

กล่าวโดยสรุป พุทธศาสนาสนับสนุนการแก้ไขปัญหาค่ายโดยสันติวิธี และสุลักษณ์ฯ ก็เห็นประโยชน์และได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาในเรื่องนี้เห็นได้ชัด โดยใช้การต่อสู้ด้วยสันติวิธีเป็นกรอบความคิดเกี่ยวกับวิธีการแก้ไขปัญหาค่ายทางสังคมและการเมืองของตน ซึ่งสุลักษณ์ฯ เห็นว่าเป็นวิธีการที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมที่ค้ำถั่งถึงความเป็นมนุษย์ (เครื่องวัดความเป็นมนุษย์ในทางพุทธศาสนา คือ ศีล ซึ่งในเนื้อหาสาระคือการไม่เบียดเบียนกัน) ซึ่งสุลักษณ์ฯ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ค: ๔๓๓) กล่าวว่า "ถ้าเราต้องการความเปลี่ยนแปลง และความเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปเพื่อความเป็นมนุษย์ คือ คนที่มีศักดิ์ศรี เราต้องใช้สันติวิธี" นอกจากนี้ผู้เขียนพบว่า การที่สุลักษณ์ฯ เลือกที่จะใช้วิถีอยู่นอกระบบ เป็นฝ่ายที่ไม่มีอำนาจทางการเมือง และไม่ได้จัดตั้งองค์กรที่จริงจังมีแต่เพียงความเชื่อในค่านิยมศีลธรรมและจริยธรรมนั้น การต่อสู้ในลักษณะสันติวิธีจะช่วยเกื้อกูลไม่ให้ถูกฝ่ายอำนาจรัฐถือเป็นเหตุผลในการปิดกั้นความคิด ซึ่งจะเปิดโอกาสให้สุลักษณ์ฯ สามารถมีบทบาทเป็นฝ่ายชั้นนำความคิดในสังคมได้เรื่อยๆ ไป หากใช้การต่อสู้ที่รุนแรงในสถานการณ์ที่ยังมีเหตุปัจจัยไม่เพียงพอกล่าวคือประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่เห็นปัญหายังขาดความสำนึก เพราะรัฐไม่เท่าทันสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคม สุลักษณ์ฯ เห็นว่าก็ไม่อาจเอาชนะอำนาจ

* สุลักษณ์ฯ ได้นิยามคำว่า "ความรุนแรง" (violence) คือการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ดังนั้นเมื่อยิ่งเบียดเบียนเอาโรคเอาเปรียบกันมาก ก็ยิ่งปรากฏความรุนแรงมากขึ้น แต่ถ้าวการเอาโรคเอาเปรียบกันน้อย ความรุนแรงย่อมไม่ปรากฏออกมาชัด (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๑ ช: ๒๐๓)

รัฐไคยี่งกลับจะต้องหันไปพึ่งพาความช่วยเหลือจากต่างประเทศซึ่งก็จะเป็นผลดีขึ้นมา
 ดังที่สุลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ค: ๔๓๓) กล่าวว่า "เราจะต่อสู้กับเขาด้วยความ
 รุนแรง. . . เราสู้เขาไม่ได้ เราไม่มีฐานกำลังเพียงพอ. . . ถ้าเราต้องการฐาน
 กำลังจะสู้กับเขา เราต้องขายตัวให้กับอภิมหาอำนาจอื่น ๆ ซึ่งบีบบังคับอยู่ จะไม่มีผลก็
 แก่ใครเลย อาจจะเป็นผลดีกับเรา ถ้าเราต้องการความยิ่งใหญ่ทางวัตถุ" สุลักษณ์
 ได้กำหนดคฤคยีนของตนเป็นผู้คอยกระตุ้นเตือนคนชั้นกลางโดยเฉพาะนักศึกษาปัญญาชนให้
 ตื่นตัว โดยพยายามใช้วิธีชี้แจงเหตุผลให้ข้อเท็จจริงในอีกแง่มุมหนึ่ง เพื่อให้บุคคลเหล่านั้น
 ตระหนักถึงความสำคัญของจริยธรรมและการเสียสละ เพื่อคนส่วนใหญ่ที่เป็นคนยากไร้
 ซึ่งสุลักษณ์ เห็นว่า "จะเป็นวิธีการที่ได้ผลในระยะยาว แม้จะยากลำบากกว่าแต่ก็ฉลาด
 กว่า" (สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ข, สัมภาษณ์)

ฉ. พุทธศาสนากับรูปแบบในการแก้ไขปัญหาทางสังคม

พุทธศาสนาถือว่ารูปแบบ (model) และระบบ (system) ต่าง ๆ ใน
 สังคมล้วนเป็นสิ่งขาร คือ เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยการปรุงแต่งขึ้น จึงยอมเปลี่ยนแปลงหรือ
 คัดแปลงไปไ้ตามปัจจัยแวดล้อมตามกาลเทศะ (อนิจจังหรืออนิจจังลักษณะ) สิ่งทีพุทธ-
 ศาสนาสนใจก็คือ ทำอย่างไรรูปแบบหรือระบบต่าง ๆ จะเอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิต
 และการทำกิจกรรมที่ค้งามเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตัวเองและผู้อื่น ตลอดจนประโยชน์อย่าง
 ยิ่งคือความหลุดพ้นจากทุกข์ (นิพพาน) ซึ่งเป็นไปตามหลักการของพุทธศาสนาที่สรุปย่อ
 ลงได้ ๓ ประการ คือ ละเว้นความชั่ว ประพฤติกวามดี และทำจิตใจให้ผ่องแผ้ว ดังจะ
 พบไ้ว่าแม้ในสมัยพุทธกาลสังคมอินเดียก็มีการปกครองทั้งในรูปแบบของระบอบสามัคคี
 ธรรมและระบอบราชาธิปไตยอยู่แล้ว โดยในระบอบแรกพระพุทธเจ้าทรงเน้นให้คณะ

ผู้ปกครองจำเป็นการให้เข้มแข็งมีประสิทธิผล* ส่วนระบอบหลังทรงเนนใหญ่ปกครองให้อำนาจเป็นเครื่องมือในการสร้างประโยชน์สุขให้แกราษฎร ไม่ใช่เป็นเครื่องมือที่ไขแสวงหาสิ่งบำเรอความสุขส่วนตน** รูปแบบหรือระบบทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองใดสามารถประยุกต์หลักธรรมทางพุทธศาสนาไปใช้ได้สอดคล้องและมีผลสามารถนำมาปฏิบัติได้จริง ก็ถือว่าใช้ได้ทั้งสิ้น ส่วนสังคมสงเคราะห์ที่ทรงตั้งไว้เป็นสังคมเฉพาะกิจ เป็นชุมชนตัวอย่างของชีวิตที่พึ่งพาอาศัยกันน้อยที่สุดเพื่อให้พระภิกษุอุทิศเวลาในคานธรรมะได้เต็มที่ เป็นชุมชนอิสระชอนอยู่ในสังคมใหญ่ เพื่อเป็นแรงจูงใจทางธรรม มิได้ทรงมุ่งหวังให้คนใดคนหนึ่งเป็นอยู่อย่างพระ หรือให้คนมาบวชเป็นพระกันหมด เพียงแต่ให้เป็น

* พระพุทธเจ้าทรงแสดง "อภิธานียธรรม" (ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อม) แก่เจ้าลิจฉวี เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี รวม ๗ ประการ คือ ๑. ทองหมั่น ประชุมกันเป็นประจำ ๒. ทองพร้อมเพรียงกันในการประชุม ควดยความสามัคคี ๓. ยอมรับและหมั่นศึกษาในสิ่งที่ชาววัชชีบัญญัติไว้แล้ว ๔. เคารพนับถือผู้เข่าผู้แก่ที่มีประสบการณ์ ๕. ไม่ชมเชยสตรี ๖. สักการะสิ่งเคารพของชาววัชชี และ ๗. ให้การคุ้มครองต้อนรับสมณะ พระอรหันต์ (สุตฺตปิฎก ๒๕๒๔: ๕๖๔)

** พระพุทธเจ้าทรงแสดง "จักรวรรดิวัตร" ที่นครมาตุลา แคว้นมคธ กล่าวถึงหน้าที่ของพระเจ้าจักรพรรดิ คือ พระราชาของพระราชา (ราชาคือกษัตริย์หรือผู้ปกครองที่ราษฎรรักพอใจ) ที่ทรงมีหน้าที่ส่งเสริมธรรมควบคู่กับการปกครองอาณาจักร ซึ่งสรุปได้ ๓ ประการ (อรรถกถาจารย์ได้ขยายออกเป็น ๑๒ ประการ) คือ ๑. เคารพนับถือธรรมให้ความคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรม ให้เหมาะสมแก่ประชาชนประเภทต่าง ๆ รวมถึงสัตว์ แกะไขป้อมปรามไม่ยอมให้มีการกระทำอันไม่เป็นธรรม เบียดเบียนกัน (อรรถกถาขยายว่า ให้อารักขาอันเป็นธรรมแก่ ๑. ทหาร ๒. กษัตริย์ คือผู้ปกครองระดับรองๆ ลงมา ๓. ข้าราชการบริวาร ๔. สมณะ ๕. พรหมณ์ ๖. คฤหบดี ๗. ราษฎร ๘. สัตว์บก ๙. สัตว์ปีก ๑๐. ชักขวางผู้ทำการไม่เป็นธรรม) ๒. สงเคราะห์ราษฎรผู้ขาดแคลน และ ๓. เขาหาไต่ถามปัญหาธรรมกับสมณะแล้วนำสิ่งที่เบญญูผลมาประพฤติ (สุตฺตปิฎก ๒๕๒๔: ๓๔๘)

ชุมชนที่ลอยตัวแทรกอยู่ในสังคม เพื่อเป็นแบบอย่างให้สังคมทั่วไปนำไปประยุกต์ให้เหมาะสมกับสังคมของตน ๆ กับเป็นทางออกที่ค้ำจามใหม่มนุษย์เมื่อไม่ต้องการอยู่ในสังคมใหญ่ สังคมอุดมคติจึงมีใช้สังคมที่มนุษย์ทั้งหลายเป็นอย่างเดียวกันได้ทั้งหมด แต่เป็นสังคมที่มนุษย์ผู้มีพัฒนาการทางจิตใจและปัญญา แม้จะแตกต่างกันแต่ก็อยู่กันอย่างกลมกลืนกันควมมุ่งความก้าวหน้าในจุดหมายเดียวกัน ซึ่งสังคมสงฆ์จะเป็นเพียงตัวอย่างสังคมในอุดมคติให้แก่สังคมทั่วไป (พระราชวรมณี ๒๕๒๕: ๙๙๓, ๙๙๖ - ๙๙๗)

ผู้เขียนพบว่า จากทัศนะเกี่ยวกับรูปแบบหรือระบบในการแก้ไขปัญหาทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ของชาวพุทธดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่าการแก้ปัญหาของสังคมนั้นจะต้องศึกษาปัญหาต่าง ๆ ให้รอบคอบ การแก้ไขปัญหาสังคมไม่มีรูปแบบที่ตายตัวที่สามารถใช้ได้กับทุกสังคมเหมือน ๆ กัน แต่หึ่งมีจริยธรรมเป็นกรอบของความประพฤติปฏิบัติแล้วแก้ปัญหาให้ดีที่สุดตามสถานการณ์ ไม่มีรูปแบบใดเป็นรูปแบบตายตัวในการแก้ปัญหาสังคมได้ในทุกกรณีและทุกยุคสมัย ดังกรณีการพยายามนำรูปแบบประชาธิปไตยตะวันตกลงวน ๆ ไม่ว่าจะเป็นแบบอังกฤษ ฝรั่งเศส สหรัฐ หรือรูปแบบสังคมนิยมจากจีน โซเวียต เวียดนาม และลาตินอเมริกา ซึ่งผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศหรือนิสิตนักศึกษาในสมัยหนึ่งพยายามนำมาใช้ในลักษณะสูตรสำเร็จ รวมถึงการพยายามจะรักษารูปแบบดั้งเดิมของสังคมไทยที่ประยุกต์พุทธธรรมมาใช้ได้เหมาะสมเฉพาะในรูปแบบสังคมเกษตร โดยยังไม่ได้ปรับให้สามารถนำพุทธธรรมมาใช้กับรูปแบบสังคมเมืองที่ซับซ้อนกว่า ซึ่งสัญลักษณ์ ก็ได้ปฏิเสธแนวความคิดทั้งสามนี้เสมอมา และได้เสนอให้ปัญญาชนศึกษาปัญหาของสังคมไทยให้รอบคอบ รวมทั้งข้อดีและข้อเสียของระบบ และรูปแบบต่าง ๆ เพื่อจะได้สังเคราะห์เฉพาะส่วนที่ดีเข้าด้วยกันให้เป็นรูปแบบที่เหมาะสมกับสังคมไทย โดยมีจริยธรรมเป็นกรอบ ดังที่สัญลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕: ๑๖๐ - ๑๖๑) กล่าวว่า "จะต้องศึกษา . . . ลัทธิอื่น แม้จนลัทธิคอมมิวนิสต์ . . . ตลอดจน . . . วิชาการสมัยใหม่ โดย . . . อย่าได้เลื่อมใส . . . ว่าพิเศษ . . . พร้อมกันนั้นก็อย่ารังเกียจ . . . จำต้องรู้เท่าทันเพื่อประสานประโยชน์ โดยมีมนุษย์เป็นนาย . . . และต้องปรับ . . . ให้เดินตามแนวทางของศาสนาด้วย" ทั้งนี้สัญลักษณ์ เห็นประโยชน์ว่าจะได้ไม่เกิดความรุนแรงในแง่ของ violence แต่การกระทำในการกระตุ่นเตือนสังคมนั้น

ต้องดำเนินการจริงจังในแง่ของการกลับไปหาพื้นฐานทางจริยธรรม หรือเป็นไปในแง่ radical อย่างไรก็ตาม สุลักษณ์ฯ ก็ยังแสวงหาคำตอบอยู่เช่นกัน ดังที่เขาบอกว่า (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๘๖) "ผมเองก็ยังไม่มีความตอบ เราต้องมาช่วยกันหาคำตอบ และคำตอบก็ไม่ใช่ว่าจะหาได้ง่าย"

กล่าวโดยสรุป ผู้เขียนพบว่าเพราะพุทธศาสนาถือว่าสังคมเป็นสิ่งชั่ว ของเปลี่ยนแปลงสัมพันธ์กันเป็นเหตุเป็นผลสืบเนื่องกันไป (ปัจจุอาการ) ดังนั้นต้องแยก ปัญหาของสังคมแต่ละสังคมแต่ละสมัยซึ่งแตกต่างกันให้เด่นชัด จึงต้องศึกษาปัญหาให้รอบ คำนแล้วเลือกแก้ไขในจุดที่เป็นไปได้ตามกำลังความสามารถ (บารมี) ให้เข้ากับเหตุ ปัจจัยของสังคมก็จะมีผลกระทบสืบเนื่องกันไปเป็นลูกโซ่ และบางครั้งอาจเกิดการกระทบ กระทั่งกันจึงต้องนำศาสนาธรรมมาเป็นกรอบเพื่อป้องกันความรุนแรงที่จะเกิดการฆ่าฟัน กันขึ้นในสังคมในหนอยที่สุด โดยไม่มีรูปแบบเป็นสูตรสำเร็จตายตัวในการแก้ไขปัญหาทุก สังคม เพียงแต่ให้ศึกษาและประยุกต์สาระจากสังคมสมัยอื่นเป็นสังคมในอุดมคติให้เขา กับสังคมของตน ซึ่งสุลักษณ์ฯ มักกล่าวอยู่เสมอว่า ปัญหาสังคมต้องศึกษาให้รอบคอบ และดูสังคมสมัยเป็นตัวอย่าง ดังที่สุลักษณ์ฯ (ก, สัมภาษณ์) กล่าวว่า

ผมศึกษาพระสูตรบางพระสูตรเห็นชัด คือเวลานี้เห็นแนวทางกว้าง ๆ ผมเคยพูด เสมอใหญ่ลงมเป็นตัวอย่าง . . . ของคุณที่พระวินัย, สอง ของคุณที่ตัวธรรมะ มี หลายพระสูตรที่ทานพูดถึงระบบการปกครอง ผมว่าของพระพุทธเจ้า ๆ พระวินัย คี ๆ ด้วยความเคารพแล้วรัฐประยุทธ์ จะโคกคุณแจกออกสำคัญ ที่แล้ว ๆ มายัง ไม่ไคผล ที่นี้ถ้าเขาเข้าใจแล้วเราก็ประยุกต์ใช้ไค . . . ถ้าเราเข้าใจ พระอนิจจังลักษณะแล้ว การเปลี่ยนแปลงไปทางไหนเราเอาสติ ปัญญา . . . เป็น ตัวกำหนด

ข. สรุป

แม้ว่าพุทธศาสนาจะเน้นการแก้ไขปัญหาของสังคมมนุษย์ โดยการแก้ปัญหา เรื่องคุณภาพของชีวิตส่วนตัวของปัจเจกบุคคลเป็นหลัก มิได้มุ่งเน้นที่การแก้ระบบสังคม ทั้งระบบให้ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามความปรารถนาของผู้กุมอำนาจรัฐได้ แต่เมื่อปัจเจก บุคคลเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสังคม ระบบการเมืองกับศาสนาจึงไม่อาจปฏิเสธและ ท่องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ผู้ปกครองที่ได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนา มักจะยึดหลัก

พุทธธรรมในการปกครอง คือต้องประสานประโยชน์กับประชาชน ซึ่งมีพุทธศาสนาเป็น
 พื้นฐานความคิด แมว่าในสมัยอยุธยาเป็นต้นมาพุทธศาสนาจะถูกใช้ผสมผสานกับศาสนา
 พราหมณ์และลัทธิผี มีการอ้างหลักเทวสิทธิ์มาใช้ในการปกครอง ผู้ปกครองกลายเป็นสิ่ง
 ศักดิ์สิทธิ์ และพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ถูกนำมาใช้ในการปกครอง แต่อย่างน้อยผู้ปกครอง
 ก็ยังต้องแสดงให้เห็นว่าคั้งมันอยู่ในทศพิธราชธรรม มิฉะนั้นจะเป็นการเปิด
 โอกาสให้ถูกทำลายได้ง่าย

พุทธศาสนาจึงมีอิทธิพลทางการเมืองในฐานะเป็นตัวคานอำนาจของผู้ปกครองและเป็น
 ตัวเชื่อมระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใ้ปกครอง ในสมัยใดที่ผู้นำศาสนามีจริยธรรมสูงก็มักจะ
 มีอิทธิพลเหนือผู้ปกครอง แต่ถาเมื่อไรผู้นำฝ่ายศาสนายอหย่อนก็มักจะตกเป็นเครื่องมือ
 ของผู้ปกครอง

สุลักษณ์ เป็นผู้หนึ่งที่ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา และการที่พุทธศาสนา
 มีหลักการทางสังคมอย่างกว้าง ๆ เช่นนี้ ประกอบกับปัจจุบันการตีความพระธรรมวินัย
 ไม่สื่อความเข้าใจกับประชาชน ทำให้สุลักษณ์ ซึ่งเป็นผู้หนึ่งที่เห็นความสำคัญของการ
 ตีความพุทธศาสนาให้เข้ากับยุคสมัย มีบทบาทในการตีความพุทธศาสนาใช้ในทางการ-
 เมืองในอีกแง่มุมหนึ่งได้อย่างสมเหตุสมผล โดยพยายามนำส่วนที่ดีที่ตนเห็นว่าเหมาะสม
 มาสังเคราะห์เข้ากับส่วนที่ดีของความเชื่ออื่น ๆ แล้วอธิบายออกมาใหม่ในรูปที่มีพุทธธรรม
 เป็นพื้นฐานและกรอบความคิด ทำให้ความคิดของสุลักษณ์ มีลักษณะเด่นและแตกต่างจาก
 แง่มุมอื่น และมีลักษณะ เป็นการแก้ไขปัญหาที่ให้ความสำคัญกับระดับจุลภาค เนื่องจากตน
 มีประสบการณ์ที่เห็นว่รัฐบาลต่าง ๆ ล้วนมีปัญหาทางจริยธรรม ซึ่งเป็นประเด็นที่ตนให้
 ความสำคัญและได้รับการอบรมศึกษามาในทางนี้ ประกอบกับอิทธิพลของพุทธศาสนาที่
 เน้นในเรื่องสันติวิธี และตนไม่เห็นประโยชน์ของการใช้กำลังประหัตประหารกัน ซึ่งใน
 ส่วนหนึ่งเป็นเพราะสุลักษณ์ อยู่ภายนอกแวงดวงแห่งอำนาจ นอกจากนี้อิทธิพลของกฎ
 พระไตรลักษณ์ และอริยสัจ ๔ ทำให้สุลักษณ์ มั่นใจในความไม่คงทนของระบบต่าง ๆ
 ไม่ซำกัเร็วจะต้องสลายตัวเสื่อมไม่ในที่สุด การแก้ไขปัญหาควยสติปัญญาและความเมตตา
 อันเป็นอิทธิพลของพรหมวิหาร น่าจะเป็นการแก้ไขเพื่อผลในระยะยาวและฉลาดกว่า
 สุลักษณ์ จึงมุ่งศึกษาเพื่อประยุกต์สังคัมสงฆ์ในอุดมคติมาใช้ในสังคมภายนอก เพื่อต่อต้าน
 กับระบบสังคัมที่สุลักษณ์ เห็นว่าเอาเปรียบคนส่วนใหญ่โดยที่ประโยชน์กลับตกอยู่กับคน

เพียงกลุ่มน้อยที่ละโมภไม่รู้จักพอเพราะละทิ้งศาสนธรรม แล้วขยายอิทธิพลเข้าครอบงำ ส่วนย่อย ๆ ของสังคมจนสูญเสียอิสระความเป็นตัวของตัวเอง ตลอดจนศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ไป สุลักษณ์ฯ เห็นว่าไม่สามารถที่จะหวังพึ่งการเปลี่ยนแปลงสังคมจาก โครงสร้างส่วนบนของสังคมในการแก้ไขปัญหาระดับมหภาคได้ การแก้ไขปัญหาที่แท้จริง อยู่ที่พื้นฐานระดับล่างของสังคม คือประชาชน ให้พัฒนาตนเองและรู้เท่าทันระบบตาม สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปให้สอดคล้องกับความเป็นจริงและเหมาะสมกับสังคมส่วนย่อย ๆ แต่ละส่วนในสังคม ซึ่งสุลักษณ์ฯ หวังว่าจะเป็นประโยชน์ต่อประชาชนมากที่สุด ดังที่ สุลักษณ์ฯ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๖ ก: ๑๒๓ - ๑๒๔) โศกกล่าวว่า

จุฬาคณีสู่คำขวัญที่สุด . . . จะแก้ปัญหาทั้งหมดของแก้ที่มหภาค คือปัญหาทางการเมือง ซึ่งเวลานี้ไม่มีทาง สมัยหนึ่งผมเคยคิดว่าพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยจะเป็น คำตอบ แต่เดี๋ยวนี้ถูเหลือไปแล้ว และสภาพคนที่ปกครองบ้านเมืองเวลานี้ไม่มีคำตอบ แน ๆ แต่คำตอบต้องกลับมาที่จุฬาค . . . เวลานี้ผมหมดหวังกับการแก้ปัญหา จากมหภาคและเห็นควมกับการแก้จุฬาค จากจุฬาคหลาย ๆ จุดรวมกันเขา เขาอาจจะแก้ปัญหาได้ . . . แต่ทราบได้ที่ผู้นำฝ่ายพุทธไม่สามารถคุมสื่อสารมวลชน ไวได้ . . . และ . . . ไม่สามารถตีประเด็นหลักของปัญหาให้แตกได้ เราก็มไม่สามารถประยุกต์พุทธธรรมมาแก้ปัญหาสังคมได้

ผู้เขียนพบว่า การที่สุลักษณ์ฯ ซึ่งแต่เดิมมีความหวังกับการแก้ปัญหาในระดับ มหภาค คือการเมืองนั้น หันมาสนใจการแก้ปัญหาในระดับจุฬาค คือตั้งแต่บุคคล กลุ่มคน หมู่บ้าน ตำบลขึ้นมา นั้น เนื่องจากเห็นว่าสังคมในปัจจุบันซับซ้อนเกินกว่าที่จะแก้โดยคิดว่า ถ้าใครคนคนหนึ่งขึ้นมาอำนาจแล้วจะแก้ปัญหาได้ ดังที่สุลักษณ์ฯ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ค: ๔๕๑ - ๔๕๒) กล่าวว่า "ระบบการศึกษา . . . สอน . . . และฝันว่าเป็น นายกรัฐมนตรีจึงจะแก้ปัญหาได้ . . . เวลานี้ . . . อย่างนี้กว่าใครคนไหนจะมาชี้ว่า บริษัทชามชาคืออยู่ไม่ได้ อภิมหาอำนาจอยู่ไม่ได้ มันจะอยู่ไม่ได้ก็ต่อเมื่อมีขบวนการสันติวิธี เกิดขึ้น มีคนส่วนใหญ่คิดอย่างนี้มากขึ้น" ดังนั้นจึงจะต้องสร้างสำนักขึ้นให้ได้ก่อนโดย อาศัยการเคลื่อนไหวในรูปของขบวนการ คือมุ่งหวังประโยชน์ส่วนใหญ่ มุ่งเสียสละ เป็น สำคัญ เพราะถ้าการเคลื่อนไหวกลายเป็นสถาบันเมื่อไร การทำงานจะคิดถึงประโยชน์ ของสถาบันเป็นสำคัญ (พระประชา ปลัดนิธิมโ ๒๕๒๖: ๒๒ - ๒๔) สุลักษณ์ฯ เห็นว่า ระบบในปัจจุบันฉ้อฉล การที่จะมุ่งโจมตีที่ตัวบุคคลคนใดคนหนึ่งนั้นจะไม่มีวันจบสิ้น

ต้องมุ่งเป้าที่ระบบ แต่ก็ไม่ใคร่หมายความว่า จะไม่สนใจตัวบุคคลเลย ทั้งนี้สัญลักษณ์ มองว่า ต้องแยกปัญหาออกเป็นลูกโซ่ตามหลักปฏิจจสมุปบาท แล้วค่อยทำลายส่วนใดส่วน หนึ่งก่อน ซึ่งสัญลักษณ์ เสนอให้เริ่มที่ตัวบุคคลแต่ละคน (ตัวเอง) ก่อน โดย (ส. - ศิวรักษ์ ๒๕๒๕ ข: ๓๔๔ - ๓๔๕) กล่าววว่า

"หลายกรณีเราแพ้ยตัวเอง . . . ไปมีว่เกลียดพวกนั้น . . . ซึ่งผิด เพราะ ระบบยังอยู่ ต้องหัดวิเคราะห์หัจัยระบบให้แตก . . . ตามหลักปฏิจจสมุปบาท ถอดออกเป็นผลึกให้หลุด แล้วส่วนหนึ่งหมคักจะอยู่ไม่ไค ต้องถอดความเกี่ยวเนื่อง ของระบบให้ออก . . . ต้องเริ่มที่จุดที่ว่เราากอน . . . พุทธสอนวว่า . . . จะแก ปัญหาสังคม . . . เริ่มแรกต้องถ้อคืออกอน ระวังกาย วาจาให้เป็นปกติ . . . เจริญภาวนา ใหม่เมตตากาภรณาเป็นเจวเรื่อน เมื่อมีปัญญาสิกขาแล้ว . . . จะ เห็นสิ่งตาง ๆ ตามที่มันเกิดหรือเป็นอยู่ . . . ต้องทำตลอดเวลา . . . มีงมี ธรรมะมากเท่าไคในตัวเรา ก็ยังแกปัญหาสังคมไคมากเพียงนั้น เรากำดั่งต้องการ คนหนุ่มสาวที่มีธรรมะ ที่ไมเอาเปรียบซึ่งกันและกัน"

ผู้เขียนพบว่า แมว่สัญลักษณ์ จะชื่นชมกับความคิคและปรัชญาตะวันตกอยู่ไม่นอย โดยเฉพาะความคิคในเรื่องประชาธิปไตย แต่สัญลักษณ์ ก็ไม่พอใจการรับรูปแบบสำเร็จ จากตางประเทศ เขามาโดยไมปรับให้เหมาะสมกับสภาพสังคมไทย เพราะสัญลักษณ์ (พระประชา ปลันธัมโม ๒๕๒๖: ๑๑๔) เห็นวว่า "ศาสนาพุทธ . . . พิเศษกวว่า คนอื่นก็เพราะมันมีโลกุตรธรรม . . . สำหรับณศาสนาพุทธมันเป็นของพิเศษที่สุดที่ณ เคยประสบพบมา ไปอยู่เมืองนอก . . . ไมเห็นมีอะไรวิเศษกวว่านี้ ไมงั้นณก็ตองนับถ้อ ฝรั่งมากกว่า" ความคิคดังกลววจึงเป็นการสะท้อนปฏิกริยาต่อต้านการเหอตะวันตก อย่างหนึ่ง ซึ่งสัญลักษณ์ (ส. ศิวรักษ์ ๒๕๒๖: ๔๐๑ - ๔๐๒) กล่าววว่า "ณเองเป็น คนเห็นวว่าการมองอะไรนั้นตองตีประเด็นให้แตก ณไมสามารถจะทำอะไรแบบกึ่งคิบกึ่งคิ ไค . . . ณเองก็เสวนาของแวะกับฝรั่งมามากพอสมควร . . . แต่ณรังเกียจมาก ในเรื่องการเดินทางกนฝรั่ง เรื่องเลือกตั้ง . . . ระบบการศึกษา . . . ระบบราชการ"

โดยสรุป ผู้เขียนพบว่า สัญลักษณ์ มีทัศนะวาระบบการเมืองไทยในปัจจุบัน ยากที่จะทำให้คิไคเพราะการลอกเลียนแบบตะวันตกและตงอยู่ไคอิทธิพลทางเศรษฐกิจ แบบตะวันตกมากเกินไป ซึ่งสัญลักษณ์ มองวว่าเป็นระบบที่สนับสนุนคิเลศเป็นการทำลาย ตัวเองของมนุษย์ เช่นการใชททรัพยากรธรรมชาติเพื่อสนองตัณหา (ความอยาก) โดยไม

ได้เป็นสิ่งที่จำเป็นแท้จริงจนเกิดปัญหาต่าง ๆ ติดตามมาเขาลักษณะยิ่งแก้งม็คแนบเขาไปอีก อย่างไรก็ตาม แม้วความคิดของสุลักษณ์ฯ จะเป็นเรื่องยากที่ทองอาศัยเวลาการสืบเนื่อง การประสานงานที่ดี รวมทั้งเป็นเรื่องที่เมื่อพิจารณาในรายละเอียดแล้วมีปัญหามากมาย เป็นเรื่องที่ทองอาศัยผู้นำที่มีบารมี คือ สติ ปัญญา และการยอมรับของผู้ยึดมั่นในอุดมการณ์ในระดับที่สูงมาก (การหาผู้นำในลักษณะดังกล่าวแม่จะเคยมีมาแล้ว ในระยะเวลาไม่นานนักคือ คานธี ก็มีปัญหาลูกสืบทอดอุดมการณ์ที่จะต้องมีคุณธรรมและบารมีในระดับที่ใกล้เคียงกัน ซึ่งมักจะทำให้อุดมการณ์ระงับงันลงกลางคัน) แต่ก็นับได้ว่าเป็นแนวความคิดสร้างสรรค์ที่น่าสนใจและมีประโยชน์อย่างหนึ่ง

ผู้เขียนเห็นว่าการแก้ปัญหาสังคมนั้นมี ๒ วิธี คือ ๑. สนองความต้องการ ๒. ลดความต้องการ การแก้ปัญหาแบบการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตามแนวทางการตะวันตก จะเน้นข้อ ๑. ซึ่งก็จะมีปัญหาคือ ความต้องการของคนไม่สิ้นสุด และในหลายกรณีก็เป็นสิ่งฟุ่มเฟือยและมักมีปัญหาในเรื่องการกระจายประโยชน์สู่ส่วนการแก้ปัญหาตามแนวความคิดของสุลักษณ์ฯ จะเน้นข้อ ๒. แม้จะไม่ค่อยมีปัญหาในเรื่องการกระจายประโยชน์สู่ส่วน แต่ในหลายกรณีก็จะมีปัญหาเรื่องเสมอภาคแต่ยากไร้ ผู้ที่ไร้คุณภาพในการพัฒนาตนเองจะคืนรนและไม่พบการเบียดเบียนกัน ทั้งสองแนวทางล้วนมีผลกระทบทางการเมืองอย่างเลื่องไม่พ่น เพราะแม้แต่ในอดีตที่ฝ่ายศาสนามีอิทธิพลในสังคมมากกว่าในปัจจุบัน ก็ไม่เชื่อว่าจะไม่มีปัญหาทางการเมือง แม้อาจจะไม่ซับซ้อนเท่าปัจจุบันก็เป็นเพราะผู้คนไม่มากเท่าในปัจจุบัน การแก้ปัญหาสังคมและการเมืองจึงควรพิจารณาปัญหาทั้ง ๒ ด้านไปพร้อม ๆ กัน และจำเป็นที่จะต้องเลือกรูปแบบการเคลื่อนไหวทั้งในลักษณะสถาบันที่แม่จะมีปัญหาในเรื่องการบริหารแต่ก็จำเป็นสำหรับสังคมที่มีขยายใหญ่ส่วนการเคลื่อนไหวในลักษณะขบวนการในระดับจุลภาค ก็เหมาะสมที่จะใช้ในการเป็นส่วนสนับสนุนในสังคม ดังนั้น ไม่ว่าแนวความคิดของสุลักษณ์ฯ จะกระทำไ้มากน้อยเพียงไรก็น่าจะเป็นประโยชน์ เพราะในบางครั้งสังคมก็จำเป็นต้องมีฝ่ายคานที่อยู่นอกระบบและเคลื่อนไหวในลักษณะขบวนการอาสาสมัครเช่นนี้เหมือนกัน การจะกระทบกระทั่งกันทางการเมืองระหว่างฝ่ายสนับสนุนระบบกับฝ่ายคาน ปัจจัยสำคัญนอกจากผลประโยชน์แล้วยังขึ้นอยู่กับข้อมูลและการเรียนรู้ที่มักจะไม่แตกต่างกัน จึงจำเป็นที่จะต้อง

พยายามทำความเข้าใจธรรมชาติของแต่ละฝ่ายและยอมรับในความแตกต่างกันบ้าง
ผู้เขียนเห็นว่า แม่แท้หลักเกณฑ์ประชาธิปไตยแบบตะวันตกก็มีผู้ตั้งข้อสงสัยกันมากขึ้นทุกวัน
(คึกฤทธิ์ ปราโมช, บรรยาย) ซึ่งก็ไม่ควรที่จะควานใจว่าเป็นเผด็จการ เพราะ
ต้องยอมรับว่าสังหารทั้งปวงไม่มีวันสมบูรณ์

ศูนย์วิทยพัชกร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย